॥ अथ श्रीमद्भागवते षष्ठः स्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः ॥ भवभयजटांघोरांयस्याभिधानमघच्छिदोदलयतिनृणांसद्यःसंकीर्तितंस्खलनादिषु । अहिरिपुरहेर्हंत्यात्वंहोजहौहियदर्घयाशरणमनिशंशांतंकांतंनमामिमुराद्विषम् १ अ
वारूढःपंचमस्कंधशैलादहंषष्ठस्कंधसिंधावगाधे । अनुज्ञांवःप्रार्थयेस्नातुकामोभवंतःसंतोगुणार्थैकलुब्धाः २ अस्मिन्स्कंधेऽतीतस्कंधार्थमध्येतृप्रवक्तृश्रोतृणांफलाधिक्यप्रकटनायसंक्षिप्यनिरूप्यते
तत्रप्रारिप्सितेध्यायेसर्वाधिकारिकंसुखसाध्यंश्रीहरिप्रसादजनकज्ञानसाधनमपिभक्त्याहरेर्नामसंकीर्तनंपापपरिहारद्वारावश्यकंमुक्तिसाधनमितिनिरूप्यते तदर्थंज्ञानदरिद्रजनदयालुर्विद्वानपिपरीक्षिद्वे
नविनापापविनाशोनस्यात्तदभावेज्ञानानुदयः तस्मिन्सतिमोक्षमात्रमपिनस्यात् अतस्त्वयातदवश्यंवक्तव्यमितीममेवार्थंवादयितुंद्वितीयस्कंधोक्तार्थमनुवदति निवृत्तिमार्गइति आदौद्वितीयस्कंधा
रंभेवरीयानेषतेप्रश्नइत्यादिनानिवृत्तिमार्गःस्वस्वरूपानंदाविर्भावलक्षणमोक्षसाधनविशेषः ननु साधनविशेषप्रपंचनमंतरेणसृष्ट्यादिकथनंकुत्रोपयोगितयासंगच्छतइतितत्राह यथेति यथावत्सृष्ट्यादिल
क्षणेनदोषत्रयरहितेनलक्षितंश्रीनारायणस्वरूपंमुख्यपुरुषार्थोपयोगीत्यभिप्रायेणतत्प्रपंचितमितिभावः तस्यफलमाह क्रमयोगेति यद्यस्मान्निवृत्तिमार्गादनुष्ठिताज्ज्ञातेनब्रह्मणासर्वगुणपूर्णेनश्रीनाराय
णेनासंसृतिःसंसाराभावलक्षणंफलंभवति जीवस्येतिशेषः कर्तृकरणयोस्तृतीयेति अतउभयथापिमुख्यत्वंश्रीहरेरेवेतिप्रकटनायब्रह्मणेतितृतीया अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेतिबृहंतोह्यस्मिन्गुणाइतिश्रुतेः
गुणपरिपूर्णतयाज्ञातएवपुरुषार्थप्रदःननिर्गुणत्वेनइत्यतोब्रह्मेतिपदंप्रायोजि । कथंज्ञातेनेतितत्राह क्रमेति क्रमेणानुष्ठितेनयोगेनवैराग्यभक्तिनिरंतरध्यानज्ञानलक्षणेनोपायेनोपलब्धेनदृष्टेनप्रथमंस्मरणं
पश्चादेकैकावयवध्यानंतदनंतरंसमग्रांगध्यानमितिवा क्रमयोगः १ ब्रह्मवर्चसकामस्तुयजेतब्रह्मणस्पतिमितिप्रवृत्तिलक्षणश्चशब्दात्कथितः सकिंफलइतितत्राह त्रैगुण्येति त्रिगुणात्मकपुरंदरादिदे

राजोवाच ॥ निवृत्तिमार्गःकथितआदौभगवतायथा ॥ क्रमयोगोपलब्धेनब्रह्मणायदसंसृतिः १ प्रवृत्तिलक्षणश्चैवत्रैगुण्यविषयोमुने ॥ योसावलीनप्र
कृतेर्गुणसर्गःपुनःपुनः २ अधर्मलक्षणानानानरकाश्चोपवर्णिताः ॥ मन्वंतरश्चव्याख्यातःआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ प्रियव्रतोत्तानपदोर्वंशस्तच्चरितानिच ॥
द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनदीनदवनानिच ४ धरामंडलसंस्थानंभागलक्षणमानतः ॥ ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः ५

वतास्थानप्राप्तिफलइत्यर्थः तत्फलंकिंनित्यंनेत्याह यइति योसौप्रवृत्तिमार्गःकामकर्मविदूषितांतःकरणदोषभर्जनासमर्थत्वादलीनप्रकृतेरविनष्टप्रकृतिशक्तेःपुरुषस्य पुनःपुनर्गुणभूतस्यदेहस्यसर्गो
यस्मात्सतथा सत्वादिगुणैःसर्गोयस्मादितिवा भूयोजननमरणेप्राप्यचक्रवत्परिभ्रमणफलंददातीत्यर्थः अलीनप्रकृतेर्योगुणसर्गःसत्वादिगुणनिमित्तोत्पत्तिःअसावपितृतीयस्कंधादौकथितइतिवा योग
विभागः २ अधर्मेणलक्ष्यंतेदृश्यंतेअनुभूयंते पृथक्संज्ञावत्त्वेनक्रियंतइतिवाऽधर्मलक्षणाः अधर्मंलक्षयंतीतिवा नास्तिरतिःकंचनयेषुतेनरकाउपवर्णिताः पंचमांतइतिशेषः मन्वंतरोमन्वंतरविषयोवि
चारश्चतुर्थारंभेव्याख्यातः कोसावितितत्राह आद्यइति आद्यःप्राथमिकः केनसृष्टइत्यतउक्तं स्वायंभुवइति स्वयंभुवाकल्पितः यतःयस्मिन्मन्वंतरेस्वयंभुवोजातोमनुराद्यः सर्वमनूनामाद्यभूत इति
वा ३ ननु स्वायंभुवइतिसामान्योक्तौमनुविशेषःकुतोनिश्चीयते नचतच्छब्दादितिवाच्यंअश्रवणात् नचतेनैव स्वयंभूजातानांसर्वेषामपितत्संबंधितयातच्छब्दवाच्यत्वोपपत्तेः नचरूढयातदंगीकारः
किंनस्यादितिवाच्यं विशेषमंतरेणकेवलयानिश्चेतुमशक्यत्वात्स्वायंभुवकयावृत्यावर्तितंतेपरंवयइति अत्रनारदपरत्वेनरूढेरपहाराच्चेतीयमाशंकायतःशब्दमुत्तरत्रसंबद्ध्यपरिहियते यतइति यतो
यस्मात्स्वायंभुवान्मनोर्जातयोःप्रियव्रतोत्तानपदोर्वंशः तयोश्चरितानि चतुर्थेपंचमेचव्याख्यातानीत्यनेनस्वायंभुवोमनुरेवोच्यतइतिनिश्चीयतइति द्वीपादयश्चपंचमेव्याख्याताइतिशेषः ४ भागतो
विभागतोलक्षणतोमानतश्च ज्योतिषांस्वरूपमितिशेषः विवराणामधोभुवनानांसंस्थानमितिशेषः विभुरिदंजगद्यथायेनप्रकारणासृजत्सोपिद्वितीयतृतीयादौकथितइतिशेषः ५

प्रवकुर्व्याख्यामेहर्षोद्रेककारणायस्वस्योक्तार्थग्रहणसामर्थ्[illegible]विवक्षिवार्थपृच्छति अधुधनेति अधुनेममर्थंभवंतंपृच्छामीतिशेषः। इह जीवलोकेदुष्कर्मापि नरो यथायेनसाधनेन नानोग्रयातनान्नरका
न्नेयान्नगच्छेदधुनादुष्कर्मपरिहारपटीयःसाधनं व्याख्यातुमर्हसीत्यन्वयः यातनातीव्रवेदनेत्याभिधानात् नानाविधायातनास्तीव्रवेदनायेषुनरकेषुतथातानिति नरकविशेषणमेतत् ६ नचेदिहावेदी
न्महतीविनाष्टिरितिश्रुत्यर्थंपश्यन्प्रवक्ति नचेदिति यःपुरुषःमनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैःकृतस्यांहसः अपचितिंप्रायश्चित्तोपलक्षणंनाशमिहैवनकुर्याच्चेत्तर्हिसपापीप्रेत्यनरकानुपैतीत्यन्वयः कीद
शानत्राह येकीर्तिताइति वाइत्यनेनपारंपर्येणेतीममर्थमाह कथंकारमपचितिःस्यादित्यतउक्तं यथेति अंहसोगुरुलाघवंयथातथा प्रायश्चित्तकरणमित्यर्थः नचेदमौपचारिकं ध्रुवंनिश्चित
मिति यस्मिन्जन्मन्याचरितंतस्मिन्प्रायश्चित्तंचेल्लघ्वपिक्षिप्रंगुरुदोषनिवृत्तिक्षणफलदमित्यनेनदर्शयति ७ यस्मादेवमनर्थप्राप्तिस्तस्मादेहावियोगात्पूर्वमेवकालक्षेपमंतरेणपापनिष्कृतौपापपरिहारे
यतेत यतनमपिमध्यमेवयस्येवेत्याभिप्रायेणोक्तमविपादिति । बाल्येवार्धकेवादौर्बल्यलक्षणविपत्तिसंभवात्तारुण्येतदयोगात्समर्थइत्यर्थः अनेनद्रव्यादिसंपत्तावेवप्रयतनीयमितिध्वनितं यथेत्युक्तंवि
वृणोति यदात्मनइति आत्मनोदोषस्ययद्गुरुत्वंलघुत्वंचतद्दृष्ट्वातदनुसारेणेत्यर्थः अत्रैवदृष्टांतमाह यथेति रुजांरोगाणां निदानंत्वादिकारणमित्यभिधानान्मूलनिमित्तज्ञानीभिषग्वैद्योयथाचि

अधुनेहमहाभागयथैवनरकान्नरः ॥ नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६ श्रीशुकउवाच ॥ नचेदिहैवापचितिंयथांहसःकृतस्यकुर्यान्मनउक्ति
पाणिभिः ॥ ध्रुवंसवैप्रेत्यनरकानुपैतियेकीर्तितामेभवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाश्विहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योरविपद्यदात्मनः ॥ दोषस्य
दृष्ट्वागुरुलाघवंयथाभिषक्चिकित्सेतरुजांनिदानवित् ८ राजोवाच ॥ दृष्टश्रुताभ्यांयत्पापंजानन्नप्यात्मनोहितम् ॥ करोतिभूयोविवशःप्रायश्चित्तमथो
कथम् ९ क्वचिन्निवर्ततेऽभद्रात्क्वचिच्चरतितत्पुनः ॥ प्रायश्चित्तमथोऽपार्थंमन्येकुंजरशौचवत् १० श्रीशुकउवाच ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यंतिकइष्य
ते ॥ अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविमर्शनम् ११

कित्सेतचिकित्सते आत्मनोदोषस्यगुरुलाघवज्ञानाभावेतद्गुरुमुखादापज्ञात्वाकर्तव्यमितिसूचितमनेनदृष्टांतेन । यद्वा यत्यावदात्मनोदेहस्यमृत्योःसकाशात् यन्मरणलक्षणविपन्नभवतितस्मात्ता
वत्पुरैवपापस्यगुरुलाघवज्ञानपूर्वकंनिष्कृतौयतेत इममर्थंसदृष्टांतमाह दोषस्येति ८ राजानिष्कृतेर्वैयर्थ्यंशंकते दृष्टेति चौर्यादिकारिणोराजदंडादिदर्शनेन मृतोनरकमभ्येतिज्ञगम्यागमनान्नरइतिश्रु
तेः सचात्मनःपापमहितंदुःखसाधनंजानन्नपिविवशः स्वकर्माधीनःभूयःपश्चादपिपापंकरोतीतियद्यस्मादथोतस्मात्प्रायश्चित्तंकथंभवतीत्यन्वयः ९ असंभवंविवृणोति क्वचिदिति क्वचिदभद्रात्प्रायश्चि
त्तेननिवर्तते क्वचित्तत्सदृशमभद्रमाचरतीतियदथोतस्मात्प्रायश्चित्तंअपार्थंमन्ये निष्प्रयोजनत्वेकुंजरशौचवदितिदृष्टांतः शौचेनस्नानंलक्षयति १० प्रायश्चित्तलक्षणंकर्मापार्थमितिवदन् किंकेवलंव्यर्थ
मुतविद्वद्भिर्विमृश्यविहितमाहोस्विज्ज्ञानपूर्वकमपिक्रियमाणंतदिति तत्राद्यः संमतइत्याह कर्मणेति प्रायश्चित्तलक्षणेनकर्मणाकर्मनिर्हारःपाप कर्मविनाशःआत्यंतिकःछिन्नमूलत्वेननेष्यते उभयोरप्यज्ञानमू
लत्वेनाधिकृतत्वात् द्वितीयंनव्यर्थमित्याह प्रायश्चित्तेति विद्वद्भिरविदुषोधिकृत्यप्रायश्चित्तंकर्मविमर्शनंकृत्वाविहितंकर्मव्यर्थंनेष्यतइतिपूर्वेणान्वयः ११

१ इहैवपापप्रायश्चित्तंनविदीच्चेन्महतीहानिरितिश्रुत्यर्थः। २ पाणिर्हस्तइतिस्यातःकदाचिद्देहउच्यतइत्यभिधानम्।

तृतीयेइदंपापमितिजानतातदकुर्वाणेनस्वविहितंक्रियमाणमुतमयाकृतंपापमिति ज्ञात्वा तस्येदंप्रायश्चित्तमितिजानतेतिपक्षद्वयेपिक्रियमाणंकर्मव्यर्थंकिंतुसार्थकमितिभावेनाह नाश्नतइति एवमितिव चनाद्यथेत्यध्याहर्तव्यं पथ्यमेवान्नमश्नतःपुंसोव्याधयोनाभिभवंति यथा देहमितिशेषः । अत्यंबुपानाच्चनजीर्यतेन्नमनंबुपानाच्चसएवदोषः तस्मान्नरोवह्निविवर्धनाय मुहुर्मुहुर्वारिपिबेदभूरीत्या दिविधानंहिशब्देनाक्षिप्तंस्पष्टयति एवमिति नियमकृतपापकर्माकुर्वन्स्वविहितंकुर्वन् शनैर्बहुजन्मात्यये पुण्यप्रचयेनज्ञानोत्पत्तौक्षेमायकल्पतेमोक्षायसमर्थोभवति १२ ज्ञातेनतपआदिप्रा यश्चित्तकर्मणामहदघंक्षपंतीत्यन्वयः १३ १४ दुर्बलकायादिमतांतपआद्याचरणाशक्तानांकेनपापक्षयःस्यादितितत्राह केचिदिति १५ इदमशक्ताधिकारिकंचेन्निकृष्टंकिं न किंतुततो प्युत्तममितिभावेनाह नतथेति कृष्णेअर्पिताःप्राणाःश्रोत्रादयोयस्यसतथा कृष्णार्पितप्राणत्वंकेनस्यादत्राह तत्पूरुषेति तस्यकृष्णस्यपूरुषाःतेषांनिषेवयाभक्त्यात्वनन्ययाशक्यइत्यादिप्रसि द्धिंहिशब्देनदर्शयति १६ अत्रत्रिष्वपिदुष्कृतपरिहारमार्गेषुभक्तिमार्गस्यैवप्राधान्यमित्याह सध्रीचीनइति लोकेप्रायश्चित्तलक्षणसाधनसमूहे आनंदरूपत्वात्क्षेमइत्युच्यते । तत्राधिकारिणआह

नाश्नतःपथ्यमेवान्नंव्याधयोऽभिभवंतिहि ॥ एवंनियमकृद्राजञ्छनैःक्षेमायकल्पते १२ तपसाब्रह्मचर्येणशमेनचदमेनच ॥ त्यागेनसत्यशौचाभ्यां नियमेनयमेनच १३ देहवाग्बुद्धिजंधीराधर्मज्ञाःश्रद्धयान्विताः ॥ क्षपंत्यघंमहदपिवेणुगुल्ममिवानलः १४ केचित्केवलयाभक्त्यावासुदेवपरायणाः ॥ अ घंधुन्वंतिकार्त्स्न्येननीहारमिवभास्करः १५ नतथाह्यघवान्राजन्पूयेततपआदिभिः ॥ यथाकृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया १६ सध्रीचीनोह्ययंलोके पंथाःक्षेमोऽकुतोभयः ॥ सुशीलाःसाधवोयत्रनारायणपरायणाः १७ प्रायश्चित्तानिचीर्णानिनारायणपराङ्मुखैः ॥ नवैपुनंतिराजेंद्रसुराकुंभमिवा पगाः १८ सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह ॥ नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान्स्वप्नेपिपश्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः १९ अत्रेवोदाहरंती ममितिहासंपुरातनम् ॥ दूतानांविष्णुयमयोःसंवादंतंनिबोधमे २० कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामिलः ॥ नाम्नानष्टसदाचारोदास्याःसंसर्गदूषितः २१

सुशीलाइति १७ तपआदीनामपिभक्त्योपचितबलानांपापनिर्हरणहेतुत्वं नकेवलानामित्यतोपिभक्तेरेवप्राधान्यमित्याह प्रायश्चित्तानीति १८ ननु केवलभक्त्यापापनिर्हरणप्रकारःकथमत्राह सकृदिति । पापनिर्हरणंतपआदाविवचिरसाध्यंनभवति किंतुक्षिप्रसाध्यमित्यतोवाभक्तेःप्राधान्यमित्याह सकृदिति कृतपापानुतापपूर्वकंश्रीकृष्णांघ्रिपद्मेसकृन्मनोनिवेशनेनचीर्णनिष्कृताः कृतप्रायश्चित्ताः १९ नन्वेवंवैदिकानामस्तु अवैदिकानांस्त्रीशूद्रादीनांपापप्रायश्चित्तंकथंस्यादित्याशंक्य भक्त्यातेषांनामसंकीर्तनेनदुष्कृतनिष्कृतिःस्यादितीममर्थमितिहासेनदर्शयति । अत्रेति । भक्त्याभगवन्नामसंकीर्तनादपिदुष्कर्मनाशःस्यात्किमुवक्तव्यंनिरंतरमेकमनस्कत्वेनश्रीहरिचरणस्मरणादिनेत्यतोवेममर्थमाख्यायिकयादर्शयति अत्रेति । अत्रवैदिकानामवैदिकानामपिभक्त्यानामसंकी र्तनादघक्षये एवकारेणायोगंव्यवच्छिनत्ति । नत्वन्ययोगंतथात्वेपूर्वोक्ताव्यर्थाःस्युरित्यर्थः २० अजयाप्रकृत्याज्ञानस्यमलिमलिनांतिरोभावोयस्यसतथा पश्चादजाद्धरेःपूर्वपुण्येसंपन्नज्ञानस्याभिल उन्मीलनंयस्यसतथेत्युभयथावाजामिलत्वंयुक्तं ह्रस्वत्वंछांदसं सन्समीचीनआचारःसदाचारः २१ २

१ यत्रचब्राह्मणाभासामानवामत्स्यहारिणः । तमब्धेर्नि[illegible]न्यकुब्जंवदंतिहि

बंदीग्रहणैरक्षैर्देवनैः कितवःस्यादनृतवादी कैतवंतस्यभाषणमित्यभिधानात् असत्यव्यवहारैश्चौर्यैःपरस्वापहरणलक्षणव्यापारैः वृत्तिंवर्तनंजीवनोपायं देहिनंयातयामास नरकगमनाभिमुखमकरो
त् शरीरयात्रायुक्तमकृतेतिवा २२ अष्टाशीत्यायुषोया.समाःयेसंवत्सराःतत्परिमाणलक्षणःकालः २३ अवमःकनिष्ठः २४ २५ अंतकंमृत्युम् २६ मृत्युकालेदेहावियोगलक्षणकाले मृत्योः सर्वदोषा
पहरस्यहरेरनुग्रहात्कालेदत्तज्ञानलक्षणे उपस्थितेत्दद्दिप्रकाशितेतनयेपूर्णज्ञाने बालेपंचवर्षकल्पेप्रादेशमात्रे नारायणाह्वयेमूर्तिविशेषे मतिंस्मरणसमर्थंचित्तंचकार भक्त्याऽस्मरादित्यर्थः
अजामिलोपिस्मरणाद्भक्त्यामृत्योरमुच्यतेत्येतद्वाक्यमशेषाघहर्रांविदुरित्यत्रप्रमाणत्वेनवक्ष्यमाणमत्राप्यनुसंधेयामितिज्ञातव्यम् २७ २८ दूरेअंडाद्बहिःस्थितं जगत्सर्जनादिलीलाविलासोपेतं पु
मान्नोनरकात्त्रातारं । नारायणनामानं उच्चैःप्लावितेनचतुरादिमात्रात्मनास्वरेण पूर्वाचरितपुण्यप्रचयेनोत्पन्नयाभक्त्याकुलेंद्रियः २९ हरेःकीर्तनंकिंगुणरूपंनेत्याह भर्तुरिति भर्तुःस्वामिनोना

बंधक्षैःकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमाश्रितः ॥ बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनम् २२ एवंनिवसतस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् ॥ कालोत्यगान्महान्राज
न्नष्टाशीत्यायुषःसमाः २३ तस्यप्रवयसःपुत्रादशतेषांतुयोऽवमः ॥ बालोनारायणोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशम् २४ सबद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भकेकलभाषिणि ॥
निरीक्षमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशम् २५भुंजानःप्रपिबन्खादन्बालकस्नेहयंत्रितः ॥ भोजयन्पाययन्मूढोनवेदागतमंतकम् २६सएवंवर्तमानोऽज्ञोमृत्युका
लउपस्थिते ॥ मतिंचकारतनयेबालेनारायणाह्वये २७ सपाशहस्तांस्त्रीन्दृष्ट्वापुरुषान्भृशदारुणान् ॥ वक्रतुंडानूर्ध्वरोम्णआत्मानंनेतुमागतान् २८ दू
रेक्रीडनकासक्तंपुत्रंनारायणाह्वयम् ॥ प्लावितेनस्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः २९ निशम्यम्रियमाणस्यमुखतोहरिकीर्तनम् ॥ भर्तुर्नाममहाराजपार्षदाः
सहसापतन् ३० विकर्षतोंतर्हृदयाद्दासीपतिमजामिलम् ॥ यमप्रेष्यान्विष्णुदूतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्तेवैवस्वतपुरःसराः ॥ के
यूयंप्रतिषेद्धारोधर्मराजस्यशासनम् ३२ कस्यवाकुतआयाताःकस्मादस्यनिषेधथ ॥ किंदेवाउपदेवावायूयंकिंसिद्धसत्तमाः ३३ सर्वेपद्मपलाशाक्षाःपीत
कौशेयवाससः ॥ किरीटिनःकुंडलिनोलसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वेचनूत्नवयसःसर्वेचारुचतुर्भुजाः ॥ धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रियः ३५ दिशो
वितिमिरालोकाःकुर्वंतःस्वेनरोचिषा ॥ किमर्थंधर्मपालस्यकिंकरान्नोनिषेधथ ३६ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तेयमदूतैस्तेवासुदेवोक्तकारिणः ॥ तान्प्रत्यूचुः
प्रहस्येदंमेघनिर्ह्रादयागिरा ३७ विष्णुदूताऊचुः ॥ यूयंवैधर्मराजस्ययदिनिर्देशकारिणः ॥ ब्रूतधर्मस्यनस्तत्त्वंयच्चाधर्मस्यलक्षणम् ३८

रायणेतिनामरूपं दोषहरणशीलंकीर्तनंयस्यनाम्नस्तद्धरिकीर्तनं भर्तुर्नामनिशम्येतिवा । हरिरित्यक्षरद्वयं नारायणेत्यक्षरचतुष्टयं अनेनोक्तमितिज्ञापनायानान्वितत्वेनोक्तमितिवा अनेनपुत्रस्नेहमंत
रेणप्राचीनादृष्टबलादुद्भूतयाभक्त्याभगवन्नामसंकीर्तनंकृतमितिज्ञायते ३० ओजसाऽवष्टंभेनबलेनवा ओजोवष्टंभबलयोरितियादवः ३१ ३२ निषेधथ अस्य नयनमितिशेषः ३३ नूत्नव
यसःषोडशवर्षवयसःधनुरादिभिःश्रीर्येषांतेतथा ३४ ३५ वितिमिरालोकाइत्यत्रवीत्युपसर्गःप्रत्येकमभिसंबद्ध्यते विगतानितिमिराणिविगताःआलोकाःअन्यप्रकाशाश्चयासुदिक्षुतास्तथानिरस्तां
धकारान्यप्रकाशाइत्यर्थः ३६ ३७ तत्त्वमनारोपितंरूपं लक्षणंव्यावर्तकधर्मं ३८

कथंस्वित्केनप्रकारेण स्थानंदेशःविषयोवा नृणांमध्येकारिणःकर्मकारिणःसर्वेपिदंड्याःकिमाहोस्वित्कतिचिदेवदंड्याःतत्रापिकिंकारिणोवाकिमकारिणोवाइतिब्रूत ३९ यच्चाधर्मस्यलक्षणमि
त्यत्राहुरित्याह वेदेति वेदएवधर्माधर्मौमिथोव्यावर्त्यवक्तीत्यनेनप्रमाणंचोक्तं । धर्मस्यतत्त्वंब्रूतेत्यत्रोत्तरमाहुरित्याह वेदइति वेदोनारायणवक्तृकःतपःशक्त्याहष्टवेदवक्तृमुनिव्यावत्त्यर्थंसाक्षादिति ।
तदुक्तं । वेदानांप्रथमोवक्ताहारिरेवयतोविभुः अतोविष्ण्वात्मकावेदाइत्याहुर्वेदवादिनइति । देवदत्तवन्नारायणोपिकिमन्यस्मादवाप्तदेहइतिनेत्याह । स्वयंभूरिति अनेननारायणवक्तृत्वेऽपौरुषेयत्वे
नानारोपितरूपत्वाभावेनतदुक्तधर्माधर्मनिश्चयायोगइत्याशंकापरिहृता । तेषांस्वयंभूत्वेनाभिव्यक्तिरेवहरेर्नतुपुराणादिवदन्यथारचितत्वं । यावद्ब्रह्मविष्ठितंतावतीवागितिश्रुतेः ४० नन्वेतावताना
रायणइतरस्मात्कथंव्यावृत्ततयाज्ञायतइतितल्लक्षणमाह येनेति स्वधाम्निस्वाधारतया गुणाःशुक्लादयः । नामान्यश्वमहिषदेवदत्तादीनि । क्रियाःपचतिपठतीत्यादयः रूपाणिद्विपाच्चतुष्पादि
त्यादीनि क्रियापंचविधंकर्मेतिवा गुणाःशमदमादयःरूपाणिशुक्लादीनि । यथातथमसांकर्येणविभाव्यंतेउत्पाद्यंते४१किंवास्यस्थानमीप्सितमित्यत्राहुरित्याह सूर्योग्निरिति गावआपःगौर्भूमिरापइतिव
चनात् संध्याचाहश्चसंध्याहनी । कालाभिमानीदेवः स्वयंपापपुण्ययोःकर्ता देवशब्दवाच्यःश्रीहारिर्वाकालः हृदयंमनइतिद्वेस्वयमित्यनेनव्याख्याते धर्मस्येत्युपलक्षणंअधर्मस्यापि साक्षाद्दीक्षंतइति
साक्षिणः ४२ धर्माधर्मलक्षणपुण्यपापदर्शिभिरेतैःसूर्यादिभिः नधर्मोयस्यसोधर्मः अधर्मइतिविज्ञातोयःपुरुषःसएवदंडस्यस्थानंदंड्यइतियुज्यते यमस्तुदंडएवाधिकृतः कथंस्वित्ध्रियतेदंडइत्यस्योत्त

कथंस्विद्ध्रियतेदंडःकिंवास्यस्थानमीप्सितम् ॥ दंड्याःकिंकारिणःसर्वेआहोस्वित्कतिचिन्नृणाम् ३९ यमदूताऊचुः ॥ वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विप
र्ययः ॥ वेदोनारायणःसाक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम ४० येनस्वधाम्न्यमीभावारजःसत्वतमोमयाः ॥ गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंतेयथातथम् ४१ सूर्यो
ग्निःखंमरुद्गावःसोमःसंध्याहनीदिशः ॥ कालःस्वयंधर्मइतिएतेधर्मस्यसाक्षिणः ४२ एतैरधर्मोविज्ञातःस्थानंदंडस्ययुज्यते ॥ सर्वेकर्मानुरोधेनदंडमर्हंति
कारिणः ४३ संभवंतिह्यभद्राणिविपरीतानिचानघाः ॥ कारणंगुणसंगोस्तिदेहवान्नह्यकर्मकृत् ४४ येनयावान्यथाधर्मोह्यधर्मोवासमीहितः ॥ सएवत
त्फलंभुंक्तेतथातावदमुत्रवै ४५ यथेहदेवप्रवरास्त्रैविध्यमुपलभ्यते ॥ भूतेषुगुणवैचित्र्यात्तथान्यत्रानुमीयते ४६

रमाहुरित्याह सर्वइति कारिणःपापकारिणःसर्वेकर्मानुरोधेनपापकर्मतारतम्यानुकूल्येन । दंड्याःकिंकारिणःसर्वइत्यत्राहुरित्यतोवाआह सर्वइति पापकारिणःसर्वेदंडंअर्हंतीत्यनेनपापकारिणएवय
मेनदंड्याःनपुण्यकारिणइतिचग्राह्यम् ४३ ननूभयेषामपिदृष्टश्रुताभ्यामैहिकेसुखदुःखफलेजानतांउभयविधकर्मसंभवःकथमत्राह संभवंतीति विपरीतानिपापविरुद्धपुण्यानिराज्याद्यवाप्तिनिमित्तसुख
फलप्रदानि आचतुर्दशमाद्वर्षात्कर्माणिनियमेनतु दशावराणामित्येतद्विशब्दगृहीतं संभवेपिकिंकारणमत्राह कारणमिति त्रिगुणसंबंधएवकारणमितिभावः नन्वेतल्लिंगशरीरिण्यनैकांत्यं तस्यक
र्मकरणादित्याशंक्यस्थूलदेहविवक्षयोक्तमितिभावेनाह देहवानिति योगुणसंगेपिपुण्यवान्नकर्मकरोतिज्ञानादितिचेत्तत्राह देहवानितिवा देहीचेदकर्मकृन्नास्त्येव गुणानांतादृशशक्तिमत्त्वात् कार्यंतेह्यव
शइत्युक्तेः ४४ किमतइत्यतःफलितमाह येनेति अमुत्रपरलोके ४५ ननु यावज्जीवंसुखंजीवेदृणंकृत्वाघृतंपिबेत् भस्मीभूतस्यदेहस्यपुनरागमनंकुतइतिवचनात्सएवामुत्रस्वकृतंभुंक्तेइतिनघटतइत्य
त्राह यथेहेति स्वकृतफलदातारोदृश्यंतेअप्रमाणतइतिशेषः वाक्यप्रामाण्यानंगीकारेपिप्रत्यक्षगृहीतव्याप्तिकानुमानात्सिद्धमित्याह त्रैविध्यमिति सत्वादिगुणानांवैचित्र्याद्भूतेषुउत्तमाधममध्यमत्वभेदे ३
तत्त्रैविध्यमुपलभ्यते यथाप्रत्यक्षेणेतिशेषः अन्यत्रजन्मांतरे परलोकेवा ४६

अनुमानस्यप्रामाण्यंग्राहयितुंएतदर्थंसदृष्टांतमुपपादयंतीत्याह वर्तमानइति वर्तमानःप्रतीयमानःवसंतादिकालःअन्ययोः अतीतैष्यद्वसंतयोः गुणानांफलपुष्पादिकार्याणांअभिज्ञापकोयथा एवमेतद्वर्त
मानंजन्मधर्माधर्मज्ञापकमनयोरतीतानागतजन्मनोः यौधर्माधर्मौतौनितरांदर्शयतिज्ञापयतीतिधर्माधर्मनिदर्शनम् ४७ इतोप्यनुमानंप्रमाणमितिज्ञापयितुं जीवसमवेतधर्माधर्मसद्भावेहरेःप्रत्यक्षंप्रमाणयंती
त्याह मनसेति पुरेजीवशरीरेस्थितोदेवःश्रीनारायणःजीवस्यपूर्वरूपमपूर्वमनागतरूपंचतत्समवेतधर्माधर्मौचस्वमनसैवविपश्यतिअपरोक्षीकृत्यवर्तते दर्शनस्यक्कापिबाधोनास्तीतिलट्प्रयोगः अन्येषाम
दर्शनमेवकिंनेत्याहुरित्याह अनुमीमांसतइति अजःपरमेष्ठीभगवान्मनसाऽनुमीमांसतेतदनुग्रहेणालोच्यविचार्यपश्यतीत्यर्थः सर्वजीवसाधारणाजशब्दप्रयोगादन्येदेवाअपियथायोग्यंजानंतीतिग्राह्यं ।
किंचजीवात्मनोपिधर्माधर्मसमवेतपूर्वापररूपेवर्तमानसिद्धेइत्याहुरित्यतोवाह मनसेति सुरनरतिर्यगादिपुरे देवःक्रीडन् भगवान्भाग्यगुणोपेतः जीवःपूर्वानुभवसंस्कारसंस्कृतेनमनसैवपूर्वरूपंधर्माध
र्मसमवायात्मकंरूपंविपश्यतिविजानाति अपूर्वमनागतंमनसानुमीमांसतेविचार्यानुमिनोति अजोह्येकोजुषमाणोऽनुशेतेइतिश्रुतेः ४८ पूर्वापररूपेजानातिचेत्तर्हिकथमन्यत्रमृतोन्यत्रजातोहमितिनजा
नातीत्याशंक्यश्रीनारायणानुग्रहमंतरेणतादृशज्ञानंनसुलभंसर्वेषामित्यभिप्रेत्याह यथेति अज्ञोऽविवेकीअव्यक्तंप्रकृतिनिर्मितदेहमेवोपास्ते देहात्मनोरभेदंकल्पयति । व्यक्तमेवपुरःस्थितमेवजाना
ति नतुपूर्वापरेइतिवा । तत्रकारणमाहुरित्याह तमसेति विपरीतप्रत्ययापादकतमोगुणयुक्तत्वात् अतएवपूर्वमपरंचनवेदयथातथानष्टजन्माविषयस्मृतिः पुरुषोन्यत्रजातइत्यादिकंनजानातीत्यर्थःअ

वर्तमानोन्ययोःकालोगुणाभिज्ञापकोयथा ॥ एवंजन्मानयोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम् ४७ मनसैवपुरेदेवःपूर्वरूपंविपश्यति ॥ अनुमीमांसतेपूर्वंमनसाभ
गवानजः ४८ यथाज्ञस्तमसायुक्तउपास्तेव्यक्तमेवहि ॥ नवेदपूर्वमपरंनष्टजन्मस्मृतिस्तथा ४९ पंचभिःकुरुतेस्वार्थान्पंचवेदाथपंचभिः॥ एकस्तुषो
डशेनत्रीन्स्वयंसप्तदशोऽश्नुते ५० तदेतत्षोडशकलंलिंगंशक्तित्रयंमहत् ॥ धत्तेऽनुसंसृतिंपुंसिहर्षशोकभयार्तिदम् ५१ देह्यज्ञोऽजितषड्वर्गोऽनिच्छन्क
र्माणिकार्यते ॥ कोशकारइवात्मानंकर्मणाच्छाद्यमुह्यति ५२

नेनयावज्जीवंसुखंजीवेदितिचार्वाकमतमज्ञप्रलपितमितिज्ञायतइतिभावः ४९ देहीचेत्कर्मकरोत्येवेत्युक्तंतत्रकर्मकरणप्रकारंदर्शयति पंचभिरिति पंचभिर्वागादिकर्मेंद्रियैः स्वार्थान्स्वविषयानभिवदन
शिल्पगतिविसर्गानंदाख्यान् पंचभिःश्रोत्रादिज्ञानेंद्रियैःपंचशब्दादीन्सप्तदशस्वयमेकआत्मा षोडशेनषोडशभेदयुक्तेनलिंगशरीरेण त्रीन्सत्वादिगुणैस्त्रिधाविभक्तंसुखंदुःखंमिश्रंचभुंक्ते सत्वंसुखेसंयोज
यतीत्यादेःदेहात्मनोर्भेदप्रकाशनायसप्तदशइत्युक्तम् ५० तर्हिकस्मात्संसारोऽस्येतितत्राह तदेतदिति षोडशकलाःश्रोत्रादीनींद्रियाणिमनश्चपंचभूतानियस्मिंस्तत्तथा शक्तीनांप्रकाशक्रियावरणलक्षणा
नांत्रयंयस्मिंस्तत्तथा सत्वादिगुणशक्तियुक्तमित्यर्थः अतएवमहापुरुषार्थाभिभवसमर्थंत्रिशक्तियुक्तत्वाद्धर्षादिप्रदं लिंगंलिंगशरीरं पुंस्यनुस्वकर्मानुकूल्येनसंसृतिंधत्तइत्यन्वयः । अधिकरणत्वमा
त्रप्रदर्शनायपुंसीतिसप्तमी तस्मादभिमाननिमित्तमिदंसर्वमित्यर्थः ५१ आत्मनः संसारप्रकारंनिरूपयति देहीति अवशीकृतषडिंद्रियवर्गोऽनिच्छन्नपिकर्माणिकार्यते गुणाधीनषडिंद्रियैरितिशेषः । वि
ष्टिगृहीतवद्बलात्कार्यमाणश्चेत्स्वसंपाद्यपदोवेत्तिकिंनेत्याह कोशकारइति । यथाकोशकारःकृमिःस्वकर्मणानिर्मितकोशेनात्मानमाच्छाद्यकोशएववसन्मुह्यति कोशनाशानाशेनजानाति तथादे
ह्यपिकर्मणात्मानमाच्छाद्यमुह्यतीत्यर्थः ५२

मोहोस्यास्तीतिकुतोज्ञायतइत्याशंक्यपुनःपुनःकर्मकरणादित्यभिसंधिमंतःस्वोक्तार्थेप्रमाणंदर्शयंतीत्याह नहीति ५३ जननमरणेअपिदेहस्यैवआत्मनस्तदभिमानादुपचर्येतेइत्याहुरित्याह लब्ध्वेति संसारनिमित्तमव्यक्तंप्रकृतिकार्यंशरीरंलब्ध्वाव्यक्ताव्यक्तमुत जन्ममरणमपिभवति जीवस्योपचारइतिशेषः । देहस्यसर्वथानाशादनाशाच्चेतनस्यचेत्यादेः । निमित्तंकारणमव्यक्तंप्रकृतिंलब्ध्वाप्राप्यव्य क्ताव्यक्तंजन्ममरणात्मकंशरीरंभवति जीवस्येतिशेषइतिवा कथं यथायोनि पश्वादियोनिमनतिलंघ्य । यथाबीजंकर्मराशिमनतिक्रम्य सत्वादिनिमित्तस्वभावेन ५४ एवंसंसारप्रसंगमुक्त्वानिवृत्त्यु पायमाहुरित्याह एषइति यएषःपुरुषस्यविपर्ययःसंसारः प्रकृतिसंगेनासीत् सएषईश्वरसंगादीश्वरसेवालक्षणान्नचिरात्क्षिप्रंविलीयतेसमूलंविच्छिद्यते ५५ विद्वत्तादिगुणसंपन्नत्वेनबुद्धिपूर्वकमेवपापका रित्वेनप्रायश्चित्तानधिकारित्वेन नाममात्रोच्चारणस्यप्रायश्चित्तत्वेसर्वेषामपिमुक्तिप्रसंगेनदंडयजनाभावेनयुष्मत्स्वाम्याज्ञाकारिणोयमस्याज्ञालंघनदोषप्रसक्त्याऽधिकारहानिलक्षणानर्थःस्यादित्यतोयम

नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैः ५३ लब्ध्वानिमित्तमव्यक्तंव्यक्ताव्यक्तंभवत्युत ॥ यथायोनियथाबीजंस्व भावेनबलीयसा ५४ एषप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः ॥ आसीत्सएवनचिरादीशसंगाद्विलीयते ५५ अयंचश्रुतसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः ॥ धृतव्रतो मृदुर्दांतःसत्यवान्मंत्रविच्छुचिः ५६ गुर्वग्न्यतिथिवृद्धानांशुश्रूषुर्निरहंकृतिः ॥ सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ५७ एकदाऽसौवनंयातःपितृसंदेशकृ द्द्विजः ॥ आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ५८ ददर्शकामिनंकंचिच्छूद्रंसहभुजिष्यया ॥ पीत्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ५९ मत्तयावि श्लथन्नीव्याव्यपेतंनिरपत्रपम् ॥ क्रीडंतमनुगायंतंहसंतमनयांतिके ६० दृष्ट्वातांकामलिप्तेनबाहुनापरिरंभिताम् ॥ जगामहृच्छयवशंसहसैवविमोहितः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानंयावत्सत्वंयथाश्रुतम् ॥ नशशाकसमाधातुंमनोमदनवेपितम् ६२ तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तोविचेतनः ॥ तामेवमन साध्यायन्स्वधर्माद्विरराम ह ६३ तामेवतोषयामासपैत्र्येणार्थेनयावता ॥ ग्राम्यैर्मनोरमैःकामैःप्रसीदेतयथातथा ६४ विप्रांस्वभार्यामप्रौढांकुलेमहति लंभिताम् ॥ विससर्जाचिरात्पापःस्वैरिण्यापांगविद्धधीः ६५ इतस्ततश्चोपनिन्येन्यायतोऽन्यायतोधनम् ॥ बभारास्याःकुटुंबिन्याःकुटुंबंमंदधीर यम् ६६ यदसौशास्त्रमुल्लंघ्यस्वैरचार्यविगर्हितः ॥ आवर्ततचिरंकालमघायुरशुचिर्मलात् ६७ ततएनंदंडपाणेःसकाशंकृतकिल्बिषम् ॥ नेष्यामोऽ कृतनिर्वेशंयत्रदंडेनशुद्ध्यति ६८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सकाशंगत्वाऽयंतत्रदंडेन शुद्धोभवत्वित्याहुरित्याह अयंचेति मंत्रविद्वेदज्ञः ५६ ५७ आवृत्तोनिवृत्तः ५८ भुजिष्यदासया मैरेयाख्यंमधुविशेषणं ५९ विश्लथंतीनीवीवस्त्रग्रंथिर्यस्याःसातथा ६० स्वेदकंपादिलक्षणजनकेनकामेनलिप्तेनवशीकृतेन हृच्छयः कामःतस्यवशं ६१ यावत्सत्वंयथाशक्ति यथाश्रुतं शूद्र्यांयोनौपतेद्द्रेतइत्यादिशास्त्रश्रवणमनुसृत्यमदनवेपितंकामबीजावपनस्यक्षेत्रीभूतंवा ६२ स्मरइतिव्याजग्रहेणग्रस्तः विचेतनः शास्त्रविरुद्धज्ञानः ६३ ग्राम्यैःकामभोगसाधनैः काम्यंतइतिकामाः विषयास्तैः ६४ अप्रौढामनवाप्तयौवनां[1] ६५ ६६ स्वैरचारीनिरंकुशत्वेनवर्तमानः अघायुःपापजीवनः मलाद्रागादिदोषात् ६७ अकृतनिर्वेशंयावतानिर्वेशेनपापशुद्धिःस्यात्तावत्पापप्रायश्चित्तंनकृतवांस्तं यत्रनीतोपमभटकृतदंडेनशुद्धोभवति ६८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेवि जयध्वजकृतटीकायांषष्ठस्कंधेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

१ अनाप्तयौवनाऽप्रौढाविप्राचाव्यभिचारिणीतिप्रमाणं ।

श्रीहरिनामसंकीर्तनमाहात्म्यमस्मिन्नध्यायेवक्ति तदर्थंश्रीविष्णुदूतायमदूतान्प्रत्युपोद्घातंरचयंतीत्याह बादरायणिरिति नयकोविदाःप्रायश्चित्तशास्त्रोक्तन्यायसूक्ष्मपंडिताः १ २ ३ यद्वाक्यंप्रमा
णत्वेनकरोति तद्वाक्यमनुसृत्यवर्तते लोकोजनः ४ स्वयंपरबोधमंतरेण पशुःपूर्वापरादिदिगनभिज्ञः ५ सःप्रमाणभूतःपुरुषः आत्मन्यर्पितआत्मासर्वस्वलक्षणोयेनसतथातं अचेतनमज्ञानि
नं विस्रंभणीयोविश्वसनीयः घृणद्रवीभावइतिधातोः परक्लेशदर्शनेयस्यचित्तंद्रवीभवतिसघृणः ६ अकृतनिर्वेशमित्यत्राहुरित्याह अयमिति यमदूतान्दृष्ट्वापुत्रेसांकेतितमपिनारायणनाम
स्मृत्वास्यनाम्नोहरिरेवमुख्यार्थइतिप्राचीनपुण्यनिचयाज्झटितिज्ञानोदयादुत्पन्नभक्त्याविवशइतीममर्थंहिशब्दोवक्ति ७ विश्वासजननार्थंपुनरुक्तार्थंद्रढयति एतेनेति ८ नकेवलंदासीसंगप्राप्तपाप
हरंहरिनामकीर्तनं स्तैन्यादिप्राप्तसर्वपापक्षयकरमित्याहुरित्याह स्तेनइति ९ यतस्तद्विषयेत्यनेनभक्तिपूर्वकत्वमाह १० ब्रह्मादिभिर्वेदवादिभिः तत्राप्यत्रउदाहरणं उत्तमश्लोकस्यहरेःगुणानानंदादीनुप

श्रीबादरायणिरुवाच ॥ एतत्तेभगवद्दूतायमदूताभिभाषितम् ॥ उपधार्याथतान्राजन्प्रत्याहुर्नयकोविदाः १ ॥ विष्णुदूताऊचुः ॥ अहोकष्टंधर्मदृशाम
धर्मःस्पृशतेसताम् ॥ यत्रादंड्येष्वपापेषुदंडोयैर्ध्रियतेवृथा २ प्रजानांपितरोयेचशास्तारःसाधवःसमाः ॥ यदिस्यात्तेषुवैषम्यंकंयांतिशरणंप्रजाः ३
यद्यदाचरतिश्रेयानितरस्तत्तदीहते ॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते ४ यस्यांकेशिरआधायलोकःस्वपितिनिर्वृतः ॥ स्वयंधर्ममधर्मंवानहिवेदय
थापशुः ५ सकथंन्यर्पितात्मानंकृतमैत्रमचेतनम् ॥ विस्रंभणीयोभूतानांसघृणोद्रोग्धुमर्हति ६ अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि ॥ यद्व्याजहा
रविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः ७ एतेनैवह्यघोनोऽस्यकृतंस्यादघनिष्कृतम् ॥ यदानारायणेतिजगादचतुरक्षरम् ८ स्तेनःसुरापोमित्रध्रुग्ब्रह्महागुरु
तल्पगः ॥ स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोऽपरे ९ सर्वेषामप्यघवतामिदमेवसुनिष्कृतम् ॥ नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः १० ननिष्कृतै
रुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथाविशुद्ध्यत्यघवान्व्रतादिभिः ॥ यथाहरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम् ११ नैकांतिकंतद्धिकृतेपिनिष्कृतेमनःपुन
र्धावतिचेदसत्पथे ॥ तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतांहरेर्गुणानुवादःखलुसत्वभावनः १२ अथैनंमापनयतकृताशेषाघनिष्कृतम् ॥ यदसौभगवन्नामम्रिय
माणःसमग्रहीत् १३ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा ॥ वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः १४

लंभयतितत्प्रतिबिंबभूतान्प्रापयतीतितदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम् ११ हरेर्नामसंकीर्तनेनैवपापनिर्मूलनंनतपआदिभिरित्येतदुपपादयति नेति निष्कृतेपापप्रायश्चित्तेकृतेपि अघवतःमनःपुनरसत्पथेशा
स्त्रनिषिद्धमार्गेधावतिचेत्तत्प्रायश्चित्तमैकांतिकंनियतंअव्यभिचारिनभवतीतियस्मात्तस्मात्कर्मनिर्हारमाकांक्षमाणानांहरेर्गुणानामनुवादःएकांतिकएवेत्यन्वयः नन्वनेनापिमनोदोषानाशेपूर्वस्मादविशेषः
स्यादितितत्राह खल्विति सत्वभावनोंतःकरणशुद्धिहेतुःखलु १२ अथतस्मात् १३ नन्वनेननहरेर्नामाग्राहि किंतु पुत्रनामैवेतितत्राह सांकेत्यमिति पुत्रादिसंकेतादिविषयत्वेन नारायणेत्यादिभगवन्नाम
संकीर्तनमशेषाघहरं तदुक्तमाचार्यैः नारायणोयमित्यन्यहेलनविषयत्वेनोक्तमघहरमिति भक्तिपूर्वकमेवोदाहृतंहरिनामाशेषाघहरामितितात्पर्यमत्रबोद्धव्यमेतदप्युक्तं सर्वथाघहरंविष्णोर्नामतद्भक्तिपू
र्वकं अभक्त्योदाहृतंनैवफलदातृभविष्यति नामस्वामितयातस्यस्मरणंजायतेयतः भक्तस्यातोनामकीर्तिःसंकेतादावपीरिता अजामिलोपिस्मरणाद्भक्त्यामृत्योरमुच्यतेतिस्मरणप्राचुर्यदर्शनायसां
केत्यादिस्थलबाहुल्यकथनं संकेतरूढिमात्रेणव्यवहारनिर्वाहात्स्मरणासंभवेनपरिहासेतस्मात्स्मरणंसंभवति चित्तविकासोद्रेकव्यवहारात् ततोपिस्तोभेस्मरणं कोपजननायनर्मवचनंस्तोभः मधुमाक्षि

कासूदनासमर्थस्त्वांकिमधुंसूदितवान्   असौहरिश्चेन्मधोर्वधान्मधुसूदनइत्युपपन्नमिति   ततोपिहेलनेनामस्वामिस्मरणंहरेरन्यंमारायणादिनाम्नापित्रादिभिर्दत्तेनोपचरितंकंचनपुरुषंदृष्ट्वानिंदये
त्साक्षात्पयोधिशयोनारायणःकिलेति हरिद्वेषेणहरिनामकीर्तनमघहरंनस्यात् अभक्त्योदाहृतंनैवफलदातृभविष्यतीत्यादेश्च   नामस्वामिस्मरणाभावेदेवदत्ते   नामपीडितार्थंभवति मधोःसूदनान्म
५ धुसूदनइत्यर्थस्याभावात् हरौतद्भावात् अतोऽजामिलेनभक्त्यानामस्वामिनंस्मृत्वानामकीर्तनंकृतमितिज्ञातव्यं तदुक्तंच नामस्वामितयातस्यस्मरणंजायतेयतइत्यादि यानियानिश्रीहरेर्नामानितानि
सर्वाणिपापहरणसामर्थ्योपेतानिभवंतीतिज्ञापनायवैकुंठनामेतिअत्रैव हरिरित्यवशेनाह यःपुमानितिवक्ष्यति स्मरणंचज्ञानपूर्वकमपेक्षितमित्यतोविदुरिति १४ संदष्टःसर्पादिनाआहतोलकुटेनयातनांदुः २
खं   १५ ननु नामसंकीर्तनेनपापपरिहारेगुरुलघुपापपरिहारार्थंगुरुलघुप्रायश्चित्तविधानंव्यर्थमित्याशंक्यप्रायश्चित्तेनतत्तत्पापपरिहारेपिसंसारहेतुभूतंपापसंस्कारव्यंजकंप्राकृतंलिंगंमनोभगवदनुग्रहेण
लीयते नान्येनेत्याह गुरूणामिति १६ हृदयंलिंगंमनः   १७   अजामिलस्यापिसकृन्नामकीर्तनेनवृषलीसंगावाप्तपापहारेणदेहवियोगलक्षणमृत्योर्मुक्तिः   नतुसंसारात्तदर्थंतन्नामोच्चारणादिसेवाहरहः
कर्तव्येतिविधीयते धर्मइति धर्मोनामसंकीर्तनलक्षणः   आत्मनःशुद्धिःअचिन्मनोनाशेनचिन्मनसःकैवल्यलक्षणाशुद्धिर्भवति वाससोनिर्णेजनेनेतिशेषः   १८   नन्वीश्वरसेवयायथामनःशुद्धिस्तथानिरं

पतितस्स्खलितोभग्नःसंदष्टस्तप्तआहतः ॥ हरिरित्यवशेनाहपुमान्नार्हतियातनाम् १५ गुरूणांचलघूनांचगुरूणिचलघूनिच ॥ प्रायश्चित्तानिपापानां
ज्ञात्वोक्तानिमहर्षिभिः १६ तैस्तान्यघानिपूयंतेतपोदानव्रतादिभिः ॥ नाधर्मबीजंहृदयंतदपीशांघ्रिसेवया १७ धर्मोयोयमुपन्यस्तःपरमस्तुसनातनः ॥
क्रियतेऽहरहःशुद्धिरात्मनोवाससोयथा १८ नैकांतशुद्धिःस्यात्कर्तुःक्रियया‌ऽकर्तृतायतः ॥ अकर्तुरात्मनस्तस्माद्भजेतानीहयाहरिम् १९ अज्ञानादथवा
ज्ञानादुत्तमश्लोकनामयत् ॥ संकीर्तितमघंपुंसोदहत्येधोयथानलः २० यथाऽगदंवीर्ययुतंसूपयुक्तंयदृच्छया ॥ अजानतोप्यात्मगुणंकुर्यान्मंत्रोप्युदा
हृतः २१ पतिवःपृच्छतभटाधर्मेऽस्मिन्यदिसंशयः ॥ सवेदपरमंगुह्यंधर्मस्यभगवान्यमः २२

तरप्रायश्चित्तक्रिययापिसाकिंनस्यादितितत्राह नैकांतशुद्धिरिति अकर्तुःस्वकर्तृतारहितस्यात्मनःजीवस्यप्रायश्चित्तकर्मकर्तुः प्रायश्चित्तक्रियया   एकांतशुद्धिर्मनःशुद्धिपूर्विकाशुद्धिर्नस्यात्   अकर्तृता
स्वतंत्रकर्तृत्वंनास्तीतियतः   तस्मादनीहयानिषिद्धकर्माकरणेनानिरंतरहरिनामकीर्तनलक्षणक्रिययाहरिंभजेतेत्यन्वयः   १९   नामसंकीर्तनस्यकर्तव्यतामर्थवादरूपेणोपसंहरति   अज्ञानादिति   अ
ज्ञानादित्यनेनसर्वात्मनाज्ञानाभावोपिनविवक्ष्यते किंतु   अरविरुद्धत्वान्नाराःगुणाःतेषामाश्रयोनारायणःइत्याद्यर्थविषयवेदनाभावः   अन्यथाहरेःसर्वशब्दवाच्यत्वेनघटपटादीनांतन्नामत्वेपितान्वि
हायनारायणादिनामकीर्तनानुपपत्तेः अतउपचारमात्रमिदमितिज्ञातव्यं   २०   सर्वशब्दानांभगवन्नामत्वेपितंदावृत्त्यापिफलानुदयात्   नारायणादिनाम्नातदुदयोपलंभादुभयेषांविशेषःकस्मादित्या
शंक्य मंत्रोऽगदवदित्याहुरित्याह यथेति अजानतइत्यत्रापिउपदेशादिनासामान्यज्ञानमस्त्येव सूपयुक्तमित्यस्योपदेशापेक्षितत्वाद्यथेतरस्तंबमूलशब्दमात्रेभ्यःमंत्रौषधयोः वैशिष्ट्यफलत्वंचेश्वरकृप्तदेव ५
तासन्निधानात्तथात्रापीतिभावः २१ भवद्भिरस्मदुक्तार्थोविस्रंभणीयः युष्मत्पृष्टस्वाम्युक्तार्थस्यैकत्वोपपत्तेरित्याशयेनाहुरित्याह पतिंवइति २२

१ तच्छब्दावृत्त्या।

मृत्योर्देहवियोगलक्षणात् २३ विष्णुदूतैःसदुत्तरीकृताः याम्याःपुनःकिमकुर्वन्नितितत्राह इतीति २४ अजामिलेनमुक्तमृत्युनापुनःकिमकारीतितत्राह द्विजइति प्रकृतिंगतःसात्विकावस्थांप्राप्तः २५
मर्त्यदेहस्थेनतेनाद्विजेनसल्लापायोगाद्विष्णुदूतैः तिरस्कृतमत्राह तंविवक्षुमिति २६ प्रकृतिंगतइत्युक्तंविवृणोति अथेति त्रैविद्यंत्रिवेदविहितंधर्मं एतदेवस्पष्टयति गुणाश्रयामिति २७ स्वर्गादिविषयं
श्रुत्वापथिकवदुदासीनोभूत्किमत्राह भक्तिमानिति अभूदेतिशेषः कृतदोषप्रायश्चित्ताभावेहरौभक्तिःसुदृढानस्यादित्यतस्तत्प्रायश्चित्तक्रियाप्रकारमाह अनुतापइति २८ ब्रह्मब्राह्मण्यं विप्लावितंवि
नाशितं जायतात्मेतोरूपेणजायमानेन २९ कुलकज्जलंब्राह्मणकुलमषीभूतम् ३० ३१ ३२ ३३ भुवोधःनरकम् ३४ यत्किंचित्पुण्यमस्तिचेद्विष्णुदूतसंदर्शनसाधनंतत्स्यादितिप्रार्थयते अथापीति ये

श्रीशुकउवाच ॥ एवंतेसुविनिर्णीयधर्मंभागवतंनृप ॥ तंयाम्यपाशान्निर्मुच्यविप्रंमृत्योरमूमुचन् २३ इतिप्रत्युदितायाम्यादूतायातायमांतिकम् ॥ य
मराज्ञेयथासर्वमाचचख्युररिंदम २४ द्विजःपाशाद्विनिर्मुक्तोगतभीःप्रकृतिंगतः ॥ ववंदेशिरसाविष्णोःकिंकरान्दर्शनोत्सुकः २५ तंविवक्षुमभिप्रेत्यमहा
पुरुषकिंकराः ॥ सहसापश्यतस्तस्यतत्रांतर्दधिरेऽनघ २६ अथाजामिलआकर्ण्यदूतानांयमकृष्णयोः ॥ धर्मंभागवतंशुद्धंत्रैविद्यंचगुणाश्रयम् २७ भ
क्तिमान्भगवत्याशुमाहात्म्यश्रवणाद्धरेः ॥ अनुतापोमहानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मनः २८ अहोमेपरमंकष्टमभूदविजितात्मनः ॥ येनविप्लावितंब्रह्मवृष
ल्यांजायतात्मना २९ धिङ्मांविगर्हितंसद्भिर्दुष्कृतंकुलकज्जलम् ॥ हित्वाबालांसतींयोहंसुरापामसतीमगाम् ३० वृद्धावनाथौपितरौनान्यबंधूतपस्वि
नौ ॥ अहोमयाऽधुनात्यक्तावकृतज्ञेननीचवत् ३१ सोऽहंव्यक्तंपतिष्यामिनरकेभृशदारुणे ॥ धर्मघ्नाःकामिनोयत्रविंदंतियमयातनाः ३२ किमिदंस्व
प्नमाहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतम् ॥ क्वयाताअद्यतेयेमांव्यकर्षन्पाशपाणयः ३३ अथतेक्वगताःसिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शनाः ॥ व्यमोचयन्नीयमानंबध्वा
पाशैरधोभुवः ३४ अथापिमेदुर्भगस्यविबुधोत्तमदर्शने ॥ भवितव्यंमंगलेनयेनात्मामेप्रसीदति ३५ अन्यथाम्रियमाणस्यनाशुचेर्वृषलीपतेः ॥ वैकुं
ठनामग्रहणंजिह्वावक्तुमिहार्हति ३६ क्वचाहंकितवःपापोब्रह्मघ्नोनिरपत्रपः ॥ क्वचनारायणेत्येतद्भगवन्नाममंगलम् ३७ सोहंतथायतिष्यामियतचित्तें
द्रियानिलः ॥ यथानभूयआत्मानमंधेतमसिमज्जये ३८ विमुच्यतमिमंबंधमविद्याकामकर्मजम् ॥ सर्वभूतसुहृच्छांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ३९ मोच
येग्रस्तमात्मानंयोषिन्मय्यात्ममायया ॥ विक्रीडितोयथैवाहंक्रीडामृगइवाधमः ४० ममाहमितिदेहादौहित्वामिथ्यार्थधीर्मतिम् ॥ धास्येमनोभग
वतिशुद्धंतत्कीर्तनादिभिः ४१ इतिजातसुनिर्वेदःक्षणसंगेनसाधुषु ॥ गंगाद्वारमुपेयायमुक्तसर्वानुबंधनः ४२ सतस्मिन्देवसदनआसीनोयोगमास्थितः॥
प्रत्याहृतेंद्रियग्रामोयुयोजमनआत्मनि ४३ ततोगुणेभ्यआत्मानंवियुज्यात्मसमाधिना ॥ युयोजभगवद्धाम्निब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४४ यर्ह्युपारतधी
स्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः ॥ उपलभ्योपलब्धान्प्रागववंदेशिरसाद्विजः ४५

नपुण्येनात्मामनः ३५ अन्यथापूर्वचीर्णपुण्याभावे ३६ ब्रह्मघ्नोज्ञःत्यक्तब्राह्मण्यः ३७ ३८ ३९ आत्ममायया हरेराधीनयालोकमोहनशक्त्या यथा यथावत् ४० ४१ गंगाद्वारंनामतीर्थविशेषं ४२ प्रत्या
हृतोवशीकृतइंद्रियग्रामोयेनसतथा तस्योपास्तिप्रकारंवक्ति युयोजेति आत्मनिहरौ ४३ गुणेभ्यःशरीरेंद्रियादिभ्यःआत्मानंस्वस्वरूपं भगवद्धाम्निभगवत्स्वरूपेब्रह्मणिव्यापे अनुभवात्मनिज्ञानात्म
नि ४४ यर्हियस्मिन्कालेउपारतधीःबाह्यविषयान्निवृत्त्यहरावेवनिरतबुद्धिरभूत्तस्मिन्कालेपुरःस्वस्याग्रभूमौप्रागुपलब्धान्दृष्टान् ४५

भगवत्पार्श्ववर्तिनांमुक्तानां स्वरूपंनिर्दोषत्वादिलक्षणं ४६ ४७ नामसंकीर्तने श्रद्धातिशयंजनयन्नुपसंहरति एवमिति दास्याःपतिरित्याक्रोशेषष्ठी अजामिलनाममुक्त्वादास्याःपतिरित्याहूय
तिलोकइत्यर्थः ४८ अन्यथातीर्थपदानुकीर्तनंविना ४९ ५० अमंगलोयद्यपि तथापि ५१ दासीसंगादवाप्तपापमुक्तिकरी अंतेनारायणस्मृतिरितिजानन्नजामिलोपिमुक्तकर्मतयोपलब्धयानित्याभ्यासे
नमरणसमयेपिनामस्मरणार्थंपुत्रोपचारितंकृत्वाश्रद्धयापुत्राह्वानव्याजेनकीर्तयन्मुक्तिमगात् नतु पुत्रस्नेहेन । भगवतिश्रद्धयाभक्तियोगोभवति तन्नामग्रहणादिभिरित्युत्तरत्रवक्ष्यमाणत्वात् पुत्रादि
सांकेतिकंनामउक्त्वामुक्तकर्मत्वेनश्रीहरिनामकीर्तयन्किमुतश्रद्धयेत्युच्यते अस्यफलाधिक्यंचदर्शयितुंपृथगेवोक्तिरितिज्ञातव्यं ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांषष्ठस्कंधेद्वितीयो
ऽध्यायः ॥ २ ॥ भक्तिपूर्वकंनामसंकीर्तनंमुक्तिसाधनमित्येतास्मिन्नध्यायेभिधीयते। तत्रराजापृच्छति निशम्येति हताआज्ञायस्यसहताज्ञः। मुरारेर्नैदेशिकैःआज्ञाकारिभिःकिंकरैरित्यर्थःविहतान्प्रतिहता

हित्वाकलेवरंतीर्थेगंगायांदर्शनादनु ॥ सद्यःस्वरूपंजगृहेभगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ४६ साकंविहायसाविप्रोमहापुरुषकिंकरैः ॥ हैमंविमानमारुह्ययर्यौयत्र
श्रियःपतिः ४७ एवंसविप्लावितसर्वधर्मोदास्याःपतिःपतितोगर्ह्यकर्मा ॥ निपात्यमानोनिरयेहतव्रतःसद्योविमुक्तोभगवन्नामगृह्णन् ४८ नातःपरंकर्म
निबंधकृंतनंमुमुक्षतांतीर्थपदानुकीर्तनात् ॥ नयत्पुनःकर्मसुसज्जतेमनोरजस्तमोभ्यांकलिलंततोन्यथा ४९ यएवंपरमंगुह्यमितिहासमघापहम् । शृणु
याच्छ्रद्धयायुक्तोयश्चभक्त्यानुकीर्तयेत् ५० नवैसनरकंगच्छेन्नेक्षितोयमकिंकरैः ॥ यद्यप्यमंगलोमर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ५१ म्रियमाणोहरेर्नामगृह्णन्पुत्रो
पचारितम् ॥ अजामिलोप्यगाद्धामकिमुतश्रद्धयागृणन् ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेद्वितीयोध्यायः २ ॥ राजोवाच ॥ निशम्यदेवःस्वभटोपव
र्णितंप्रत्याहकिंतानपिधर्मराजः ॥ एवंहताज्ञोविहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्यवशेजनोऽयम् १ यमस्यदेवस्यनदंडभंगःकुतश्चनर्षेश्रुतपूर्वआसीत् ॥ एवंमुनेवृश्च
तिलोकसंशयंनहित्वदन्यइतिमेविनिश्चितम् २ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ भगवत्पुरुषैराजन्याम्याःप्रतिहतोद्यमाः ॥ पतिंविज्ञापयामासुर्यमंसंयमनीपतिम् ३
यमदूताऊचुः ॥ कतिसंतीहशास्तारोजीवलोकस्यवैप्रभो ॥ त्रैविध्यंकुर्वतःकर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ४ यदिस्युर्बहवोलोकेशास्तारोदंडधारिणः ॥ कस्यस्यातां
नवाकस्यमृत्युश्चामृतमेवच ५ किंतुशास्तृबहुत्वेस्याद्बहूनामिहकर्मिणाम् ॥ शास्तृत्वमुपचारोहियथामंडलवर्तिनाम् ६

न् स्वामिनिर्देशकारणाशक्त्यापीडितानित्यर्थः अयंजनोयस्यवशेवर्तते १ दंडभंगःआज्ञाभंगःवृश्चतिछिनत्ति २ वाचंयमेमेतपतौयमनेचयमःस्मृतइत्यभिधानात् संशयनिराकरणायसंयमनीपति
मिति ३ फलाभिव्यक्तिहेतवःफलदातारः कतिसंतीत्यस्यायमर्थः। किमेकःशास्ताऽथवाबहवः। तत्रापीयंतइतिनियमोस्ति किंवानेति ४ द्वितीयंप्रत्याहुरित्याह यदिस्युरिति इयंतइतिसंख्याताबहवः
मृत्यमृतयोःदातृसमर्थाइतन । नद्वितीयइत्याहुरित्याह कस्योति मृत्युलक्षणोबंधःअमृतलक्षणोमोक्षश्चकस्यस्यातामितिवक्तव्यं नकस्यापिस्यातांदातृत्वेसामर्थ्याभावात् । प्रथमंपरिहरंतीत्याह नवेति
वोकस्यनस्यातां सर्वेषामपिस्यातां सामर्थ्यात्तु ५ नचैतयुक्तमसंभवान्नियोविरोधप्रापणादित्याहुरित्याह किंत्विति मंडलवर्तिनांमंडलेश्वराणां ६

यत्तएवंबहुत्वेदोष :अतएकःशास्ता सचैकस्त्वमेवेतिप्रथमपक्षोऽभिमतइत्याह अतइति शुभाशुभविवेचनःशुभाशुभविवेककर्ता ७ ८ ९ १० यमःस्वदूतान्प्रतिवक्तीत्याह इतीति ११ यदुक्तंभवाद्दे त्स्वमेकएवशास्तेतितदनालोच्यकथितं मदन्यस्यात्युत्तमस्यसत्त्वादित्याह परइति मदन्योजगतोजंगमस्यतस्थुषःस्थावरस्यचशास्ताऽस्ति सकइत्यतउक्तं परइति परोरिपरमात्मनोरित्यभिधानात् सशास्तापरःपरमात्मा।तस्यलक्षणमाह ओतमिति अयमर्थः पटवत्यथाकंथापटःसूत्रेतंतौदीर्घतयाओतःतिरश्चीनतयाप्रोतःतंत्वाधारत्वेनस्थितः तथेदंविश्वंयत्रपरमात्मनिओतप्रोतधर्मेणतदाधारत्वेनस्थितं यस्मिन्निदं संविचेतिसर्वं यथाकंथापटाःसूत्रओताःप्रोताश्चसंस्थिताः एवंविष्णाविदंविश्वप्रोतंमोतंचसंस्थितमित्यादिश्रुतिस्मृतिबलादेतल्लक्षणमव्याप्त्यतिव्याप्त्यादिदोषरहितं यचस्यधारकोनस्यात्तर्हिपतिष्यति वेगाख्यसंस्काररहितशरवदित्यादितर्काच्च लक्षणांतरंचाह यदंशतइति यस्यांशतोवासुदेवादिस्वरूपांशैर्भिन्नांशैर्ब्रह्मादिभिरस्यजगतः स्थितिजन्मसंहाराः भवंतीतिशेषः यतोवाइमा

अतस्त्वमेकोभूतानांसेश्वराणामधीश्वरः । शास्तादंडधरोनृणांशुभाशुभविवेचनः ७ तस्यतेविहतोदंडोनलोकेवर्ततेऽधुना ॥ चतुर्भिरद्भुतैःसिद्धैराज्ञातेवि
प्रलंभिता ८ नीयमानंतवादेशादस्माभिर्यातनागृहम् ॥ व्यमोचयन्पातकिनंछित्त्वापाशान्प्रसह्यते ९ तांस्तेवेदितुमिच्छामोयदिनोमन्यसे
क्षमम् ॥ नारायणेत्यभिहितेमाभैरित्याययुर्द्रुतम् १० श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवःसआपृष्टःप्रजासंयमनोयमः ॥ प्रीतःस्वदूतान्प्रत्याहस्मरन्पादां
बुजंहरेः ११ यमउवाच ॥ परोमदन्योजगतस्तस्थुषश्चओतंप्रोतंपटवद्यत्रविश्वम् ॥ यदंशतोऽस्यस्थितिजन्मनाशानस्योतवद्यस्यवशेचलोकः १२
योनामभिर्वाचिजनंनिजायांबध्नातितंत्यामिवदामभिर्गाः ॥ यस्मैबलिंतइमेनामकर्मभिर्निबंधबद्धाश्चकितावहंति १३ अहंमहेंद्रोनिर्ऋतिःप्रचेताःसोमो
ग्निरीशःपवनोविरिंचिः ॥ आदित्यविश्वेवसवोऽथसाध्यामरुद्गणारुद्रगणाःससिद्धाः १४ अन्येचयेविश्वसृजोऽमरेशाभृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्काः ॥
यस्येहितंनविदुःस्पृष्टमायाःसत्वप्रधानाअपिकिंततोऽन्ये १५

निभूतानिजायंतइत्यादिश्रुतेः यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहंइत्यादेर्व्यासरूपेणापिधारकत्वंतस्यैवेतिनिश्चयायचशब्देनपुनर्ग्रहणं जन्मनाशावेवलक्षणांतरेइतिजातपक्षपक्षिवत्पुनरस्याधीनंनस्यादितिनेत्याह नसीति नासिनासिकायांओतागावइतिच १२ हरेःशास्तृत्वंनामदंडधरस्यदंडेनेवनकिंतुवेदलक्षणयावाचेत्याह यइति यईशः निजायांस्वस्मादभिव्यक्तायां वाचिवेदलक्षणायां नामभिर्ब्रह्मादिलक्षणैर्बध्नाति निजमात्मीयानित्ययोरित्यभिधानं बंधनेनकिंप्रयोजनमत्राह यस्माइति नामकर्मणामानंत्यप्रकटनायबहुवचनं अन्यथा नामकर्मभ्यामित्युक्तं दृढंबंधोनिर्बंधस्तेनबद्धाः १३ लोकतःसर्वज्ञानामस्माकंस्वविषयज्ञानजनकत्वमाहात्म्यंचश्रीहरिलक्षणमित्याह अहमित्यादिना १४ नस्पृष्टारजस्तमोभ्यामस्पृष्टरजस्तमस्काः शुद्धसात्त्विकाइत्यर्थः ततोभृग्वादिभ्योन्येमन्वादयः सत्वप्रधानाइत्यनेनसत्वंप्रचुरंअन्येरजस्तमसीच किंचित्स्तइतिज्ञायते कुतइत्यतउक्तं स्पृष्टेति ईहितमिच्छाविषयमभिप्रायम् १५

---

१ कंथानिर्माणायछिन्नाःपटाः यथात्रिगुणीकृतसूत्रेओताः प्रोताश्चतथाब्रह्माणीविश्वंओतंप्रोतं । तथाचमूलेपटशब्देनकंथापटस्यमूलशब्देनत्रिगुणीकृतसूत्रस्याविवक्षितत्वेनभेदाभेदशंकानास्ति । २ व्यासरूपमन्तरेणरूपान्तरेणापिइ०पा०

तत्प्रसादमंतरेणाहष्टलक्ष्यवेधवच्चक्षुरादींद्रियाविषयत्वेनतद्विषयंज्ञानंदुष्करमित्याह यंवाइति गोभिश्चक्षुरादींद्रियैः असुभृतोजीवाःआत्मनांजीवानामात्मानमंतर्यामिणं स्वरूपांतरंचाह अंतर्हृ
दिसंतं अथवात्मनामंतर्हृदिसंतं आकृतयोरूपाणिस्वप्रकाशंचक्षुरिंद्रियं अनेननिकटवर्तिनांचक्षुरादींद्रियाभिमानिनांदेवानामपितद्विषयज्ञानाभावउक्तइतिज्ञातव्यं स्वरूपत्वेननाकृतयःपश्यंतीतिचे
त्तत्राह ततइति ततःआकृतिभ्यःपरंविलक्षणंभिन्नमित्यर्थः इदमपिहरिलक्षणं सपरइतिपूर्वेणान्वयः १६ तांस्तुवेदितुमिच्छामइत्यस्योत्तरमाह तस्येति मायाधिपतेःलक्ष्मीपतेः आत्मतंत्रत्वलक्ष्मीपतित्वेपू
र्वोक्तलक्षणसाधकेइतिज्ञातव्यं प्रायेणेति कथितार्थनिर्धारणाय तस्यहरेःरूपंश्यामवर्णं गुणाःविप्रप्रियत्वादयः स्वभावोनित्यनिर्दोषत्वंयेषांतेतथा १७ तेषांकिंकृत्यमिहेतितत्राह भूतानीति विष्णोर्भूतानि
पार्षदाःदुर्दर्शलिंगानिदर्शनायोग्यलक्षणानि तद्भक्तिमतःविष्णुभक्तिमतः १८ विष्णुदूताश्चेत्तर्हिपातकिनंकिमित्युदमूमुचन्नितितत्राह धर्मंत्विति तुशब्दात्सूक्ष्मज्ञानंयुष्माकंनास्तीत्याह १९ तर्हिके

यंवैनगोभिर्मनसासुभिर्वाहृदागिरावासुभृतोविचक्षते ॥ आत्मानमंतर्हृदिसंतमात्मनांचक्षुर्यथैवाकृतयस्ततःपरम् १६ तस्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुःपरस्य
मायाधिपतेर्महात्मनः ॥ प्रायेणदूताइहवैमनोहराश्चरंतितद्रूपगुणस्वभावाः १७ भूतानिविष्णोःसुरपूजितानिदुर्दर्शलिंगानिमहाद्भुतानि ॥ रक्षंतितद्भक्ति
मतःपरेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च १८ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणीतंनवैविदुरृषयोनापिदेवाः ॥ नसिद्धमुख्याअसुरामनुष्याःकुतोनुविद्याधरचारणादयः १९
स्वयंभूर्नारदःशंभुःकुमारःकपिलोमुनिः ॥ प्रह्लादोजनकोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयम् २० द्वादशैतेविजानीमोधर्मंभागवतंभटाः ॥ गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयंज्ञा
त्वाऽमृतमश्नुते २१ एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसांधर्मःपरःस्मृतः ॥ भक्तियोगोभगवतितन्नामग्रहणादिभिः २२ नामोच्चारणमाहात्म्यंहरेःपश्यतपुत्रकाः ॥
अजामिलोऽपियेनैवमृत्युपाशादमुच्यत २३ एतावतालमघनिर्हरणायपुंसांसंकीर्तनंभगवतोगुणकर्मनाम्नाम् ॥ विक्रुश्यपुत्रमघवान्यदजामिलोऽपिना
रायणेतिम्रियमाणइयायमुक्तिम् २४ प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोऽयंदेव्याविमोहितमतिर्बतमाययाऽलम् ॥ त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतान
केमहतिकर्मणियुज्यमानः २५ एवंविमृश्यसुधियाभगवत्यनंतेसर्वात्मनाविदधतेखलुभावयोगम् ॥ तेमेनदंडमर्हंत्यथयद्यमीषांस्यात्पातकंतदपिहंत्युरुगाय
वादः २६ तेदेवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथायेसाधवःसमदृशोभगवत्प्रपन्नाः ॥ तान्नोपसीदतहरेर्गदयाऽभिगुप्तान्नैषांभयंनचवयंप्रभवामदंडे २७ तानानयध्वम
सतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् ॥ निष्किंचनैःपरमहंसकुलैरसङ्गैर्जुष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८

विदुरितितत्राह स्वयंभूरिति २० २१ किंच धर्मस्वरूपंनिवेदयतुभवानित्याशंक्य उत्तमंधर्मंवदामीत्यभिप्रायेणाह एतावानिति तस्यहरेर्नामग्रहणादिभिर्भगवतियोभक्तियोगःएतावानुत्तमः
परोधर्मःस्मृतइत्यन्वयः एषमेसर्वधर्माणांधर्मोऽधिकतमोमतइतिस्मृत्युक्तं २२ २३ नारायणेत्यादिगुणनाम्नांमधुसूदनेत्यादिकर्मनाम्नां गुणानांकर्मणांनाम्नांवायत्संकीर्तनंएतावतापापनिर्हरणायालंसा
धनांतरंनापेक्षितमित्यन्वयःविक्रुश्यआहूय २४ देव्याबहुविधविलासोपेतया मधुपुष्पितायांस्वर्गादिपुष्पप्रकाशिकायांवैतानिकेवेदविहिते यज्ञसंबंधिनिवायुज्यमानःप्रेर्यमाणः २५ भावयोगंभक्तियोगं
उरुगायवादः भगवन्नामकीर्तनम् २६ गाथाःसंकीर्तनानि वेदादिभिर्नित्यगीतसंकीर्तनाः गदयाकौमोदक्या २७ असतःलोकनिंदितकर्मनिरतान् निरयवर्त्मनिनरकद्वारे गृहेभार्यादौ २८

अकृतविष्णुकृत्यान् अननुष्ठितविष्णुपादार्चनादिकर्मणः २९ कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिट् कृष्णपादारविंदमकरंदंसंसेवमानःपुमान् स्वकर्मनिर्मितेषुमायागुणेषुविषयेषुनरमते पुरुशार्थंबुद्धिंनकरोति यतः
कर्मणःपुनःरजःरागःस्यात्तादृशंकर्म तुशब्देनकर्दमजलेनकर्दमप्रक्षालनमिवेतिदर्शयति ३० यत्स्वपुरुषैरसत्कृतंनोऽस्माकंतत्क्षम्यतामित्यन्वयः नविदुषांहरेर्माहात्म्यमजानतां ननु क्षांत्यर्थंकोदंडइ
तितत्राह रचितेति किमनेनानायासेनेतितत्राह नमइति द्रव्यादिलक्षणदंडमंतरेणकथंक्षांतिरितितत्राह क्षांतिरिति वरीयसिवरतरेपरतमे पुरुषायनमः इत्येतावता द्रव्यादिदानाधिकेनक्षांतिर्भवती
तिशेषः भूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेमेतिश्रुतेः सर्वदासन्निहितासांतिष्ठतेमहतिक्षमेतिसप्तमी ३१ ३२ अंहसांपापानांएकांतविनिष्कृतंनियतंप्रायश्चित्तं नकेवलंस्त्रीशूद्रादीनांनामसंकीर्तनंविधीयते अन्ये
षामपीतिभावेनाह महतामिति ३३ सर्वाणिसाधनान्यनुष्ठीयमानान्यपिभक्तिसहितानिबलवंतीत्यभिप्रेत्याह शृण्वतइति ३४ कुंभसंभवोऽगस्त्यः मलयेपर्वते ३५ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेवि०टीकायांतृती
योध्यायः॥३॥मुह्यंतियत्सूरयइत्यत्रयदुक्तंब्रह्माद्यज्ञेयमाहात्म्यंहरेस्तज्जन्माद्यस्ययतइत्यत्रचयःसर्गविशेषःप्रतिज्ञातःसोपिभगवदेकनिष्ठइतिप्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये तत्रतृतीयादौकथितःसर्गोभगवदेकनिष्ठ

जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् ॥ कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् २९ कृष्णां
घ्रिपद्ममधुलिड्नपुनर्विसृष्टमायागुणेषुरमतेवृजिनावहेषु ॥ अन्यस्तुकामहतआत्मरजःप्रमार्ष्टुमीहेतकर्मयतएवरजःपुनःस्यात् ३० तत्क्षम्यतांसभगवान्पु
रुषःपुराणोनारायणःस्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः ॥ स्वानामहोनविदुषांरचितांजलीनांक्षांतिर्गरीयसिनमःपुरुषायभूम्ने ३१ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंस्वभर्तृगदितं
भगवन्महित्वंसंस्मृत्यविस्मितधियोयमकिंकरास्ते ॥ तेनाच्युताश्रयजनंप्रतिशंकमानाद्रष्टुंचबिभ्यतिततःप्रभृतिस्मराजन् ३२ तस्मात्संकीर्तनंविष्णो
र्जगन्मंगलमंहसाम् ॥ महतामपिकौरव्यविद्ध्येकांतविनिष्कृतम् ३३ शृण्वतोगृणतोवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः ॥ यथासुजातयाभक्त्याशुद्ध्येन्नात्माव्रता
दिभिः ३४ इतिहासमिमंगुह्यंभगवान्कुंभसंभवः ॥ कथयामासमलयआसीनोहरिमर्चयन् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेतृतीयोध्यायः ॥३॥
॥ राजोवाच ॥ देवासुरनृणांसर्गोनागानांमृगपक्षिणाम् ॥ सामासिकस्त्वयाप्रोक्तोयस्तुस्वायंभुवेंतरे १ तस्यैवव्यासमिच्छामिज्ञातुंतेभगवन्यथा ॥ अनु
सर्गंयथाशक्त्यासस्सर्जभगवान्परः २ ॥ सूतउवाच ॥ इतिसंप्रश्नमाकर्ण्यराजर्षेर्बादरायणिः ॥ प्रतिनंद्यमहायोगीजगादमुनिसत्तमः ३ ॥ ऋषिरुवाच ॥
यदाप्रचेतसःपुत्रादशप्राचीनबर्हिषः ॥ अंतःसमुद्रादुन्मग्नाददृशुर्गांद्रुमैर्वृताम् ४ द्रुमेभ्यःक्रुध्यमानास्तेतपोदीपितमन्यवः ॥ मुखतोवायुमग्निंचससृजुस्त
द्दिधक्षया ५ ताभ्यांनिर्दह्यमानांस्तानुपलभ्यकुरूद्वह ॥ राजोवाचमहान्सोमोमन्युंप्रशमयन्निव ६

उतान्यनिष्ठः आहोस्विदन्यनिष्ठोपिभगवत्प्रसादायत्तइत्यभिप्रेत्यराजोक्तार्थमनूद्यतद्विस्तरंब्रूहीत्याह देवेति सामासिकःसंक्षिप्तः १ व्यासंप्रपंचंतेतवसकाशादनुसर्गंअवांतरसर्गं २ शुकेनराजप्रश्नमाहृ
त्यपरिहारउक्तउतानाहृत्यान्यकथांतरमवादि श्रुत्वास्मित्वातूष्णींस्थितंकिमितिशौनकादीनांहार्दंप्रश्नंपरिहरतिसूतइत्याह सूतइति अनेनसूतशौनकसंवादोनसमाप्तः किंचशौनकादिप्रश्नोप्ययमेव
अयमेवपरिहारोपीतिध्वनितं ३ भगवत्प्रसादायत्तत्वात् मंददृष्ट्याचान्यनिष्ठवत्प्रतीयमानोपितदेकनिष्ठइतिलक्षणस्यनातिव्याप्तिरितिदर्शयितुंप्रकृतार्थानुवादपूर्वकमुपक्रमते यदेति प्रचेतसइतितुल्यनामानः
प्राचीनबर्हिषः दशपुत्राःयदांतःसमुद्रादुत्थिताःद्रुमैर्वृतांगांभूमिंददृशुः ४ तदामुखतोवायुमग्निंचससृजुरित्यन्वयः तेषांवृक्षाणांदिधक्षयादहनेच्छया ॥ ५ ॥ तत्रचंद्रेणतत्कोपशांतिप्रकारंकथयति
ताभ्यामिति ताभ्यांअग्निवायुभ्यां ६

किमाहेतितत्राह माद्रुमेभ्यइति द्रुधद्रुहेत्यादेश्चतुर्थी तत्रहेतुमाह विवर्धयिषवइति विवर्धयिषवः प्रजावृद्धिकारिष्णवः यूयंपतयः पातारःस्मृताइवियदतोद्रुमेभ्योद्रोग्धुंनार्हथेत्यन्वयः ७ दा
हेनारायणानुग्रहदूरत्वंभवतांस्यादित्यभिप्रेत्याह आदाविति उर्जंपित्रन्नं इषंदेवान्नम् ८ वनस्पत्योषधीनांऊर्जाख्यान्नत्वंकथमत्राह अन्नमिति अचराश्चराणामन्नंइत्याद्यन्वेतव्यम् ९ १० मा
र्गंविशिनष्टि पित्रेति ११ अनन्यशरणानांवृक्षाणांदाहेशरणागतवधदोषोपियुष्माकंस्यादित्याशयवानाह तोकानामिति तोकानांबालानांपितरौमातापितरौबंधूइत्येतत्सर्वत्रान्वेतव्यं गृहीगृहस्थः
भिक्षूणांअज्ञानांज्ञानदानाख्यजीवनेन १२ किंचानेनेश्वरद्रोहोपिस्यादित्याशयवानाह अंतरिति भूतानामितिविशेषणाद्वृक्षदाहेनेश्वरदाहःकथंस्याद्भूतदाहाकरणादितितत्राह सर्वमिति तस्यहरेर्धि
ष्ण्यंनिवासस्थानं अनेनदर्शनेनकिंफलंस्यादत्राह एवमिति असौहरिः १३ इतोपिकोपोनकार्यइत्याह यःसमुत्पतितमिति देहेआकाशात्हृदयाकाशादुत्पतितमुज्ज्वलितंमन्युंयोयच्छेत् क

माद्रुमेभ्योमहाभागादीनेभ्योद्रोग्धुमर्हथ ॥ विवर्धयिषवोयूयंप्रजानांपतयःस्मृताः ७ आदौप्रजापतिपतिर्भगवान्हरिरव्ययः ॥ वनस्पतीनोषधीश्च
ससर्जोर्जमिषंविभुः ८ अन्नंचराणामचराह्यपदःपादचारिणाम् ॥ अहस्ताहस्तयुक्तानांद्विपदांचचतुष्पदः ९ यूयंचपित्रान्वादिष्टादेवदेवेनचानघाः ॥
प्रजासर्गायहिकथंवृक्षान्निर्दग्धुमर्हथ १० आतिष्ठतसतांमार्गंकोपंयच्छतदीपितम् ॥ पित्रापितामहेनापिजुष्टंवःप्रपितामहैः ११ तोकानांपितरौबंधू
दृशःपक्ष्मस्त्रियःपतिः ॥ नृपःप्रजानांभिक्षूणांगृह्यज्ञानांबुधःसुहृत् १२ अंतर्देहेषुभूतानामात्मास्तेहरिरीश्वरः ॥ सर्वंतद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवंवस्तोषितोह्य
सौ १३ यःसमुत्पतितंदेहआकाशान्मन्युमुल्बणम् ॥ आत्मजिज्ञासयायच्छेत्सगुणानतिवर्तते १४ अलंदग्धैर्द्रुमैर्दीनैःखिलानांशिवमस्तुवः ॥ वार्क्षी
ह्येषावराकन्यापत्नीत्वेप्रतिगृह्यताम् १५ इत्यामंत्र्यवरारोहांकन्यामाप्सरसींनृप ॥ सोमोराजाययौदत्वातेधर्मेणोपयेमिरे १६ तेभ्यस्तस्यामभूद्राजन्
दक्षःप्राचेतसःकिल ॥ यस्यप्रजाविसर्गेणलोकाआपूरितास्त्रयः १७ यथाससर्जभूतानिदक्षोदुहितृवत्सलः ॥ रेतसामनसाचैवतन्ममावहितःशृणु १८
मनसैवासृजत्पूर्वंप्रजापतिरिमाःप्रजाः ॥ देवासुरमनुष्यादीन्नभस्थलजलौकसः १९ तमबृंहितमालोक्यप्रजासर्गंप्रजापतिः ॥ विंध्यपादानुपव्रज्य
सोऽचरद्दुश्चरंतपः २० तत्राघमर्षणंनामतीर्थंपापहरंपरम् ॥ उपस्पृश्यानुसवनंतपसाऽतोषयद्धरिम् २१ अस्तौषीद्धंसगुह्येनभगवंतमधोक्षजम् ॥ तु
भ्यंतदभिधास्यामिकस्यातुष्यद्यतोहरिः २२

थमात्मनःपरमात्मानःजिज्ञासयाविचारेण अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुत्यर्थपर्यालोचनयाभूतद्रोहेणश्रीनारायणद्रोहएवस्यादितिचिंतया सपुमान्गुणान्संसारहेतुभूतांस्तरतीत्यन्व
यः १४ वार्क्षीवृक्षदुहिता वरावरणीया १५ वरःश्रेष्ठःआरोहोनितंबप्रदेशोयस्याःसातथातां आप्सरसींअप्सरोजातिमतीं १६ यस्यदक्षस्य १७ १८ पूर्वमादिसृष्टौइमाःप्रजाःमनसैवासृ
जत्प्रजापतिर्ब्रह्मा १९ योब्रह्मणाकृतःप्रजासर्गःतमबृंहितमपूर्णंदृष्ट्वाब्रह्मानुज्ञयाविंध्यगिरेःपादान्प्रत्यंतपर्वतानुपगम्यतपोऽचरत् समाचेतसोदक्षःयोमनसाऽसृजत्सतपोऽचरदित्येकवाक्यंवा २०
२१ नाम्नाहंसगुह्येनस्तोत्रेण कस्यदक्षस्ययतोयेन २२

सर्वनामसंज्ञाभावाल्लोकवैलक्षण्यप्रदर्शनायपरायनमइत्यन्वयः परत्वमुपपादयति अवितथेत्यादिना अवितथा यथार्था क्वाप्यप्रतिहतानुभूतिर्यस्यसतथातस्मैसत्यज्ञानाय सत्यंज्ञानमितिश्रुतेः गु
णत्रयेणाभासःसृष्टिस्तन्निमित्तयोःप्रकृतिपुरुषयोर्बंधुभूताय तत्रस्थित्वाताभ्यांसृष्टौप्रवर्तमानाय गुणत्रयप्रतीतिनिमित्ताव्यक्ताश्रयायवा सतोबंधुमसतिनिरविंदन्निति श्रुतेः गुणेषुशब्दादिविषयेषुपथा
र्थबुद्धिर्येषांतेतथातैर्बहिर्मुखैरदृष्टधाम्नेऽज्ञातस्वरूपाय नचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनमितिश्रुतेः । निवृत्तोमानावधिःपरिमाणलक्षणेयत्तायस्मात्ततथातस्मै अनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः । जन्मादिमतःकथमनंतत्व
मितितत्राह स्वयंभुवइति स्वयंभुवेस्वतःसिद्धाय सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः २३ गुणतत्त्वबुद्धिभिरदृष्टधाम्नइत्येतदुपपादयति नयस्येति अयंपुरुषोयस्यसख्यंनवेत्तितस्मै म
हेशायशिवादत्युत्तमायनमस्करोमीत्यन्वयः कीदृशस्य अस्मिन्पुरेशरीरेसंवसतः स्वयंचसहैववसन् तद्दूरेतदंतिकइतिश्रुतेः । सख्युःसखेत्येतदेकस्मिन्पुरेवर्तमानत्वादुभयोःसमं । द्वासुपर्णासयुजा
सखायासमानंवृक्षमितिश्रुतेः । अत्रदृष्टांतमाह गुणइति यथाकश्चित्पुरतःस्थितोपिगुणभूतोभृत्यःगुणिनःप्रधानभूतस्यराज्ञो ममासौसखेतिगंभीरेणराज्ञोचिंतितंसख्यंनवेत्ति । कुतोत्राह अव्यक्तेति
अस्पष्टदृष्टिः भृत्यस्यस्थूलज्ञानत्वात्राज्ञःसूक्ष्मदृष्टित्वादित्यर्थः गुणोरूपादिर्गुणिनोद्रव्यस्यसंबंधं यथानवेत्ति । कुतः अव्यक्तदृष्टिःदृष्टिरहितत्वाज्जडत्वादित्येतदपव्याख्यानं यथाराज्ञःप्रियत्वंतुभृत्योवेद
नचात्मनः तथाजीवोनयत्सख्यंवेत्तितस्मैनमोस्तुतइत्यनेनापहस्तितमितिज्ञातव्यं २४ मुह्यंतियंसूरयइतियदुक्तंतदधुनास्पष्टयति देहइति ताआपऐक्षंतेत्यादिवद्देहादीनांजडानांज्ञातृत्वादिधर्मानुपप
त्त्यातद्व्यतिरिक्तःकश्चित्ज्ञानाश्रयोंगीकर्तव्यः जीवस्यज्ञानाश्रयत्वेपिसम्यक्स्वपरवेदनासामर्थ्यस्यप्रत्यक्षत्वेनपरस्यहरेस्तज्ज्ञानाविषयत्ववर्णनेनमाहात्म्यमाविर्भूतंनस्यादितिकश्चिद्विशिष्टःसर्वज्ञोपे

प्रजापतिरुवाच ॥ नमःपरायावितथानुभूतयेगुणत्रयाभासनिमित्तबंधवे ॥ अदृष्टधाम्नेगुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृत्तमानावधयेस्वयंभुवे २३ नयस्यसख्यंपुरु
षोवेत्तिसख्युःसखावसन्संवसतःपुरेऽस्मिन् ॥ गुणोयथागुणिनोऽव्यक्तदृष्टिस्तस्मैमहेशायनमस्करोमि २४ देहोऽसवोऽक्षामनवोभूतमात्रानात्मानमन्यं
चविदुःपरंयत् ॥ सर्वंपुमान्वेदगुणांश्चतज्ज्ञोनवेदसर्वज्ञमनंतमीडे २५

क्षितस्यसर्वज्ञत्वविशिष्टान्यसद्भावेघटते तेनान्यैश्चसंभूयाप्यवेद्यमहिमाहरिरित्यनेनहरेर्निरतिशयमाहात्म्यंविज्ञातंस्यादिति तदर्थं देहादिशब्देनतदभिमानित्वेनतेलक्ष्यंतेसंबंधात् तथाहि प्रधाना
भिमानित्वाद्वैश्रवणादयोदेहादयइतिसामानाधिकरण्येनोच्यंते नतुतादात्म्यात् देहःअभिमानीवैश्रवणः असवःप्राणाभिमानिनोमरुतः अक्षाइंद्रियाणितदभिमानिनः इंद्राग्निवरुणादयः मनवइ
तिमनसोंतःकरणस्यवृत्तिबाहुल्याद्बहुवचनं तस्याभिमानीरुद्रः भूतानामभिमानिनःपृथिव्याद्याः सुपर्णाद्यावा मात्राःशब्दादयःतद्देवताःरुद्रसूनवःसौपर्णाद्यावा इत्येतेदेवाःवैश्रवणाद्याः आत्मानं
स्वस्वरूपमन्यंस्वव्यतिरिक्तंप्रपंचंनविदुः यदुभयस्मात्परमुत्तमंब्रह्मतन्नविदुरितिकिमुततत्प्रसादमंतरेणेतिशेषः पुमान्जीवाभिमानीब्रह्मास्वात्मानंप्रपंचंचेतिसर्वंवेद नकेवलंतावदेवकिंतुतत्तद्वस्तुश्रम
वेतगुणांश्चशब्दांस्तद्विशेषांश्चक्रियादींश्चवेद तर्हिपरमात्मानंवेदकिं नेत्याह तज्ज्ञइति तानिसर्वाणिजानातीतितज्ज्ञोपिब्रह्मा तंसर्वज्ञंहरिंनवेद यथासौहरिःस्वात्मानंस्वव्यतिरिक्तंसर्वंवेत्तितथेतिशेषः त
र्हिसौस्वपरिच्छेद्यत्वेनपरिमितःकिंनेत्याह अनंतमिति अनंतमात्मानमपरिच्छेद्यत्वेनज्ञातारं तस्यज्ञानस्ययथार्थत्वात् अतःसएवसर्वमुख्यः सर्वज्ञो नब्रह्मेति तद्ब्रह्मावैतत्अहंब्रह्मास्मीतिश्रुतिः
विष्णोर्नुकंवीर्याणीतिश्रुतिश्च एवंविधंपरमात्मानंईडइत्यन्वयः एतत्सर्वदेहाभिमानीवैश्रवणोमरुतः प्राणमानिनः इंद्राद्याइंद्रियात्मानोरुद्रोंतःकरणात्मकः नैवेविदंतिस्वात्मानंपरंचापिविमोहिताः जी
वाभिमानीब्रह्मातुसर्ववेदप्रजापतिः सोपिवेदहरिंनैवसम्यक्सैवहिसर्वविदित्यनेनसिद्धं २५

१ देहादयोनविदुरित्यत्रदेहादीनांजडत्वेनतत्रज्ञानप्रसक्तेरभावान्नविदुरिति असंगतमित्यतांऽत्रदेहादिशब्दविवक्षितार्थप्रमाणेनाह । देहमानीत्यादिना । भा०ता०

अनुमानतोपितज्ज्ञानंसुकरमित्याह यदेति यदास्वप्नसुषुप्त्यादौनामरूपरूपस्यनामरूपात्मकप्रपंचापादकस्यमनसोदृष्टिस्मृतिसंप्रमोषात् चाक्षुषस्मरणलक्षणज्ञानेप्रमुष्यापहृत्योपरामःनिव्यापराव
स्था तदायःकेवलयास्वसंस्थयाईयते जीवस्यास्वातंत्र्यात् स्वप्नावबोधादिदर्शनाच्चजीवेच्छाराहित्येनशुद्धयास्वरूपसत्तयास्वप्नादिनियामकत्वेनजीवादन्यईश्वरोस्तीतिज्ञायतइत्यन्वयः तस्मैहंसायानि
१ त्यशुद्धायश्वासरूपायवानमः उपास्तिर्विशिष्टाधिष्ठानेनचभाव्येति अतस्तद्भावमाह शुचिसद्मनइति शुचिर्वायुरेवसद्मनिवासस्थानंयस्यसतथातस्मै नामरूपात्मकप्रपंचविषयेजीवस्यचाक्षुषमानसा
ज्ञानापहाराद्वा । यदोपरामोमनसःस्वप्नसुप्तिलयादिषु तदावस्थाप्रबोधादिकारणत्वेनकेशवः अस्वातंत्र्यात्तुजीवस्यविद्यतेन्योनियामकः जीवप्रवृत्त्यानुकूल्याज्ज्ञायतेऽसौसदाविभुरित्येतत्प्र ४
माणानुगृहीतव्याप्तिकत्वाल्लिंगमव्यभिचारीतिभावः २६ विद्वत्प्रत्यक्षानुगृहीतत्वाच्चलिंगंबलिष्ठमित्याशयेनाह मनीषिणइति मनोनियमनसमर्थाःमनीषिणः मनीषयांतर्हृदिसन्निवेशितंभग
वंतंनिष्कर्षंतिनिष्कृष्यजानंतीत्यन्वयः कथमिव अग्निविदोदारुणिगूढंवह्निंनिर्मथ्यजानंतिपथातथाइहजीवराशिशरीरेंतर्हितमितिशेषः त्रिवृद्भिः इच्छाज्ञानक्रियात्मनात्रिधावर्तमानाभिर्न
वभिर्विमलोत्कर्षणीज्ञानक्रियेत्यादिनवत्वसंख्याविशिष्टाभिः स्वरूपभूताभिःशक्तिभिर्लक्षितमितिशेषः । दशेंद्रियमनोबुद्धिप्राणप्रधनाख्यानिचतुर्दशतत्त्वानि तेभ्यउत्तमत्वेनपंचदशाश्रयत्वात्पां
चदश्यं मनोबुद्ध्यहंकारचित्तचेतनाभेदेनतत्प्रेरकतयास्थितत्वाद्वा तदुक्तं इच्छादित्वेनत्रिविधाविमलाद्यास्तुशक्तयइति चशब्दात्तद्भिन्नास्तज्जाताश्चान्याःसंतीतिग्राह्यं तदप्युक्तंविष्णोःस्वरूपभूता
यास्ताभ्यस्तन्नामिकाःपराः जायंतेतत्प्रसादेनताश्चपीठेऽभिपूजयेत् तद्भिन्नजीवास्तस्यैवप्रसादात्तत्समीपगाइति अनेननवभिःनवद्वाराभिव्यक्ताभिःत्रिवृद्भिः गुणत्रयात्मभिरित्येतन्निरस्तम् । दशेंद्रि

यदोपरामोमनसोनामरूपरूपस्य दृष्टिस्मृतिसंप्रमोषात् ॥ यईयतेकेवलयास्वसंस्थयाहंसायतस्मैशुचिसद्मनेनमः २६ मनीषिणोंतर्हृदिसन्निवेशितंस्व
शक्तिभिर्नवभिश्चत्रिवृद्भिः ॥ वह्निंयथादारुणिपांचदश्यंमनीषयानिष्कर्षंतीहगूढम् २७ सवैममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ सस
र्वनामासचविश्वरूपःप्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः २८

याद्याश्रयत्वेनपांचदश्यइतिव्याख्यातं तत्र किंमानमितीयमाशंका दशेंद्रियाणिचमनोबुद्धिप्राणप्रधानकाः चतुर्दशैषांपरमःपांचदश्योहरिःस्मृतः बुद्धिभेदेनचैतेषुपांचदश्योथसंस्थित इत्यनेनपरिहर्तव्या
अनेनपंचदशीतिसंख्यातिथौवर्तमानत्वात्पांचदश्यमित्येतदपव्याख्यानंनिरस्तमितिज्ञातव्यम् २७ योमनीषिभिर्निर्मथ्यज्ञातः सहरिर्ममप्रसीदतामित्यन्वयः किमन्येभ्योविशिष्यअस्यप्रसादःप्रा
र्थ्यते प्रजापतेनत्वदेतान्यन्यइत्यादिश्रुतेः अन्येषामप्यातिशयितमाहात्म्यप्रतीतेरित्याशंक्य एषह्येवशतानंदइत्यादिश्रुतेः इतरेषामानंदादेरियत्ताविशिष्टत्वात् एतस्यानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुप
जीवंति नतेविष्णोजायमानइत्यादिश्रुतेः अस्यापरिच्छिन्नानंदानुभवरूपत्वादित्याह अशेषेति अशेषोविशेषःइयत्ताख्यःअशेषविशेषःसचमायाप्रकृतिश्चतेअशेषविशेषमाये तयोर्निषेधोयस्यतत्तथा
तच्चनिर्वाणमशरीरभोग्यंचयत्सुखंतस्याशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखस्यानुभूतिः एतादृशानंदोहमितिसतथा अपरिमिताप्राकृतशरीरभोग्यानंदानुभवरूपइत्यर्थः इयत्तातुविशेषःस्यादानंदादौ
तदुज्झितेः सर्वैर्विशेषैराहितउच्यतेहारिरव्ययः अप्राकृतस्वरूपत्वान्निर्मायश्चेतिकथ्यतइति अतोयमेवार्थइतिज्ञायते प्रजापत्यादिशब्दमुख्यार्थोपिअयमेवेतिभावेनाह ससर्वनामेति अनेनोपन्यस्ता
श्रुतिःसावकाशेतिज्ञातव्यं योदेवानामितिश्रुतेश्च नीरूपस्यसर्वनामत्वंकथमित्यतउक्तं सचेति विश्वानिरूपाणियस्यसतथा विश्वस्यरूपमिवरूपंयस्येत्यत्रविश्वरूपसदृशोविश्वरूपइतिअन्यथायोज्यं १
ननुप्रतीतार्थंपरित्यज्यअप्रसिद्धार्थकल्पनेकिंकारणमित्यतश्चशब्दसूचितायाःतद्रूपसदृशंरूपंयतःसर्वस्यसर्वदा सर्वरूपोयतः शब्दमुख्यार्थःसर्वनामकइतिस्मृतेः समाख्यामेकारणं ससइतितच्छब्द
द्वयेनतच्छ्रुत्युक्तसर्वनामत्वसर्वरूपत्वेपरामृशति नन्वदृष्टत्वादेकस्यसर्वनामत्वादिकथंयुज्यते नचश्रौतत्वाद्युक्तिमत् । श्रुतीनांअनंतत्वेनैकत्रान्यथोक्तिसंभवादितितत्राह अनिरुक्तेति विचित्रशक्तिःपुरुषः

पुराणइतिश्रुतेः गतिसामान्यादितिसूत्रेणश्रुतीनामेकविषयत्वेनज्ञानोत्पादनधर्मत्वस्यनिर्णीतत्वात् ननु हरेःसर्वनामत्वेअवचनेनैवप्रोवाचेत्यादिश्रुतेःकागतिरित्यतोवाह अनिरुक्तोति सर्वात्मनोतिशेषः अनिर्वाच्यास्वकीयाज्ञानशक्तिरित्येतच्छ्रुतेर्गुणाविर्भावलक्षणायाःदोषाविष्कारोक्त्यसंभवेनासंगतंस्यादिति अलौकिकत्वान्नोविष्णुरनिरुक्तोनिरूपितः तथापिवेदेषूक्तत्वादुक्तोरूपीसएवचेतिवाक्यविरुद्ध त्वाच्चोक्तएवार्थः २८ सचविश्वरूपइतिविश्वरूपोक्तिंविशदयति यद्यदिति वचसाघटतइतिनिरुक्तं धियाऽक्षभिर्मनसानिरूपितंयद्यत्तत्तदस्यहरेःस्वरूपं माभून्नभवति कुतःसत्वादिगुणसमूहेन वर्धितत्वात्तर्हिंसकीदृशइसितत्राह सवाइति सत्वादिगुणानामपायःराहित्यमेवनिसर्गलक्षणंस्वाभाविकलक्षणंयस्यसतथा वाइत्यनेनकेवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतिंप्रमाणयति अनेनजगद्रूपंत्रिगुणात्मकं भगवद्रूपमप्राकृतमितिनिरणायि माभूदित्यनेनजगत्साक्षाद्भगवद्रूपंनजानीहीत्यर्थोपिसूचितइतिज्ञातव्यं २९ कालकारणत्वंचब्रह्मणःस्वरूपलक्षणमित्याह यस्मिन्निति यास्मिन्नधिकरणभूते कालेइदंवर्तते यतोयस्मादपादानभूतात्कालादभूत् येनकारणभूतेनकालेनजायते यस्यसंबंधभूतस्यकालस्याधीनामिदं यस्मैसंप्रदानभूतायकालायकल्पते यंकर्मभूतंकालंप्रतीक्षते यःकर्तृभूतः

यद्यन्निरुक्तंवचसानिरूपितंधियाऽक्षभिर्वामनसोतयस्य ॥ माभूत्स्वरूपंगुणरूपबृंहितंसवैगुणापायविसर्गलक्षणः २९ यस्मिन्यतोयेनचयस्ययस्मै यंयोयथाकुरुतेकार्यतेवा ॥ परावरेषांपरमंप्राक्स्वसिद्धंतद्ब्रह्मतद्धेतुरनन्यदेकम् ३० यच्छक्तयोवदतांवादिनांवैविवादसंवादभुवोभवंति ॥ कुर्वंतिते षांमुहुरात्ममोहंतस्मैनमोनंतगुणायभूम्ने ३१ अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः ॥ अपेक्षितंकिंचनसांख्ययोगयोःसमंप रंह्यनुकूलंबृहत्तव ३२

कालःप्रेरयति यथायेनप्रकारेणपुरुषःकर्मकुरुतेस्वयंचापरेणकार्यते तत्तस्यसप्तविभक्त्यर्थस्यकालस्यप्रकाराणांप्रेरकस्यच यत्परावरेषांब्रह्मादीनांसकाशात् प्राक्पूर्वंस्वसिद्धंकार्यकारणात्मकप्रपंच व्यतिरिक्तत्वेनस्वतएवसिद्धं । अतएवपरमंमत्युत्तमं । अनन्यदन्यसादृश्यरहितं । एकंअवतारादिरूपाभिन्नं । तद्ब्रह्महेतुःकारणमित्यन्वयः । तत्तत्कालस्यसदातनसत्ताप्रदत्वमस्यैवनान्यस्येतिद्योतना यसप्तविभक्त्यर्थत्वेनकालोविशेषितः । अन्यथाकालस्यकारणंब्रह्मेतिकृतंस्यादिति तदुक्तं सर्वसत्ताप्रदत्वतइति तत्तत्कालीनसर्ववस्तुसत्ताप्रदत्वाद्वा कुतस्तत्कल्पतइतिचेत् विभक्त्यर्थस्यकालस्य प्रकाराणांचकारणं एकएवपरोविष्णुरितिस्मृतेः अयमेवार्थोनतुयस्मिन्नित्यादिनाक्रियमाणकारकफलरूपेणब्रह्मैवावस्थितमिति । अनन्यःसदृशाभावादेकोरूपाद्यभेदतइतिवचनादनन्यदेकशब्दयो रुक्तएवार्थः ३० अनिरुक्तात्मशक्तिरित्येतद्विवृणोति यच्छक्तयइति विवादसंवादभुवः विप्रतिपत्तिसंप्रतिपत्त्योर्भुवोविषयाः वदतांवादंकुर्वतां । वादिनांमतमज्ञाननिमित्तमित्याह कुर्वंतीति ३१ विवादसंवादौचकथंकारंस्यातामितितत्राह अस्तीतियद्भिन्नयोर्विरुद्धयोरपेक्षितंविषयः किमाकारयोर्मदन्यईश्वरोस्तिनास्तीतिवादिभिःप्रतिपाद्यमानयोःभिन्नत्वनिरुद्धत्वेकथमत्राह वस्त्विति भि

---

१ अस्तीतिनास्तीतिश्लोकस्यायमर्थः । भिन्नविरुद्धधर्मयोः । भिन्नविरुद्धधर्मप्रतिपादकयोः । एकस्थयोः एकवस्तुविषयकयोः । अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोः । मदन्यदितिशेषः । मदन्यदीश्वराख्यंवस्तुअस्तीतिदैवंमतं । तादृशंवस्तुनास्तीतिआसुरंमतंतयोर्मतयोरित्यर्थः । अपेक्षितंतन्मतंविषयः । किंचन लोकविलक्षणं । समंउच्चनीचस्थानयोर्यथायोग्यफलप्रदं । अनुकूलंतादृशमतभेदेनाद्विविधबुद्धिजनकं । सांख्ययोगयोःज्ञानयोगकर्मयोगयोः । परंमुख्यतात्पर्यविषयं । यत्तत्बृहत्ब्रह्मेति ॥

न्नवस्तुनिष्ठत्वात् एकस्मिन्वस्तुनिस्थितयोरित्यंगीकारोविरुद्धयोःयद्यप्येकस्यस्वरूपेणसत्त्वंपरस्वरूपेणासत्त्वंइतिद्वौधर्मौस्तः तथापिनैताहशीएतेसत्त्वासत्त्वेस्वरूपस्यैवोति यतइतिद्योतनायोंतपद
द्वयं यत्किंचनालौकिकं यच्चसांख्ययोगयो'समं कर्मानुष्टानलक्षणयोगप्रतिपादककर्मकांडेतत्फलदातृत्वेनप्रतिपाद्यं सांख्येचयथार्थज्ञानसाधनेवेदांतेविचारितं यच्चानुकूलंसर्वेषांप्रियतमं सत्तद्ब्रह्मादि
नांतत्तद्बुद्धिजनकत्वेनतत्तदनुरूपफलदातृत्वेनवर्तमानंवा तत्परंबृहत्परंब्रह्मप्रपद्यइतिवाक्यशेषः सर्वदावर्धमानं नकदाप्यन्यथाभूतमित्यतोबृहदिति अस्तित्वपक्षएवश्रेयान्नत्वितरः। तस्यदुष्ट
त्वादिति विशदीकरणायसांख्ययोगयोरितिविशेषणं सर्वेवेदायत्पदमामनंतीतिश्रुतिंहिशब्देनसूचयति अस्तिद्वैतंवास्त्विातिनिष्ठासांख्ययोगयोः । नास्तितद्द्वैतंवस्त्वद्वैतमेवेतिनिष्ठाऽऽसुरीत्यतो
वाहीति तदुक्तं मदन्योनास्तिसर्वेशइतिविद्ध्यासुरंमतं अस्तीतिदैवमुभयोर्हरिरेवह्यपेक्षितः निषेधविध्योर्विषयःफलदातासकेशवः ताहग्बुद्धेःकारणंचस्थानयोश्चोच्चनीचयोरिति ३२ इतोपिमद
न्यईश्वरोस्तीतिपक्षएवश्रेयानित्यभिप्रेत्याह योनुग्रहार्थमिति योऽनंतोभगवान्पादमूलंभजतामनुग्रहार्थंजन्मकर्मभिर्नामानिरूपाणिचभेजे सपरमोमह्यंप्रसीदतामित्यन्वयः अलौकिकत्वेनतंविशि
नष्टि अनामरूपइति देवदत्तकर्मवदीशकर्मणामप्रत्यक्षत्वाद्विष्णुमित्ररूपवदीशरूपाणामदर्शनादनामरूपः नतुस्वरूपकर्मोज्झितत्वात् यदापश्यःपश्यतेरुक्मवर्णंकर्तारमीशं अथैनमाहुःसत्यकर्मे
ति सर्वकर्मासर्वनामासर्वरूपइत्यादिश्रुतेः अवतारैर्नामकर्मणांदर्शनाच्च तदुक्तं तत्कर्मणामदृष्टत्वादनामाचाप्यदर्शनात् अरूपस्त्ववतारेणरूपकर्माणिदर्शयन् नित्यरूपोनित्यकर्माप्यव्यक्तत्व
मवेक्ष्यतत् अरूपकर्मेत्युदितोरूपकर्मोज्झितेर्नत्विति किंचभगवद्व्यतिरिक्तपुरुषानुपपन्नार्थवाचिनामयस्यसोऽनामा यथामुक्तानांपरमागतिःकमलाकांतइतिकंसादिनिग्रहादवाप्तंकंसारिःमुरारिरि

योनुग्रहार्थंभजतांपादमूलमनामरूपोभगवाननंतः ॥ नामानिरूपाणिचजन्मकर्मभिर्भेजेसमह्यंपरमःप्रसीदतु ३३ यःप्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांयथाशयंदे
हगतोविभाति ॥ यथाऽनिलःपार्थिवमाश्रितोगुणंसईश्वरोमेकुरुतान्मनोरथम् ३४

त्यादिवाच्यार्थसमत्वात्सनामा मूलरूपस्यात्यंतमव्यक्तत्वादरूपः अनामासोधिकार्थत्वादव्यक्तत्वादरूपकः कंसारित्वादिसाम्यार्थोव्यक्तरूपोवतारगइति लोकदृष्ट्याधिकार्थानिमूलनामानिकेशवे
अथदामोदरादीनिलोकदृष्ट्यासमानितु आनंदोऽव्यक्तरूपस्तुमूलरूपमुदाहृतं सएवव्यक्तिमापन्नःप्रादुर्भावउदाहृतइति अनेनउक्तस्मृत्यर्थोपिस्पष्टीकृतइतिज्ञातव्यम् ३३ यथाधिकारस्वविषयज्ञान
स्यतारतम्यजनकत्वेनप्रमाणसिद्धत्वान्मदन्योनास्तीश्वरइतिमतमासुरमित्याशयेनाह यःप्राकृतैरिति योभवान्प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांस्वबुद्ध्यनुसृतसिद्धांतेनविभाति सईश्वरोमेमनोरथंकुर्यादित्य
न्वयः क्वस्थितइत्यतउक्तं देहेति अयंभावः अधमानांजनानांजीवदेहगतोजीवः तदभिन्नइतिप्रतीयेत अहंब्रह्मास्मीतिमध्यमानांजनानांदेहगतःसंदेहगतोऽनिर्णीतइतियावज्जीवस्तदन्योवाहरि
रिति उत्तमानांजीवानांप्रकर्षेणाप्राकृतेनौत्पत्तिकेनज्ञानेनदेहगतोदेहगाज्जीवाद्भिन्नइतिशेषः ईश्वरः पूर्णानंदादिगुणइतिप्रकाशते तत्रोदाहरणं यथेति यथाऽनिलोवायुःपार्थिवंपृथिवीकार्यंगु
णंसुखदुःखभोगसाधनंशरीरमाश्रितःप्रकृतिविकृतैर्ज्ञानसाधनैरिंद्रियैःप्राकृतानांश्वासइति मध्यमानांशारीरःप्राणइति अप्राकृतानामुत्तमानांसर्वदेवोत्तमःसूत्रात्मेतिप्रतिभाति तथेति स्वदेहस्थंह
रिंप्राहुरधमाजीवमेवतु मध्यमाश्चाप्यनिर्णीतंजीवाद्भिन्नंजनार्दनं पूर्णानंदादिगुणकंसर्वजीवाविलक्षणं उत्तमास्तुहरिंप्राहुस्तारतम्येनतेषुच बुद्धिशुद्ध्यनुसारेणयथामाणंशरीरिणां श्वासमात्रंजनाः
प्राहुरनिर्णीतंचमध्यमाः देवदेवेश्वरंसूत्रमानंदंप्राणवेदिनइतिस्मृतिसमाख्यासिद्धत्वाच्चैविध्येनार्थकथनंयुक्तमितिभावः ३४

नेयंस्तुतिर्जिह्वाग्रगुडवत्स्तुत्यचित्तद्रवविकारहेतुरितिभावेनाह इतीति ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ नेदंरूपंमायाकल्पितंकिंतुनिजमेवअर्थक्रियाकारित्वादित्याशयेनाह रूपमिति ४० ऱ्हदिन्यः
ऱ्हदिनीभवोजलनिर्गमः ४१ इदमपिनिजरूपत्वसाधकमित्याशयेनाह तंतथेति ४२ भावंभक्तिं ४३ बृंहणंप्रजापूरणयोजनं कामोऽभिप्रायः ४४ विभूतयःममविशे
षेणसन्निधानस्थानभूताः । विशेषव्यक्तिपात्रत्वाद्ब्रह्माद्यास्तुविभूतयः तदंतर्यामिणश्चैवमत्स्याद्याविभवाइतीतिवचनात् ४५ ब्रह्मपूर्णंतपोमेहृदयंप्रियं कुतस्तपोभिमानीरुद्रःममहृदयाज्जातःतदा
श्रितश्चेत्येवंव्याख्येयं । विद्याममतनुःस्वरूपं विद्याभिमानिन्युमातनोर्जातातदाश्रिता क्रियाभिमानीत्विंद्रोहरेराकृतिःशृंगाराद्याकाराज्जातस्तदाश्रितश्च क्रतवोयज्ञाःसंकल्पावातदाश्रिताश्चअभिमानी
चपूर्वोक्तएव धर्मोधर्मराजःहरेरात्मामध्यदेहाज्जातःतदाश्रितश्च । सुराःसुशोभमानमेव राःकुल्याऽन्नंयस्यसःसुराःवायुश्चित्तगतःहरेरतिप्रियःअसवोहरेःप्राणाज्जातस्तदाश्रितश्च । असवइतिबहुव
चनमप्शब्दवत् । ब्रह्माद्याःसुराश्चहरेरसुशब्दवाच्येभ्यःश्रोत्रादींद्रियेभ्यउत्पन्नाःतदाश्रिताश्चेतिद्विरावृत्त्याव्याख्येयं । तपोभिमानीरुद्रश्चविष्णोर्हृदयमाश्रितः विद्यारूपातथाचोमाविष्णोस्तनुमुपा

श्रीशुकउवाच ॥ इतिस्तवैःसंस्तुवतःसतस्मिन्नघमर्षणे ॥ प्रादुरासीत्कुरुश्रेष्ठभगवान्भक्तवत्सलः ३५ कृतपादःसुपर्णांसेप्रलंबाष्टमहाभुजः ॥ शंखचक्रा
सिचर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ३६ पीतवासाघनश्यामःप्रसन्नवदनेक्षणः ॥ वनमालानिवीतांगोलसच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ३७ महाकिरीटकटकस्फुर
न्मकरकुंडलः ॥ कांच्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषितः ३८ त्रैलोक्यमोहनंरूपंबिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः ॥ वृतोनारदनंदाद्यैःपार्षदैःसुरयूथपैः ॥ स्तूयमा
नोनुगायद्भिःसिद्धगंधर्वचारणैः ३९ रूपंतन्महदाश्चर्यंविलक्ष्यागतसाध्वसः ॥ ननामदंडवद्भूमौप्रहृष्टात्माप्रजापतिः ४० नकिंचनोदीरयितुमशकत्ती
व्रयामुदा ॥ आपूरितमनोद्वारोऱ्हदिन्यइवनिर्झरैः ४१ तंतथावनतंभक्तंप्रजाकामंप्रजापतिम् ॥ चित्तज्ञःसर्वभूतानामिदमाहजनार्दनः ४२ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ प्राचेतसमहाभागसंसिद्धस्तपसाभवान् ॥ यच्छ्रद्धयामत्परयामयिभावंपरंगतः ४३ प्रीतोऽहंतेप्रजानाथयत्तेस्याद्बृंहणंतपः ॥ ममैषकामो
भूतानांयद्भूयासुर्विभूतयः ४४ ब्रह्माभवोभवंतश्चमनवोविबुधेश्वराः ॥ विभूतयोममह्येताभूतानांभूतिहेतवः ४५ तपोमेहृदयंब्रह्मतनुर्विद्याक्रियाकृतिः ॥
अंगानिक्रतवोजाताधर्मआत्माऽसवःसुराः ४६ अहमेवेदमासाग्रेनान्यत्किंचांतरंबहिः ॥ संज्ञानमात्रमव्यक्तंप्रसुप्तमिवविश्वतः ४७

श्रिता शृंगाराद्याकृतिगतःक्रियात्मापाकशासनः । अंगेषुक्रतवःसर्वेमध्यदेहेचधर्मराट् । प्राणोवायुश्चित्तगतोब्रह्माद्याःस्वेषुदेवताइतिवचनादुक्तएवार्थोग्राह्यः रुद्रादीनांहरेस्तदंगशब्दवाच्यत्वं य
दाश्रयंयद्भवतितत्तन्नामकमीरितमित्यभिधानात्सिद्धं ४६ अत्राद्वैतवादिनोनिर्गुणंवाङ्मनसागोचरंजगत्कारणंसगुणमितिद्विविधंकल्पयंति तन्मतनिराकरणायाह अहमेवेत्यादिना सप्तसुमथमेति
सूत्रात् अहंममयदिदंस्वरूपंत्वयातपसादृष्टंतदेवाग्रेसृष्टेःप्राकूलयेआस अन्यद्वाङ्मनसगोचरंनास सतोबंधुमसतिनिरविंदन्हृदिप्रतीष्याकवयोमनीषेतिश्रुतेः असतिप्रलये । कीदृशं अंतर्बहिः
सर्वांतःस्थितंसर्वस्माद्बहिरपिस्थितं अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुतेः तपसादृष्टंप्राकृतंचेदुक्तार्थानुपपत्तिःइत्यतउक्तं संज्ञानमात्रमिति समित्यनेनज्ञानस्यस्वरूपाभेदंध्वनयति मा

१ राशब्दस्यकुल्यान्नवाचित्वात्कुल्यान्नामित्युक्तं । कुल्यान्नंलातव्यकुल्योग्यान्नं । अप्शब्दवदित्यनेनअप्शब्दोनित्यंबहुवचनांतइतिसूच्यते । पुंसिभून्न्यसवःप्राणइत्यभिधानं । सुराःसुरायौसुरायइतिरूपं ।

त्रशब्देनप्रकृतिप्राकृतरूपराहित्यं अवताररूपाणांचतदात्मत्वंसूचयति सत्यंज्ञानमितिश्रुतेः अतएवाव्यक्तंअनिसूक्ष्मं । तदव्यक्तमाहहीतिसूत्रात् । हरेःस्वापवचनमपिलोकव्यामोहनायेतिभावेनाह प्रसुप्तमिवेति कृतचक्षुर्निमीलनमात्रं नत्वज्ञानात्मकनिद्रयायुतं श्रियंविनात्रस्थितं स्वापावस्थाभागित्यर्थः सर्वंहरौलीनंचेन्मुख्यतस्तदविशेषएवकिंनस्यादित्यतउक्तं विश्वतइति विश्वस्माद्भिन्नमितिशेषः अनेनहरेर्नानावर्णत्वंतथाकरचरणाद्यवयवत्वंश्रियमंतरेणावस्थानंध्वनितंतत्कथंयुज्यतइतीयमाशंका नानावर्णोहरिस्त्वेकोबहुशीर्षभुजोरुपात् आसील्लयेतदन्यत्तुसूक्ष्मरूपंश्रियंविना असुप्तःसुप्तइवचमीलिताक्षोभवेद्धरिःअन्यत्रानादराच्छ्रीश्चविष्णौलीनेवकथ्यते सूक्ष्मत्वेनहरौस्थानाल्लीनमन्यदपीष्यतेइत्यनेनपरिहर्तव्येति सृष्टौस्वीकृतनानावर्णज्ञानात्मकावयवंयद्रूपंहष्टंतदेवप्रलयेस्वोदरलीनप्रपंचंनित्यप्रबुद्धमपिस्वलीनवत्स्थितश्रीतत्त्वेनमीलिताक्षंअपरिच्छिन्नंश्रीहरिरूपमितिभावः ४७ लयमुक्त्वासृष्टिमाह मयीति मयिमत्संबंधिनाभेःयत्पद्ममासीत्ततःपद्मादेवस्वयंभूःसमभूदित्यन्वयः कोसौस्वयंभूरित्यतउक्तं अजइति अजाविष्णुहरच्छागाइत्यतःकथंनिर्णयइत्यतउक्तं आद्यइतिजगदादौभूतश्चतुर्मुखएवेत्यर्थः अजःपितामहोब्रह्मेत्यभिधानाच्च कीदृशेमयि अनंतगुणेअसंख्यातज्ञानादिगुणे गुणतोनंते

मय्यनंतगुणेऽनंतेगुणतोऽनंतविग्रहे ॥ यदासीत्तत एवाद्यःस्वयंभूःसमभूदजः ४८ सवैयदामहादेवोममवीर्योपबृंहितः ॥ मेनेकल्पमिवात्मानमुद्यतःसर्गकर्मणि ४९ अथमेऽभिहितोदेवस्तपोतप्यतदारुणम् ॥ नवविश्वसृजोयुष्मान्येनादावसृजद्विभुः ५० एषापंचजनस्यांगदुहितावैप्रजापतेः ॥ असिक्नीनामपत्नीत्वेप्रजेशप्रतिगृह्यताम् ५१ मिथुनव्यवायधर्मस्त्वंप्रजासर्गमिमंपुनः ॥ मिथुनव्यवायधर्मिण्यांभूरिशोभावयिष्यसि ५२ त्वत्तोऽधस्तात्प्रजाःसर्वामिथुनीभूयमायया ॥ मदीययाभविष्यंतिहरिष्यंतिचमेबलिम् ५३ इत्युक्त्वामिषतस्तस्यभगवान्विश्वभावनः ॥ स्वप्नोपलब्धार्थइवतत्रैवांतर्दधेहरिः ५४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ६॥ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ तस्यांसपांचजन्यांवैविष्णुमायोपबृंहितः ॥ हर्यश्वसंज्ञानयुतंपुत्रानजनयद्विभुः १ अपृथग्धर्मशीलास्तेसर्वेदाक्षायणानृप ॥ पित्राप्रोक्ताःप्रजासर्गेप्रतीचींप्रययुर्दिशम् २ तत्रनानारायणसरस्तीर्थंसिंधुसमुद्रयोः ॥ संगमोयत्रसुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ३ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः ॥ धर्मेपारमहंस्येचप्रोत्पन्नमतयोप्युत ४ तेपुस्तेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः ॥ प्रजाविवृद्धयेयत्तान्देवर्षिस्तान्ददर्शह ५

ते प्रत्येकशोप्यसंख्यातेअनंतविग्रहेअसंख्यातरूपे।प्रत्येकशोगुणानांतुनिःसीमत्वमुदीर्यते अनंतत्वंतुगुणतस्तेचानंताहिसंख्यया अतोऽनंतगुणोविष्णुर्गुणतोनंतएवचेतिवचनंचात्रमानं ४८ महादेवःदेवेभ्योमहानुत्तमः सब्रह्मा अकल्पमशक्तं स्रष्टुमितिशेषः ४९ अथतदा मेमयायेनतपसा ५० ५१ ५२ मदीययामत्सृष्ट्यामाययास्त्रीरूपिण्याअधस्तादर्वाचीनाः बलिंमेमह्यंहरिष्यंतिदास्यंति ५३ मिषतःपश्यतः५४ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेवि०टीकायांचतुर्थोध्यायः ४ ज्ञानमंतरेणकेवलकर्मणांपरमश्रेयःसाधनत्वंनिषिध्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रोपोद्घातंरचयति तस्यामिति पांचजन्यांपंचजननाम्नः प्रजापतेःपुत्र्यां विष्णुमाययाविष्णुमहिम्ना १ २ तत्रप्रतीच्यांसिंधुसमुद्रयोःसंगमोस्तियत्रसंगमेनारायणसरोनामतीर्थंचास्ति सुमहांतोमुनयश्चसिद्धाश्चसुमहन्मुनिसिद्धाः तैर्निषेवितं ३ तस्यतीर्थजलस्यस्नानाचमनादिनाविनिर्धूतमलः आशयोयेषांतेतथोक्ताः ४ यत्तान्सन्नद्धान् ५

हेहर्यश्वाः सर्जनलक्षणंकर्मप्रयोजनेनभवितव्यं तत्कथंसेत्स्यति नकथमपि ज्ञानाभावात्तच्चात्मानात्मविवेकलक्षणंवाइत्यनेनसूचयाति । परोक्षप्रियाइवहिदेवाःप्रत्यक्षद्विषइतिश्रुतेः इतरेषांदुर्बोधा यहर्यश्वानामौत्सर्गिकज्ञानसद्भावप्रकटनायचपरोक्षवचनेनज्ञानाभावंदर्शयाति अदृष्ट्वेति यस्माद्बालकाः अतएवचबालिशाइत्युपचारमात्रवचनम् ६ ७ ८ अनुरूपमात्मानात्मविवेकलक्षणम् ९ औत्पत्तिकमनीषयास्वाभाविकज्ञानसंपन्नयाधियाविचारविशुद्धयाबुद्ध्या वाचःकूटंवचनसमूहं गुह्यभाषात्मकत्वेनकूटमिवप्रतीयमानंवाअल्पबुद्धिभिर्दुर्बोधंवा स्वयंपरोपदेशंविनाविममृशुः विचार्यालोच्यनिश्चितवंतइत्यर्थः मननेच्छामनीषास्याज्ज्ञानंबुद्धिर्मतिस्तथेत्यभिधानं कूटंतुकैतवंज्ञेयंसमूहोमेलनंतथेतिच औत्पत्तिकमनीषयानिरूप्योक्तं धियाविममृशुरितिवा १० कथंनिश्चिक्युरितितत्राह भूःक्षेत्रमिति भुर्वोतमित्यत्रभूशब्देनक्षेत्रंसूक्ष्मशरीरंलिंगशब्दवाच्यमुच्यते कस्यविद्यमानमत्राह बीजेति बीजसंज्ञस्यजीवस्ययच्छरीरमनादिकालमारभ्यजीवंनितरांबध्नातीतिअनादिनिबंधनं अस्मिन्कालेप्रारब्धमित्यनियमादनादि अनेनलिंगशरीरस्यभूशब्दवाच्यत्वंयुक्तं भूसत्तायामितिधातोः सत्तायास्तथात्वात् तस्यशरीरस्यांतंनिर्वाणंसर्वात्मनानाशमदृष्ट्वाऽनेनोपायेननाशोभवतीत्यज्ञात्वाऽसत्कर्मभिरात्मानात्मविवेकाजनकैःसर्जनलक्षणैःकर्मभिःकिंफलंनकिमपीत्यर्थः ११ तथैकपुरुषंराज्यमित्यस्यविमृष्टार्थमाह एकएवेति तुर्योऽवस्थात्रयातीतः अभवंनभवःसंसारः

उवाचचाथहर्यश्वाःकथंस्रक्ष्यथ वैप्रजाः॥ अदृष्ट्वांतंभुवोयूयंबालिशाबतबालकाः६ तथैकपुरुषंराज्यंबिलंचादृष्टनिर्गमम्॥ बहुरूपांस्त्रियंचापिपुमांसंपुंश्चलीपतिम् ७ नदीमुभयतोवाहांपंचपंचाद्भुतंगृहम् ॥ क्वचिद्धंसंचित्रकथंक्षुरांतंचस्वयंभ्रमिम् ८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वांसोविपश्चितः ॥ अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गंकरिष्यथ ९ श्रीशुकउवाच ॥ तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्तिकमनीषया ॥ वाचःकूटंचदेवर्षेःस्वयंविममृशुर्धिया १० भूःक्षेत्रंबीजसंज्ञस्ययदनादिनिबंधनम् ॥ अदृष्ट्वातस्यनिर्वाणंकिमसत्कर्मभिर्भवेत् ११ एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयःपरः ॥ तमदृष्ट्वाऽभवंपुंसःकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १२ पुमान्नैपैतियद्गत्वाबिलंस्वर्गगतोयथा ॥ प्रत्यगात्माविदइहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनोबुद्धिःस्वैरिणीवगुणान्विता ॥ तन्निष्ठामगतस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १४ तत्संगभ्रंशितैश्वर्यंसंसरंतंकुभार्यवत् ॥ तद्गतीरबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १५

उत्पत्तिर्वायस्यसतथातंनित्यमुक्तमित्यर्थः अदृष्ट्वाऽविज्ञाय पुरुषस्यपशुहिंसालक्षणैः भगवदर्पणबुद्धिशून्यैःयागादिकर्मभिःकिंनित्यंफलंभवेन्नस्यादित्यर्थः पुंसोऽभवंमुक्तिप्रदंवा १२ बिलंचादृष्टनिर्गममित्यस्यालोचितार्थमाह पुमानिति पुमान्यत्प्रत्यगात्मनासर्वात्मनाऽनुगतंब्रह्मस्वरूपंगत्वानापैति तदतिशयितबलात्मकत्वाद्बिलशब्दवाच्यंब्रह्माविदोऽजानतःपुंसइहजीवलोकेनित्यनैमित्तिकाद्यसत्कर्मभिःइतरविषयैः बिलंस्वर्गेतिव्यतिरेकदृष्टांतः अनेनअदृष्टनिर्गममित्यस्यपुनरावृत्तिशून्योर्थःइतरत्रानिष्क्रमणार्थइतिसूचितं १३ बहुरूपामित्यस्ययुक्तार्थमाह नानारूपेति आत्मनोजीवस्ययाबुद्धिः चिदचिदात्मिकासत्वादिगुणैरुपरक्ताविकृतावाअतएवनानारूपा अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णामितिश्रुतेः नानाविधसंस्काराधिवासितत्वात्स्वैरिणीस्वच्छंदवर्तिनीस्त्रीव तन्निष्ठांतस्याःवुद्धेश्चेतनायाः निष्ठांभगवत्परतामचिदात्मिकायाः नाशमगतस्यभगवद्भक्त्यादिसामग्रीमकुर्वतः पुरुषस्य बुद्धिदोषनाशासमर्थैः दानादिलक्षणैःकर्मभिः १४ पुमांसंपुंश्चलीपतिमित्यस्यविवक्षितार्थमाह तत्संगेति तस्याःरजस्तमःप्रकृतेर्बुद्धेःसंगेनवशवर्तिलक्षणेनभ्रंशितंविस्रस्तंनष्टमैश्वर्यंभगवज्ज्ञानलक्षणंशमदमादिलक्षणंवायस्यसतथातं अतएवसंसरंतंसुखदुःखेभुंजानंजीवं तद्गतीःतस्यजीवस्यस्वर्गनरकादिलक्षणाश्चाबुधस्याजानतःपुंसः असद्भिःभगवदनुद्देशेनासक्तैःकर्मभिःतीर्थस्नानादिलक्षणैःदुःखनिवृत्तिःफलंभवेत्किं कुत्सिताशास्त्रलोकनिंदिताभार्यापुंश्चलीयस्यसतथा तस्ययानरकादिगतिस्तद्वत् अनेनपुंश्चलीपतिशब्दार्थउक्तः १५

नदीमुभयतोवामित्यस्याहाभिमतार्थमाह सृष्टीति वेलाकूलशब्दाभ्यांसृष्टिसंहारौलक्ष्येते तयोरंतयोर्वाहिशब्दोपलक्षितवेगयुक्तांस्थितौशनैःप्रवर्तमानांतथोक्तां क्रमव्युत्क्रमतःउभयतोवाहत्वं एवंवि
धामीश्वरमायां मत्तस्यविषयरागेणविस्मृतस्य अतएवतदविज्ञानात्तद्विषयज्ञानाभावादसद्भिःकर्मभि अश्रद्धयाकृततपआदिलक्षणैः मायाविनिवर्तकंफलं प्रसिद्धनद्याश्चवृद्धिन्हासाभ्यांउभय
त्रावाहत्वंसिंधुसंगमेदृष्टं नदीमातृकेदेशेसस्यादिसंहारेच १६ पंचपंचेत्यस्यविमर्शप्रकारमाह पंचेति पंचविंशतितत्त्वानामद्भुतत्वेनदृश्यतइत्यद्भुतदर्शनः गृहस्थानीयोयःपुरुषस्तमध्यात्ममात्मानम
धिकृत्यवर्तमानमिंद्रियं त्वाबुधस्याजानतः पुरुषस्यासत्कर्मभिः ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन्नितिस्मृतिविहिताविषयैर्योगाभ्यासादिलक्षणैः वायुप्रसादादिफलं अनेनपंचपंचेत्यत्रपंचकत्रयंग्रा
ह्यमिति सूचितं १७क्वचिद्धंसंचित्रकथमित्यस्यार्थदर्शयति ऐश्वरमिति ईश्वरप्रतिपादकं समाध्यादिभाषात्रयेणचित्राःकथाःयस्मिंस्तत् बंधमोक्षावनुदर्शयतीतिबंधमोक्षानुदर्शनं अतएवहंसं विविक्तपदंविवि
क्तंसर्वतःसारभूतंपद्यतेप्राप्नोतिअनेनपुरुषइति हंसोयथासारंक्षीरमेवगृह्णातितथेदमितिलुप्तोपमं एवंविधंभारतादिशास्त्रमुत्सृज्याज्ञात्वाऽसत्कर्मभिर्बौद्धादिशास्त्रश्रवणलक्षणैः ज्ञानलक्षणंफलं १८ क्षुरां
तंस्वयंभ्रमिमित्यस्यानुरूपार्थमाह कालचक्रमिति भ्रमिमित्यनूद्यसर्वंजगन्निष्कर्षयेदितिव्याख्याति भ्रामयन्सर्वभूतानीतिस्मृतेःक्षुरांतमित्यस्यार्थस्तीक्ष्णमिति क्षुरांतःक्षुरधारातद्वत्तीक्ष्णमित्यर्थः

सृष्ट्यप्ययकरींमायांवेलाकूलांतवेगिताम् ॥ मत्तस्यतदविज्ञानात्किमसत्कर्मभिर्भवेत् १६ पंचविंशतितत्त्वानांपुरुषोद्भुतदर्शनः ॥ अध्यात्ममबुधस्येह
किमसत्कर्मभिर्भवेत् १७ ऐश्वरंशास्त्रमुत्सृज्यबंधमोक्षानुदर्शनम् ॥ विविक्तपदमज्ञात्वाकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १८ कालचक्रंभ्रमितीक्ष्णंसर्वंनिष्कर्षयेज्ज
गत् ॥ स्वतंत्रमबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १९ शास्त्रस्यपितुरादेशंयोनवेदनिवर्तकम् ॥ कथंतदनुरूपायगुणविश्रंभ्युपक्रमेत् २० इतिव्यवसितारा
जन्हर्यश्वाएकमेधसः ॥ प्रययुस्तंपरिक्रम्यपंथानमनिवर्तकम् २१ स्वरब्रह्मणिनिर्भातिहृषीकेशपदांबुजे ॥ अखंडंचित्तमावेश्यलोकाननुचरन्मुनिः २२
नाशंनिशम्यपुत्राणांनारदाच्छीलशालिनाम् ॥ अन्वतप्यतकःशोचन्सुप्रजास्त्वंशुचांपदम् २३ सभूयःपांचजन्यायामजेनपरिसांत्वितः ॥ पुत्रानज
नयद्दक्षःशबलाश्वान्सहस्रिणः २४ तेपिपित्रासमादिष्टाःप्रजासर्गेधृतव्रताः ॥ नारायणसरोजग्मुर्यत्रसिद्धास्तुपूर्वजाः २५ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतम
लाशयाः ॥ जपंतोब्रह्मपरमंतेपुस्तत्रमहत्तपः २६अब्भक्षाःकतिचिन्मासान्कतिचिद्वायुभोजनाः ॥ आराधयन्मंत्रमिमममभ्यस्यंतइडस्पतिम् २७ओंनमोना
रायणायपुरुषायमहात्मने ॥ विशुद्धसत्वधिष्ण्यायमहाहंसायधीमहि२८इतितानपिराजेंद्रप्रजासर्गधियोमुनिः ॥ उपेत्यनारदःप्राहवाचःकूटानिपूर्ववत्२९

स्वयमित्यस्यार्थः स्वतंत्रमिति एतैरर्थैःकिंलक्ष्यतइतितदाह कालचक्रमिति द्वादशमासादिदलाद्यन्वितत्वाच्चक्रव्यपदेशः तत्स्वरूपमप्यजानतःपुंसस्तत्तत्कालविहिताविषयैःकालजयलक्षणंफलम् १९ क
थंस्वपितुरादेशमित्यस्यानुगुणार्थमाह शास्त्रस्येति मातेवरक्षतिपितेवहितेनियुंक्तेइतिवचनात् पितेवहितोपदेष्टृत्वात्पितृशब्देनशास्त्रमुपलक्ष्यते मातरुत्थाययथासंध्यामुपासीतेत्यादेः अनुरूपंसंसारनिव
र्तकंशास्त्रलक्षणंपितुरादेशंयोनवेद सगुणविश्रंभी गुणविश्वासीपुरुषस्तदनुरूपायशास्त्रविधानानुगुणायकथंसत्कर्मउपक्रमेदज्ञानादितिशेषः २० इतिऋषेरभिप्रायंव्यवसिताःनिश्चितवंतःएकमेधसः एकबु
द्धयःअनिवर्तकंपंथानंसंन्यासलक्षणंमार्गं संन्यासानंतरंपुनराश्रमांतराभावादनिवर्तकंवा नानिवर्तकंयस्यसतथातम् २१ स्वरब्रह्मणिषड्जादिस्वरलक्षणब्रह्मणिगांधर्वे नितरांभातेप्रकाशिते यथाअखंडं
निरंतरंभवतितथा । निर्भातेतिपाठेचित्तविशेषणं निष्णातमित्यर्थः २२ कोदक्षः सुप्रजास्त्वंशोभनसंततिमत्त्वं शुचांशोकानांपदंस्थानमितिसंचित्य । सुप्रजास्त्वमंगिरसोवोअस्त्वितिछंदोनुकारिप्रयो
गः२३सहस्रंसंख्यैषामस्तीतिसहस्रिणः२४१९२६अभ्यसंतःअभ्यस्यंतःइडस्पतिंइलापतिं२७विशुद्धसत्त्वधिष्ण्यायविशुद्धसत्त्वगुणाश्रयायनिर्दोषबलज्ञानस्वरूपायवा महाहंसायसारग्राहिश्रेष्ठाय२८ २९ १२

३० प्रायणंप्रयाणंआश्रमप्राप्तिलक्षणं पुण्यमेवबंधुर्यस्यसतथा मरुद्भिर्देवैः ३१ ३२ सध्रीचीनंशोभनं प्रतीचीनमाभिमुख्येनवर्तमानं परस्यपरमात्मनःअनुपथमनुगुणंपंथानं । पश्चिमाःयामिनीयामिन्यः
अतीतारात्रयइव ३३ प्रजापतिर्दक्षः ३४ ३५ साधोरिवलिंगंजटायज्ञोपवीतशमदमादिलक्षणंयस्यसतथातेनत्वया नःसाधूनामर्भकाणांभिक्षोःसंन्यासिनःमार्गःप्रदर्शितइतियदतोऽसाध्वमंगलमकारी
त्यन्वयः ३६ ननुभिक्षुमार्गस्यसंन्यासेनतनुंत्यजेदित्यादिनाविहितत्वात्कथममंगलंकृतमित्युच्यतइतितत्राह ऋणैरिति ब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यइतिश्रुतेः त्रिभिःऋणैरमुक्तानां
अननुष्ठानादितिशेषः अमीमांसितानि अविचारितानिकर्माणियैस्तथातेषांपुत्राणामुभयोर्लोकयोरवाप्तिहेतोःश्रेयसोविघातोविघ्नःकृतइत्यन्वयः रोषानिमित्तंहेपापेतिसंबोधनम् नतुतदर्थयुक्तत्वा
त् ३७ एवंविचार्यमाणेसति बालानांकृत्याकृत्यविवेकज्ञानशून्यानां मतिभिद्बुद्धिभेदकृत् यशसोहानिर्यस्मात्सतथायशोनाशंकृतवान्वा निरनुक्रोशःनिर्गताअनुकंपायस्मात्सतथा ३८ एतदेवाह
नन्विति सौहृदघ्नमित्यस्याविवरणंवैरंकरमिति स्मश्रुप्रत्ययेनदक्षस्यकोपोद्रेकंदर्शयति एतदेवविस्फुरिताधरइत्यनेनाप्यसूचि ३९ विषयप्रसक्त्यारागोद्रेकसंभवेनसंसारानिवृत्तिःस्यादतोवैराग्या

दाक्षायणाःसंशृणुतगदतोनिगमंमम ॥ अन्विच्छतानुपदवींभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातॄणांप्रायणंभ्रातायोऽनुतिष्ठतिधर्मवित् ॥ सपुण्यबंधुःपुरुषो
मरुद्भिःसहमोदते ३१ एतावदुक्त्वाप्रययौनारदोमोघदर्शनः ॥ तेपिचान्वगमन्मार्गंभ्रातॄणामेवमारिष ३२ सध्रीचीनंप्रतीचीनंपरस्यानुपथंगताः ॥ नाद्या
पितेनिवर्तंतेपश्चिमायामिनीरिव ३३ एतस्मिन्कालउत्पातान्बूहून्पश्यन्प्रजापतिः ॥ पूर्ववन्नारदकृतंपुत्रनाशमुपाशृणोत् ३४ चुक्रोधनारदायासौपुत्रशो
कविमूर्छितः ॥ देवर्षिमुपलक्ष्याहरुषाप्रस्फुरिताधरः ३५ दक्षउवाच ॥ अहोअसाधोसाधूनांसाधुलिंगेननस्त्वया ॥ असाध्वकार्यर्भकाणांभिक्षोर्मार्गःप्रद
र्शितः ३६ ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् ॥ विघातःश्रेयसःपापलोकयोरुभयोःकृतः ३७ एवंत्वंनिरनुक्रोशोबालानांमतिभिद्धरेः ॥ पार्ष
दमध्येचरसियशोहानिरपत्रपः ३८ ननुभागवतानित्यंभूतानुग्रहकातराः ॥ ऋतेत्वांसौहृदघ्नंवैवैरंकरमवैरिणाम् ३९ नेत्थंपुंसोविरागःस्यात्त्वयाकेवलि
नाविना ॥ मन्यसेयद्युपशमंस्नेहपाशनिवर्तनम् ४० नानुभूयनजानातिपुमान्विषयतीक्ष्णताम् ॥ निर्विद्यतेस्वयंतस्मान्नतथाभिन्नधीःपरैः ४१ यन्नस्त्वं
कर्मबंधानांसाधूनांगृहमेधिनाम् ॥ कृतवानसिदुर्मर्षंविप्रियंतवमर्षितम् ४२ तंतुकृंतनयानांस्त्वमभद्रमचरःपुनः॥ तस्माल्लोकेषुतेमूढनभवेद्भ्रमतःपदम् ४३
श्रीशुकउवाच ॥ प्रतिजग्राहतद्बाढंनारदःसाधुसंमतः ॥ एतावान्साधुवादोहितितिक्षेतेश्वरःस्वयम् ४४ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥

यमयाहितमुपादेशीतितत्राह नेत्थमिति केवलिनासंध्योपासनादिकर्मशून्येनभागवताभिमानिनात्वयाविनाइत्थंबोधनेनपुंसोविरागोनस्यादित्यन्वयः ननु विषयस्नेहाद्रागःउपशमात्स्नेहनिवृत्त्यारा
गनिवृत्तिरितिचेत्तत्राह मन्यसइति यद्युपशमंस्नेहनिवर्तकंमन्यसेतथापिसव्यर्थइतिमन्यइतिशेषः ४० कुतोव्यर्थइतितत्राह नेति नानुभूयाननुभूयविषयसेवामकृत्वेत्यर्थःविषयतीक्ष्णतांसंसारापा
दनपटुतांवज्ज्ञानाद्वैराग्यंस्यात्किमितितत्राह निर्विद्यतेइति यथाविषयभोगेनतत्तैक्ष्ण्यंज्ञात्वास्वयंपरोपदेशमंतरेणतस्माद्विषयग्रामान्निर्विद्यतेविरक्तोभवतितथापरैर्भिन्नधीःप्रबोधितबुद्धिः नविरक्तो
भवति अज्ञातविषयतीक्ष्णत्वादितिशेषः ४१ गालीवचनमंतरेणक्रोधफलमाह यदिति त्वंदुर्मर्षंदुःसहंविरोधंकृतवानसीतियत्तन्मर्षितंसोढव्यमेवेत्यन्वयः ४२ तर्हिकिंनमर्षितंइतितत्राह तंत्विति
हेमूढअस्मदभिमतविरुद्धबोधक तंतुकृंतसंततिकराणांनःतनयानां अभद्रमैहिकसुखानुभवविरोधिरूपमचरःपुनःयस्मात्तस्माल्लोकेषुभ्रमतस्तेपदमेकत्रनिवासलक्षणंस्थानं नभवेदित्यन्वयः ४३
स्वयंशोभनदेवोनारदईश्वरःप्रतिशप्तुंसमर्थोपिनशशाप दक्षशापंतितिक्षेतसहेत हिपदेतावान्साधूनांवादःस्वभावलक्षणः ४४ इति श्रीभागवतेम०षष्ठ०विजय०टीकायांपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥

सदसज्जनतारतम्यज्ञानंचभगवन्माहात्म्यज्ञानोपयोगीत्यभिप्रेत्यदक्षपत्न्यसिक्निप्रसूतिप्रसरंप्रपंचयत्यस्मिन्नध्याये ततःप्राचेतसइत्यादिना १ कालस्यनयनेज्ञापने युक्ताःयोग्याःसप्तविंशतिंददा विति शेषः अपराःषट्पंचाशत्संख्याताभ्यःशिष्टाश्चतस्रःकन्यास्ताक्ष्यार्यददाविति शेषः २ सापत्यानांअपत्यतदपत्यादिभिःसहितानां प्रसूतिप्रभवैःपुत्रपौत्रादिभिः भान्वादीनांसपुत्राणांनामधेयंमे ममसकाशादिति शेषः ३ ४ ततोवेदर्षभात् ततइंद्रसेनात् ५ यतःसंकटात्जामीपुत्राःजामेयाः दुर्गाण्यगम्यस्थानाभिमानिनः ६ अप्रजान्पुत्ररहितान् तत्सुतःसाध्यगणसुतः ७ ८ माहुर्तिकाःमुहूर्ताभिमानिनः यथाफलंयथोचितंफलंस्वस्वमुहूर्तजं ९ १० आभिमतिः अभिमानदेवता । हर्षादयः हर्षाद्यंतःकरणदेवताः ११ सहआयुःप्रभृतयःपुत्राः । पुरः पुराभिमानिदेवताः १२

श्रीशुकउवाच ॥ ततःप्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीतःस्वयंभुवा ॥ षष्टिंसंजनयामासदुहितॄःपितृवत्सलाः १ ददौसदशधर्मायकश्यपायत्रयोदश ॥ कालस्य नयनेयुक्ताःसप्तविंशतिमिंदवे ॥ भूतांगिरःकृशाश्वेभ्योद्वेद्वेताक्ष्यायचापराः २ नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु ॥ यासांप्रसूतिप्रभवैर्लोका आपूरितास्त्रयः ३ भानुर्लंबाककुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती ॥ वसुर्मुहूर्तासंकल्पाधर्मपत्न्यःसुताञ्छृणु ४ भानोस्तुवेदऋषभइंद्रसेनस्ततोनृपः ॥ विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ५ ककुभःसंकटस्तस्यकीकटस्तनयोयतः ॥ भुवोदुर्गाणिजामेयाःस्वर्गोनंदिस्ततोऽभवत् ६ विश्वेदेवास्तु विश्वायामप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ साध्यगणस्तुसाध्यायामर्थसिद्धिस्तुतत्सुतः ७ मरुत्वांश्चजयंतश्चमरुत्वत्यांबभूवतुः ॥ जयंतोवासुदेवांशउपेंद्रइतियंवि दुः ८ मौहूर्तिकादेवगणामुहूर्तायाश्चजज्ञिरे ॥ यथाफलंप्रयच्छंतिभूतानांस्वस्वकालजम् ९ संकल्पायाश्चसंकल्पःकामःसंकल्पजःस्मृतः ॥ वसवो ष्टौवसोःपुत्रास्तेषांनामानिमेशृणु १० द्रोणःप्राणोध्रुवोऽर्कोऽग्निर्दोषोवस्तुर्विभावसुः ॥ द्रोणस्याभिमतेःपत्न्याहर्षशोकभयादयः ११ प्राणस्योर्जस्वती भार्यासहआयुःपरोजवः ॥ ध्रुवस्यभार्याधरणीत्वसूतविविधाःपुरः १२ अर्कस्यवासनाभार्यापुत्रास्तर्षादयःस्मृताः ॥ अग्नेर्भार्यावसोर्धारापुत्राद्रविण कादयः १३ स्कंदश्चकृत्तिकापुत्रोयेविशाखादयस्ततः ॥ दोषस्यशर्वरीपुत्रःशिंशुमारोहरेःकला १४ वस्तोरांगिरसीपुत्रोविश्वकर्माकृतीपतिः ॥ ततो मनुश्चाक्षुषोऽभूद्विश्वेशाध्यामनोःसुताः १५ विभावसोरसूतोषाव्युष्टंरोचिषमातपम् ॥ पंचयामोथभूतानियेनजाग्रतिकर्मसु १६ भूतस्यभार्याभूताया रुद्राएकादशस्मृताः ॥ सुरूपासूतभूतस्यभार्यारुद्रांश्चकोटिशः १७

वसोःपुत्रस्याग्नेर्भार्या धारास्वाहापरपर्याया द्रविणकादयस्तत्पुत्राः १३ स्कंदश्चाग्निपुत्रःधात्रीत्वेनकृत्तिकापुत्रःउपचारमात्रमेतन्मुख्यतस्तुसदाशिवपुत्रः येविशाखादयः तेततःस्कंदाज्जाता । दोषभार्याशार्वरीतत्पुत्रःशिंशुमारः । कोसावितितत्राह हरेरिति १४ वस्तोर्भार्यांगिरसी तत्पुत्रःविश्वकर्माकृतिपतिः कृतीनांशिल्पानांईरिच्छातस्याःपतिः शिल्पिनांकुलाचार्यइत्यर्थः कृत्याःदेव्याःपतिर्भर्तावा ततोविश्वकर्मणः १५ अथपंचयामोदिवसाभिमानी आतपाज्जातइतिशेषः येनपंचयामेन १६ भूतस्यसंततिमाह भूतस्यभार्यानाम्नाभूताभार्याएकादशरुद्रानसूत । तस्यान्या सुरूपा भार्याकोटिशोरुद्रानसूत तथारुद्राणांपार्षदानसूत तथाप्रेतविनायकांश्च प्रधानरुद्ररूपाणांनामान्याह १७

रैवतइति १८ अंगिरसःप्रजापतेः नाम्नास्वधापत्नीपितॄनसूत अथतस्यैवान्याभार्या अथर्वांगिरसंवेदंपुत्रत्वेऽकरोत् १९ वेदशिराइतिकृशाश्वस्यनामांतरम् २० पुत्रगांजातिभेदसूवना
नूययामिनीइतिसंधिकार्याभावः ॥ २१ ॥ अरुंऊरुरहितमरुणमित्यर्थः ॥ २२ ॥ यक्ष्मग्रहार्दितःक्षयरोगार्तः कीदृश्यःकलाः कृष्णपक्षेक्षयाःक्षीणाः शुक्लपक्षेएधिताः वर्धिताः वृद्ध्यभाव
श्छांदसः एधवृद्धाविति धातोः अथवाइधिदीप्ताविति धातुः निष्ठायांनुमोलोपेइधिताइतिरूपंसिद्ध्यति नस्यगुणः २३ शंकराणिसुखकराणि ॥ २४ ॥ अत्रापिमिथोवैलक्षण्यद्योतनायसंधि

रैवतोऽजोभवोभीमोवामउग्रोवृषाकपिः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्योबहुरूपोमहानिति ॥ रुद्रांश्चपार्षदांश्चान्यान्घोरान्प्रेतविनायकान् १८ प्रजापतेरांगिरसः स्वधापत्नीपितॄनथ ॥ अथर्वांगिरसंवेदंपुत्रत्वेचाकरोत्सती १९ कृशाश्वोऽर्चिषिभार्यायांधूमकेतुमजीजनत् ॥ धिषणायांवेदशिरोदेवलंचसुतं मनुम् २० तार्क्ष्यस्यविनताकद्रूःपतंगीयामिनीइति ॥ पतंग्यसूतपतगान्यामिनीशलभानथ २१ विनतासूतगरुडंसाक्षाद्यज्ञेशवाहनम् ॥ सूर्य सूतमनूरुंचकद्रूर्नागाननेकशः २२ कृत्तिकादीनिनक्षत्राणींदोःपत्न्यस्तुभारत ॥ दक्षशापात्सोऽनपत्यस्तासुयक्ष्मग्रहार्दितः ॥ पुनःप्रसाद्यतंसोमःक लालेभेक्षयेधिताः २३ शृणुनामानिलोकानांमातॄणांशंकराणिच ॥ अथकश्यपपत्नीनांयत्प्रसूतमिदंजगत् २४ अदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाअरिष्टासु रसाइला ॥ मुनिःक्रोधवशाताम्रासुरभिःसरमातिमिः २५ तिमेर्यादोगणाआसन्श्वापदाःसरमासुताः ॥ सुरभेर्महिषागावोयेचान्येद्विशफान्नृप ॥ ताम्रा याःश्येनगृध्राद्यामुनेरप्सरसांगणाः २६ दंदशूकादयःसर्पाराजन्क्रोधवशात्मजाः ॥ इलायाभूरुहाःसर्वेयातुधानाश्चसौरसाः २७ अरिष्टायाश्चगंधर्वाःका ष्ठायाद्विशफेतराः ॥ सुतादनोरेकषष्टिस्तेषांप्राधानिकाञ्छृणु २८ द्विमूर्धाशंबरोऽरिष्टोहयग्रीवोविभावसुः ॥ अयोमुखःशंकुशिराःस्वर्भानुःकपिलोऽरुणः २९ पुलोमावृषपर्वाचएकचक्रोऽनुतापनः ॥ धूम्रकेशोविरूपाक्षोविप्रचित्तिस्तुदुर्जयः ३० स्वर्भानोःसुप्रभांकन्यामुवाहनमुचिःकिल ॥ वृषपर्वणस्तु शर्मिष्ठांययातिर्नाहुषोबली ३१ वैश्वानरसुतायाश्चचतस्रश्चारुदर्शनाः ॥ उपदानवीहयशिराःपुलोमाकालिकातथा ३२ उपदानवींहिरण्याक्षःक्रतुर्हयशिरां नृप ॥ पुलोमांकालिकांचद्वेवैश्वानरसुतेनृप ३३ उपयेमेचभगवान्कश्यपोब्रह्मचोदितः ॥ पौलोमाःकालिकेयाश्चदानवायुद्धशालिनः ३४ तयोःषष्टि सहस्राणियज्ञघ्नांस्तेपितुःपिता ॥ जघानस्वर्गतोराजन्नेकइंद्रप्रियंकरः ३५ विप्रचित्तिःसिंहिकायांशतंचैकमजीजनत् ॥ राहुज्येष्ठंकेतुशतंग्रहत्वंयउपाग तः ३६ अथातःश्रूयतांवंशोयोऽदितेरनुपूर्वशः ॥ यत्रनारायणोदेवःस्वांशेनावतरद्विभुः ३७ विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाऽथसविताभगः ॥ धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमः ३८

कार्याभावः २५ सूचीकटाहन्यायेनप्रातिलोम्येनसंततिमाह तिमेरिति २६ भूरुहाःवृक्षाःसुरसायाःपुत्राःसौरसाः २७ द्विशफेतराः एकशफाः प्राधानिकंप्रधानविषयसंख्यानं २८ २९ ३० ३१
३२ ३३ ३४ तेतवपितुरभिमन्योःपितार्जुनः ३५ ३६ ३७ ३८

३९ भुविवर्तमानेतिशेषः नाम्नावडवा ४० ४१ विवृतद्विजःप्रकाशितदंतः दक्षायकुपितंहरमितिशेषः ४२ तयारोचनयात्वष्टुःसन्निवेशोनामसुतोजज्ञेविश्वरूपस्याभूदितिशेषः ४३ तंविश्वरूपंरोचनादेवानामपिस्वसाउभयेषांकश्यपपुत्रत्वेनमिथोभ्रातृत्वाद्देवानांस्वस्त्रीयंस्वसुःपुत्रंद्विषतामसुराणामपिस्वस्त्रीयमित्यर्थः देवैःसहेंद्रेणविमतेनावज्ञातेनांगिरसेनगुरुणाबृहस्पतिनापरित्यक्ताअभूवन्नितियदतोऽसुरजयार्थंविश्वरूपंवव्रिरेइत्यर्थः४४इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेविज०षष्ठोऽध्यायः६गुरुद्वाराप्रसादकृदहात्विंतिवचनाद्गुरुप्रसादएवबलीयान्भक्तिज्ञानादिसमुद्रेकसिद्धये तदभावःसद्योऽनर्थपरंपराहेतुरतोज्ञानार्थिनापुरुषेणस्वप्नेपिगुरुर्नावमंतव्यःकिंतुनिरंतरंसबहुमानंप्रसादसमृद्धयेनिषेवणीयइतिएतस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते तत्रराजापृच्छति यस्येति यस्यकस्य आत्मनःआचार्येणशिष्याणांपुत्राणां

विवस्वतःश्राद्धदेवंसंज्ञाऽसूयतवैमनुम् ॥ मिथुनंचमहाभागायमंदेवंयमींतथा ३९ सैवभूत्वाऽथवडवानासत्यौसुषुवेभुवि ॥ छायाशनैश्वरंलेभेसावर्णिंचमनुंततः ॥ कन्यांचतपतींयावैवव्रेसंवरणंपतिम् ४० अर्यम्णोमातृकापत्नीतयोश्चर्षणयःसुताः ॥ यत्रवैमानुषीजातिर्ब्रह्मणाचोपकल्पिता ४१ पूषाऽनपत्यःपिष्टादोभग्नदंतोऽभवत्पुरा ॥ योऽसौदक्षायकुपितंजहासविवृतद्विजः ४२ त्वष्टुर्दैत्यानुजाभार्यारोचनानामकन्यका ॥ सन्निवेशस्तयाजज्ञेविश्वरूपश्चवीर्यवान् ४३ तंवव्रिरेसुरगणाःस्वस्त्रीयंद्विषतामपि ॥ विमतेनपरित्यक्तागुरुणांगिरसेनयत् ४४ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ राजोवाच ॥ यस्यहेतोःपरित्यक्ताआचार्येणात्मनःसुराः ॥ एतदाचक्ष्वभगवन्शिष्याणामक्रमंगुरौ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोल्लंघितसत्पथः॥ मरुद्भिर्वसुभीरुद्रैरादित्यैर्ऋभुभिर्नृप २ विश्वेदेवैश्चसाध्यैश्चनासत्याभ्यांपरिश्रितः॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ३ विद्याधराप्सरोभिश्चकिन्नरैःपतगोरगैः ॥ निषेव्यमाणोभगवांस्तूयमानश्चभारत ४ उपगीयमानोललितमास्थानाध्यासनाश्रितः ॥ पांडुरेणातपत्रेणचंद्रमंडलचारुणा ५ युक्तश्चान्यैःपारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः ॥ विराजमानःपौलोम्यासहार्धासनयाभृशम् ६ सयदापरमाचार्यंदेवानामात्मनश्चह॥ नाभ्यनंदतसंप्राप्तंप्रत्युत्थानासनादिभिः ७ वाचस्पतिंमुनिवरंसुरासुरनमस्कृतम् ॥ नोच्चचालासनादिंद्रःपश्यन्नपिसमागतम् ८ ततोनिर्गत्यसहसाकविरांगिरसःप्रभुः ॥ आययौस्वगृहंतूष्णींविद्वाञ्छ्रीमदविक्रियाम् ९ तर्ह्येवप्रतिबुद्धयेंद्रोगुरुहेलनमात्मनः ॥ गर्हयामाससदसिस्वयमात्मानमात्मना १० अहोबतमयाऽसाधुकृतंवैदभ्रबुद्धिना ॥ यन्मयैश्वर्यमत्तेनगुरुःसदसिकात्कृतः ११ कोगृद्ध्येत्पंडितोलक्ष्मींत्रिविष्टपपतेरपि ॥ ययाहमासुरंभावंनीतोऽद्यविबुधेश्वरः १२ योपारमेष्ठ्यधिषणमधितिष्ठन्नकंचन ॥ प्रत्युत्तिष्ठेदितिब्रूयुर्धर्मंतेनपरंविदुः १३

अक्रममपराधं १ राजप्रश्नंपरिहर्तुमुपक्रमते इंद्रइति २ ३ ४ आस्थानंसभा तत्राध्यासनंसिंहासनंआश्रितः ५ पारमेष्ठ्यैःश्रेष्ठैः ६ नअभ्यनंदतसंतुष्ट्यानापूजयत् ७ प्रत्येकशःपूजाहेतवःइतिद्योतनायवाचस्पत्यादिविशेषणबाहुल्यं ८ श्रीनिमित्तमदस्यविक्रियांविकारं ९ तर्ह्येवतदानीमेवगुरोर्हेलनंअवज्ञानं १० सदसीत्यनेनावज्ञानस्योद्रेकतामाह दभ्रबुद्धिनाऽल्पबुद्धिना कात्कृतःधिकृतः ११ १४
कोगृद्ध्येदिति गृधुर्अभिकांक्षायां १२ राजयोग्यंसिंहासनमधिष्ठितोनप्रत्युत्तिष्ठेदितिशास्त्रकारवचनात्कथमासुरभावंनीतइतिचेत्तत्राह यइति पारमेष्ठ्यधिष०सिंहासनस्थानमधितिष्ठन्राजाकंचननोत्तिष्ठेदितिप्रत्युत्थानंनकुर्यादितियेपंडितंमन्याब्रूयुस्तेपरमंधर्मंनविदुरित्यन्वयः १३

तादृशानांवाक्येविश्वासेनप्रवर्तमानस्यानर्थफलहेतुत्वाद्बुद्धिमतानकर्तव्यमित्यभिप्रेत्याह तेषामिति अश्ममयाःकृताःप्लवाःनावोश्मप्लवाः १४ यतएवमनर्थोऽथतस्मादगाधधिषणंगंभीरबुद्धिम् १५ अध्यात्ममाययायोगसामर्थ्येन अदृष्टांगतिमदृश्यलक्षणांस्थितिम् १६ संज्ञांस्वरूपविषयंज्ञानं स्वराड्इंद्रः १७ १८ निर्भिन्नान्यंगानिशरीराणिउरवश्चबाहवश्चयेषांतेतथा १९ आत्मनःपरमात्मनोभवतीत्यात्मभूः २० वइतिषष्ठीतृतीयार्थेयुष्माभिरित्यर्थः २१ तस्यानयस्यान्यायस्यपरिपाकः कोसावितितत्राह परेभ्यइति २२ काव्यंशुक्रं २३ निलयनंयुष्मदधिकृतंस्वर्गमितिशेषः भृगुरेवदेवतायेषांतेभृगुदेवताःजनाःममापिअभेद्यंनिलयनंआददीरन्दारयंतीतिवा २४ अनुशिक्षितःसम्यक्साधितोऽर्थोयैस्तेतथाभृगूणांमंत्राः त्रिविष्टपमभेद्यंगणयंतिकिंनैव ब्राह्मणशक्तिराचैत्यविभवेत्याह नविप्रेति विप्राश्चगोविंदश्चगावश्चईश्वराः येषांतेतथातेषां विप्रभक्तिर्गोविंदगोभक्त्यविनाभूतेतिदर्शनायसहैवोक्तं सापितारतम्योपेताशुभदेत्यतोगवीति २५ तत्तस्मात्तपस्वित्वादिगु

तेषांकुपथद्रष्टृणांपततांतमसिह्यधः ॥ येश्रद्दधुर्वचस्तेवैमज्जंत्यश्मप्लवाइव १४ अथाहममराचार्यमगाधधिषणंद्विजम् ॥ प्रसादयिष्येविशठःशीर्ष्णातच्चरणंस्पृशन् १५ एवंचिंतयतस्तस्यमघोनोभगवान्गृहात् ॥ बृहस्पतिर्गतोऽदृष्टांगतिमध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतःसंज्ञांपरीक्षन्भगवान्स्वराट् ॥ ध्यायन्धियासुरैर्युक्तःशर्मनालभतात्मनः १७ तच्छ्रुत्वैवासुराःसर्वेआश्रित्यौशनसंमतम् ॥ देवान्प्रत्युद्यमंचक्रुर्दुर्मदाआततायिनः १८ तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नांगोरुबाहवः ॥ ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहेंद्रानतकंधराः १९ तांस्तथाऽभ्यर्दितान्वीक्ष्यभगवानात्मभूरजः ॥ कृपयापरयादेवउवाचपरिसांत्वयन् २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहोबतसुरश्रेष्ठाह्यभद्रंवःकृतंमहत् ॥ ब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंदांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत २१ तस्यायमनयस्यासीत्परेभ्योवःपराभवः ॥ प्रक्षीणेभ्यःस्ववैरिभ्यःसमृद्धानांचयत्सुराः २२ मघवन्द्विषतःपश्यप्रक्षीणान्गुर्वतिक्रमात् ॥ संप्रत्युपचितान्भूयःकाव्यमाराध्यभक्तितः २३ आददीरन्निलयनंममापिभृगुदेवताः २४ त्रिविष्टपंकिंगणयंत्यभेद्यंमंत्राभृगूणामनुशिक्षितार्थाः ॥ नविप्रगोविंदगवीश्वराणांभवंत्यभद्राणिनरेश्वराणाम् २५ तद्विश्वरूपंभजताशुविप्रंतपस्विनंत्वाष्ट्रमथात्मवंतम् ॥ सभाजितोऽर्थान्सविधास्यतेवोयदिक्षमिष्यध्वमुतास्यकर्म २६ श्रीशुकउवाच ॥ तएवमुदिताराजन्ब्रह्मणाविगतज्वराः ॥ ऋषिंत्वाष्ट्रमुपव्रज्यपरिष्वज्येदमब्रुवन् २७ देवाऊचुः ॥ वयंतेऽतिथयःप्राप्ताआश्रमंभद्रमस्तुते ॥ कामःसंपाद्यतांतातपितॄणांसमयोचितः २८ पुत्राणांहिपरोधर्मःपितृशुश्रूषणंसताम् ॥ अपिपुत्रवतांब्रह्मन्किमुतब्रह्मचारिणाम् २९ आचार्योब्रह्मणोमूर्तिःपितामूर्तिःप्रजापतेः ॥ भ्रातामरुत्पतेर्मूर्तिर्माताासाक्षात्क्षितेस्तनुः ३०

णाधिकोगुणोप्यस्तीत्याह अथेति आत्मवत्त्वादपरःकल्याणगुणोनास्तीत्यवोऽथेति नैकएवार्थोनेनकिंत्वपेक्षिताशेषार्थोप्यस्तीत्यतोऽर्थानिति नेदानीमुत्तरत्राप्ययमेवालमित्यतोविधास्यतइति तत्रेतिकर्तव्यतामाह यदीति उताप्यर्थः २६ तेदेवाः २७ पितॄणांनः समयोचितः एतत्कालयोग्यः । काम्यतइतिकामोर्थः २८ सतांपुत्राणां ब्रह्मचारिणांअपुत्रवतां पुत्राः उभयेषामपि शुश्रूषणंकुर्वंतीत्यर्थः २९ पित्रादिशुश्रूषणेनरुद्रादिदेवताशुश्रूषणमपिकृतंस्यात्तेषांतेषुविशेषसन्निधानादित्याह आचार्यइति ब्रह्मणश्चतुर्मुखस्यमूर्तिः सन्निधानस्थानं प्रजापतेःरुद्रस्य प्रजापतिः शिवःस्थाणुरुमेशोवृषवाहनइत्यभिधानात् मरुत्पतेरिंद्रस्य अतिथिःस्वयंधर्मस्यात्मामूर्तिःअभ्यागतःप्राहुणिकःआत्मनःसर्वभूतानिमूर्तिः एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढइतिश्रुतेः ३०

३१ स्वोक्तवाक्यस्यकर्तव्यत्वेहेतुमुक्त्वानिगमयंति तस्मादिति परेभ्यःशत्रुभ्यः प्राप्तपराभवलक्षणामार्तिंअपनयन् ३२ त्वात्वां ३३ नन्वहंयुष्मदुपाध्यायश्रेत्कनिष्ठस्यममपादाभिवंदनांनिंदितंभवतामिति तत्राह नेति अर्थेषुप्रयोजनेषुप्रविष्टस्यकनिष्ठस्य आचार्यादेव विद्याविदितासाधिष्ठंप्रापयाति सर्वादेवतावेदविदिब्राह्मणेनिवसंतीत्यादिश्रुतेः वेदाभिज्ञानमेवज्यैष्ठ्यस्यकारणंनवयइत्याह छंदोभ्यइति अत्रछंदोभ्यइत्यनेनतदभिज्ञानंलक्ष्यते वेदाभिज्ञानमंतरेणज्यैष्ठ्यकारणंवयोनभवति तज्ज्ञानमेतत्त्वास्ति तस्मात्त्वदंघ्रिवंदनंनानिंदितं धौम्यादौपांडवादीनांदृष्टत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ धर्मशीलै विंगर्हितंपौरोहित्यमितिशेषः कस्मादितितत्राह ब्रह्मेति ब्रह्मवर्चसःउपव्ययोनाशोयस्मात्तत्तथा पौरोहित्येब्रह्मवर्च.उपगतव्ययंप्राप्तनाशंस्यादितियत्तस्माद्धर्मशीलैर्विगर्हितमितिवायोजना तर्हि तन्नशक्यमित्युच्यतामितिचेत्तत्राह कथन्विति हेनाथाः लोकेशैःअभियाचितोमद्विधोविप्रःकथंनुप्रत्याख्यास्यति कथमपिनानिराकरोतीत्यर्थः गुर्वाज्ञालंघनेदोषापत्तेरित्याभिप्रेत्याह तच्छिष्यइति पर

दयायाभगिनीमूर्तिर्धर्मस्यात्माऽतिथिःस्वयम् ॥ अग्नेरभ्यागतोमूर्तिःसर्वभूतानिचात्मनः ३१ तस्मात्पितॄणामार्तानामार्तिंपरपराभवाम् ॥ तपसाऽपनयं स्तातसंदेशंकर्तुमर्हसि ३२ वृणीमहेत्वोपाध्यायंब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंगुरुम् ॥ यथांजसाविजेष्यामःसपत्नांस्तवतेजसा ३३ नगर्हयंतिह्यर्थेषुयविष्ठांघ्र्यभिवादनम् ॥ छंदोभ्योऽन्यत्रनब्रह्मन्वयोज्यैष्ठ्यस्यकारणम् ३४ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अभ्यर्थितःसुरगणैःपौरोहित्येमहातपाः ॥ सविश्वरूपस्तानाहप्रसन्नःश्लक्ष्णयागिरा ३५ विश्वरूपउवाच ॥ विगर्हितंधर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययम् ॥ कथंनुमद्विधोनाथालोकेशैरभियाचितः ॥ प्रत्याख्यास्यतितच्छिष्यःसएवस्वार्थउच्यते ३६ अकिंचनानांहिधनंशिलोंछनंसतेननिर्वर्तितसाधुसत्क्रियः ॥ कथंविगर्ह्यंनुकरोम्यधीश्वराःपौरोधसंहृष्यतियेनदुर्मतिः ३७ तथापिनप्रतिब्रूयांगुरुभिःप्रार्थितंकियत् ॥ भवतांप्रार्थितंसर्वंप्राणैरर्थैश्वसाधये ३८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तेभ्यएवंप्रतिश्रुत्यविश्वरूपोमहातपाः ॥ पौरोहित्यंततश्चक्रेपरमेणसमाधिना ३९ सुरद्विषांश्रियंगुप्तामौशनस्यापिविद्यया ॥ आच्छिद्यादान्महेंद्रायवैष्णव्याविद्ययाविभुः ४० ययागुप्तःसहस्राक्षोजिग्येसुरचमूर्विभुः ॥ तांप्राहसमहेंद्रायविश्वरूपउदारधीः ४१ यांप्रविश्यासुरान्वक्ष्यत्कक्ष्यांनारायणात्मिकाम् ॥ अजैषीद्वृषभस्तातसिंहःक्षुद्रमृगानिव ४२ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेसप्तमोध्यायः ७ ॥ राजोवाच ॥ ययागुप्तःसहस्राक्षःसवाहान्रिपुसैनिकान् ॥ क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्याबुभुजेश्रियम् १

कार्यत्वेननिराकार्यमितिचेत्तत्राह सएवेति ॥ ३६ ॥ एतदेवस्पष्टमाह अकिंचनानामिति लूनसस्येकेदारेस्वामिनाचपरित्यक्तेएकैकावशिष्टमंजरीग्रहणंशिलं तादृशेक्षेत्रेएकैकव्रीहिग्रहणंउंछनं शिलंचोंछनंयच्चेनैवनप्रतिग्रहादिना निवर्तिताः साधूनांसत्यःक्रियाअग्निहोत्रलक्षणायस्यसतथा एवंविधोविगर्हितंपौरोधसंकथंकरोमि । दुर्मतिःदुःखितमतिः विषयाकृष्टचित्तइत्यर्थः येनपौरोहित्येनप्राप्तेनहृष्टोभवति तदितिशेषः ३७ गुरुभिःप्रार्थितंकियदितिधिक्कृत्यनकरोमीतिनवच्मीति कथंतर्हिनिर्णयइतितत्राह भवतामिति ३८ ३९ औशनस्याउशनसःशुक्रस्यविद्यमानाऔशनसीतयाआच्छिद्यस्वीकृत्यविष्णुदेवताअस्याइतिवैष्णवीतया ४० ४१ कक्ष्यांकवचलक्षणांरक्षाम् ४२ इतिश्रीभागवतेमहापु०षष्ठस्कंधेविज०टीकायांसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामोयजेद्धरिमित्युक्तंप्रपंचयत्यनेनाध्यायेनतत्रराजातीताध्यायेसंक्षिप्यकथितंनारायणकवचंनामस्तोत्रं लोकोपकारायविस्तरतःश्रोतुंपृच्छति ययेति गुप्तोरक्षितः रिपुसैनिकान् शत्रुसेनानायकान् ॥ १ ॥ १५

१ पौरोहित्यंचार्चकत्वंमादापत्यंतथैवच ॥ यःकरोतिसदेवोपिश्वानयोनिंसमश्नुतइति ॥

तदित्युत्तरलिंगानुसारेण यथाततायिनःइतीत्थंभावेनश्रोतुंपुनर्वचनं यथायेनेत्यर्थंभावेन तमित्थंभावंत्वमाख्याहीतिशेषः २ ३ धौतौप्रक्षालितावंघ्रीपाणीचयस्यसतथा धौतेत्यारभ्यओंवि
ष्णवेनमइत्यंतेनग्रंथेनतद्वर्मधारणेइत्थंभाववाक्ति कृतःस्वांगेकरयोश्चन्यासोयेनसतथा ४ सन्नह्येत् बध्नीयात् दैवाद्भयेअनावृष्टिलक्षणे भूतेभ्यउन्मादादिलक्षणे आत्मकर्मणः कुष्ठभगंदरादिलक्षणे
५ आनुपूर्व्यात्संप्रदायक्रमात् ६ विपर्ययंशिरआदिर्वा करन्यासंसंक्षिप्योक्तंविस्तारार्थमाह करन्यासामेति ओंनमोभगवतेवासुदेवायेतीयंद्वादशाक्षरविद्या ७ न्यसेद्धृदयइत्यादिनाषडंगान्याह
न्यसेदिति अनुओंकारन्यासानंतरंप्रत्येकमोंकारमनुगतंकृत्वेतिवा ललाटोपरिवा ८ तुनावर्णदेवतास्मरणंसूचयति शिखयाशिखायांमुकुटप्रदेशे ९ अस्त्रमसुरनिरासमुद्दिश्यकुर्यादितिशेषः मंत्रमू
र्तिःमंत्रदेवतासन्निधानयुक्तदेहइति विसर्गेणसहितंफडित्यक्षरावसानमंत्रं अंतरक्षसांनाशकरंफडक्षरंवा तंमकारंस्वाहाविसर्जनीयसहितंफडक्षरंचेतिवा १० व्यत्यस्योक्त्याविषणवेनमइत्यन्यथाप्रतीति
निरासाय प्रतीकंपठति ओंविष्णवेनमइतीति अनंतरंध्येयदेवताप्रकारंनिरूपयति आत्मानमिति परमात्मानं विप्रतिपत्तिनिरासायोक्तंध्येयमिति ऐश्वर्यादिषट्शक्तिभिः उत्साहप्रभुमंत्रज्ञानक्रियेच्छा

भगवंस्तन्ममाख्याहिवर्मनारायणात्मकम् ॥ यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तोऽजयन्मृधे २ ॥श्रीशुकउवाच॥ वृतःपुरोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते ॥ नारा
यणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाःशृणु ३ ॥ विश्वरूपउवाच ॥ धौतांघ्रिपाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः ॥ कृतःस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्यतःशुचिः ४
नारायणमयंवर्मसन्नह्येद्भयआगते ॥ दैवभूतात्मकर्मभ्योनारायणमयःपुमान् ५ पादयोर्जानुनोरुर्वोरुदरेहृद्यथोरसि ॥ मुखेशिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनि
विन्यसेत् ६ ओंनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ॥ करन्यासंततःकुर्याद्द्वादशाक्षरविद्यया ७ प्रणवादियकारांतमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ॥ न्यसेद्धृदय
ओंकारंविकारमनुमूर्धनि ८ षकारंतुभ्रुवोर्मध्येणकारंशिखयादिशेत् ॥ वेकारंनेत्रयोर्युंज्यान्नकारंसर्वसंधिषु ९ मकारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्तिर्भवेद्बुधः ॥ स
विसर्गंफडंतंतुसर्वदिक्षुविनिर्दिशेत् १० ओंविष्णवेनमःइत्यात्मानंपरंध्यायेद्ध्येयंषट्शक्तिभिर्युतम् ॥ विद्यातेजस्तपोमूर्तिरिमंमंत्रमुदाहरेत् ११ ओंहरिर्वि
दध्यान्ममसर्वरक्षांन्यस्तांघ्रिपद्मःपतगेंद्रपृष्ठे ॥ दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानोऽष्टगुणोष्टबाहुः १२ जलेषुमांरक्षतुमत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्य
पाशात् ॥ स्थलेचमायाबटुवामनोऽव्यात्त्रिविक्रमःखेऽवतुविश्वरूपः १३ दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषुप्रभुःपायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः ॥ विमुंचतोयस्यमहाट्ट
हासंदिशोविनेदुर्न्यपतंश्चगर्भाः १४ रक्षत्वसौमाऽध्वनियज्ञकल्पःस्वदंष्ट्रयोन्नीतधरोवराहः ॥ रामोऽद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्मणोव्याद्भरताग्रजोमाम् १५

शक्तिभिर्वा तपोनामशत्रुसंतापनशक्तिर्ज्ञानंवा इमंमंत्रमितिवक्ष्यमाणमोमिति ११ हरिर्विदध्यादित्यादिनानारायणाख्यंकवचमुच्यते अणिमाद्यष्टगुणः सृष्ट्याद्यष्टगुणोवा व्याप्तगुणोवा अशूङ्व्या
प्ताविति धातुः शुभलक्षणंगुणमेवभुंक्ते नत्वशुभलक्षणंदुःखमितिवाष्टगुणःअश्भोजनइतिधातुः शुभंपिबत्यसौनित्यंनाशुभंसहरिःपिबेदित्यादेः १२ यादांसिजलजंतवइत्यतोवरुणपाशस्ययादोगणां
तर्भूतत्वेपितद्ग्रहणस्यमरणाविनाभूतत्वेनतत्परिहारार्थंपृथग्ग्रहणं मथ्नातिहिंसतीतिमत्असुरस्तंस्यतीतिमत्स्यः माथिहिंसायां शिरोममंथतरसेतिप्रयोगाच्च इतरस्तुमथित्वाविलोड्यसरतीतिमत्स्यःमं
थविलोडनइतिधातुःसृगताविस्यस्मात्ड्यप्रत्ययःमाययेच्छयागृहीतबटुवामननाममूर्तिःविश्वरूपःस्थूलरूपः १३ अटवीचक्षाजिश्चमखश्चादिर्येषांतानितथातेषु गर्भाअसुरस्त्रीणामितिशेषः १४ अ
ध्वनिमार्गास्वदेहेनयज्ञंकल्पयतीतियज्ञकल्पःयज्ञोविष्णुस्तत्समःसएवेत्यतोवा रामःपरशुरामः विविधप्रवासेभरताग्रजःदाशरथीरामः १५

छंदःसाम्यद्योतनायउग्रधन्वा अखिलप्रमादादित्युक्तं नरनामाविष्णुः हासादुन्मादकृतहासात् अयोगान्नारायणस्मरणाद्युपायवैकल्यात् १६ सनत्कुमारोब्रह्मचारिवपुःब्रह्मपुत्रसनत्कुमाराविष्टः
सनत्कुमारनामातुब्रह्मचर्यवपुर्हरिः सनत्कुमारमपरंब्रह्मपुत्रंविवेशयः समांयोग्येतरात्कामात्पातुविश्वेश्वरःप्रभुरितिवाक्यमत्रमानं कामानयोग्यान्मद्यादिविषयान् देवयतिगमयतिआत्मनीतिदेवः
तस्मादेवर्षिवर्यःमहिदासःपुरुषांतरार्चनात्विष्णोःपरिवारत्वमंतरेणप्राधान्येनान्यदेवतार्चनादोषात् माहिदासस्तुदेवर्षिःपातुमांविष्णुरव्ययः तदनर्पितकर्मभ्यस्तदस्मरणतस्तथेतिअनेनहर्यनर्पितार्च
नालक्षणकर्मणःतथातस्यास्मरणपूर्वकानर्चनाच्च महिदासस्तुदेवर्षिःपातुमांविष्णुरव्ययः तदनर्पितकर्मभ्यस्तदस्मरणतस्तथेतिवाक्यद्योतनायमहिदासेतिप्रसिद्धनाममुक्त्वादेवर्षिवर्यइत्यबांधि अ
नेनवैष्णवानामेवात्राधिकारोनान्येषां तेषामेवविशेषस्मरणज्ञानपूर्तेरितिसूचितं केचित्पुरुषार्चनांतरादित्यनूद्यांतरायवाचित्वमंतरशब्दस्योचुस्तच्चिंत्यं अंतरःपरिधानीयेबाह्येस्वीयेंतरात्मनी
त्यादौएवंमयोगात् १७ शरीररोगजनकादपथ्यद्रव्यान्निर्जितात्मावशीकृतेंद्रियग्रामः । तत्कृताद्यज्ञकर्मापादितादनित्यफलात्स्वर्गादेर्यज्ञनामायागप्रवर्तकोविष्णुः बलःबलभद्रःसएवाहींद्रः
शेषनामा शेषदेवःसहस्राक्षःसहस्रांघ्रिशिरोभुजइत्यादेः बलंशक्तौबलोरामेबालिष्ठेचबलस्तथेत्यभिधानात् बलिष्ठोहींद्रइतिवा १८ धर्मावनायधर्मपरिपालनायउरुप्रपातु भूयोभूयोरक्षत्वि

मामुग्रधन्वाअखिलप्रमादान्नारायणःपातुनरश्चहासात् ॥ दत्तस्त्वयोगादथयोगनाथःपायाद्गुणेशःकपिलःकर्मबंधात् १६ सनत्कुमारोऽवतुकामदेवाद्धयशी
र्षोमांपथिदेवहेलनात् ॥ देवर्षिवर्यःपुरुषांतरार्चनात्कूर्मोहरिर्मांनिरयादशेषात् १७ धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभोनिर्जितात्मा ॥ यज्ञश्च
लोकादुततरंक्तान्तोबलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः १८ द्वैपायनोभगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात् ॥ कल्कीकलेःकालमलात्प्रपातुधर्मावना
योरुकृतावतारः १९ मांकेशवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवआत्तवेणुः ॥ नारायणःपातुसदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींऽद्रपाणिः २० देवोऽपराह्णेमधु
होग्रधन्वासायंत्रिधामाऽवतुमाधवोमाम् ॥ दोषेहृषीकेशउतार्धरात्रेनिशीथएकोऽवतुपद्मनाभः २१ श्रीवत्सलक्ष्माऽपररात्रईशःप्रत्यूषईशोऽसिधरोजनार्द
नः ॥ दामोदरोऽव्यादनुसंध्यंप्रभातेविष्णुःश्रीमान्भगवान्कालमूर्तिः २२ चक्रंयुगांतानलतिग्मनेमिभ्रमत्समंताद्भगवत्प्रयुक्तम् ॥ दंदग्धिदंदग्ध्यरिसैन्य
माशुकक्षंयथावातसखोहुताशः २३ गदेशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेनिष्पिढिनिष्पिढ्यजितप्रियासि ॥ कूष्मांडवैनायकयक्षरक्षोभूतग्रहांश्चूर्णयचूर्णयारीन् २४

त्यर्थः १९ प्रातरारभ्यपंचभिःपंचभिर्घटिकाभिःअहोरात्रविभागंकृत्वातेष्वेकैकांमूर्तिंसंकल्प्याह मांकेशवइति गोष्ठेभ्योनिर्गत्ययदैकत्रगावःसंयुज्यंतेसकालआसंगवस्तस्मिन्काले २० दोषेरात्रिभो
जनकाले रात्रिसामान्यविवक्षायांदोषशब्दोऽव्ययवाचीस्त्रीलिंगोवा रात्रिविशेषकालविवक्षायांपुल्लिंगः निशीथात्पूर्वयामोर्धरात्रउच्यते तस्मिन्कालेनिशीथेपंचदशघटिकातुलिते एकःपद्म
नाभएवावतु २१ प्रत्यूषेअरुणोदयप्रारंभे अनुसंध्यंसंध्यानिकटे प्रभातेसूर्योदयासन्नसमये २२ युगांतेऽग्निर्वत्तिग्मातीक्ष्णानेमिर्यस्यतत्तथा स्वरूपमुक्त्वासंबोधयाति दंदग्धीति हेसुदर्शनअरिसैन्य
माशुदंदग्धिअतिशयेनदह अनेन सुदर्शनमहाज्वालकोटिसूर्यसमप्रभ अज्ञानांधस्यमेनित्यंविष्णोर्मार्गंप्रदर्शयेतिमंत्रोऽर्थतउद्धृतः २३ स्पृशउपतापइतिधातोःस्पर्शनंतपनंअशनिवन्निर्घातवत्स्पर्शना
त्तापकराविस्फुलिंगाअग्निकणायस्याःसातथा अशन्योर्वज्रयोःस्पर्शनेनसंघट्टनेनजातायेविस्फुलिंगास्तादृशाविस्फुलिंगायस्याःसातथाइतिवा संबंधेनअशनिशब्देनमेघवह्निर्लक्ष्यते तस्यस्पर्शनवद्दुःसहा
विस्फुलिंगायस्याःसाइतिवा तस्याःसंबुद्धिःअशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेहेगदेनिर्ष्पिढिनितरांपिष्टंकुरुनिष्पिष्टीतिवापाठे पिढिपेषणइत्यस्यरूपम् २४

दरेंद्रशंखश्रेष्ठयातुधानादिदृष्टिवत् घोरादृष्टिर्येषांतितथातान् अरीन्द्रावयेत्यन्वयः अनेन पांचजन्यनिजध्वानध्वस्तपातकसंचय पाहिमापापिनंघोरंसंसारार्णवपातिनामित्ययंमंत्रःसूचितः २५ मम छिंधीतितुगागमोविकल्पेनेतिवक्तव्यं द्विषांचक्षूंषिछादय नोऽस्माकमघंहरेत्यन्वयः शतचंद्रेतिचर्मणोनाम २६ केतुभ्यइत्यनेनउल्कापाताग्रहाते केतोर्ग्रहेभ्यइत्यनेनगतार्थत्वात् अघेभ्योऽघस नेभ्यः २७ श्रेयःप्रतीपकाः श्रेयोविरोधिनस्तेचअसुराः २८ स्तोत्राणांस्तोमःसमूहःस्तोत्रस्तोमःतल्लक्षणश्छंदःसामवेदस्तन्मयस्तत्प्रधानइत्यर्थःभगवान्पूज्यः विष्वक्सर्वत्रसेनायस्यसतथा स्वस्यस्वामिनो नामाभिः । विष्वक्सेनंश्चहरेर्निवेदिताशनः २९ यानंरथः पार्षदाश्चभूषणाश्चपार्षदभूषणाः भूषणानामपिज्ञानाश्रयत्वज्ञापनायपुल्लिंगप्रयोगः तत्कठगंकौस्तुभमासधातेत्यादेः ३० सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रु तेः भगवानेवयत्सदसद्वस्तुवस्तुतस्तन्नियामकतयातद्रूपउच्यतइतियथासत्यंतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्तदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदितिश्रुतिविहितत्वादव्यभिचरितेनसत्येन द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजी वएवचेत्यादिवाक्यंचशब्दगृहीतं एवशब्देन सत्येनानेनमांदेवःपातुविष्णुश्चतुर्भुजइतिस्मारयाति ३१ भूषणादीनामचेतनत्वेनचेतनवत्प्रार्थितदातृत्वंकथमित्याशंक्यतेषुहरेस्तत्तत्कार्यक्षमशक्तिस्वरूपेणा

त्वंयातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् ॥ दरेंद्रविद्रावयकृष्णपूरितोभीमस्वनोऽरीनूहृदयानिकंपयन् २५ त्वंतिग्मधारासिवरारिसैन्यमी शप्रयुक्तोममछिंधिछिंधि ॥ चक्षूंषिचर्मञ्छतचंद्रछादयद्विषामघंनोहरपापचक्षुषाम् २६ यन्नोभयंग्रहेभ्योऽभूत्केतुभ्योनृभ्यएवच ॥ सरीसृपेभ्योदंष्ट्रि भ्योभूतेभ्योऽघेभ्यएवच २७ सर्वाण्येतानिभगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् ॥ प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेऽन्येश्रेयःप्रतीपकाः २८ गरुडोभगवांस्तोत्रस्तोमश्छंदोम यःप्रभुः ॥ रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्योविष्वक्सेनःस्वनामभिः २९ सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः ॥ बुद्धींद्रियमनःप्राणान्पांतुपार्षदभूषणाः ३० यथा हिभगवानेववस्तुतःसदसच्चयत् ॥ सत्येनानेननःसर्वेयांतुनाशमुपद्रवाः ३१ यथैकात्म्यानुभावेनविकल्परहितःस्वयम् ॥ भूषणायुधलिंगाख्याधत्तेश क्तीःस्वमायया ३२ तेनैवसत्यमानेनसर्वज्ञोभगवान्हरिः ॥ पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ३३ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधःसमंतादंतर्बहिर्भगवान्नारसिंहः ॥ प्रहापयंल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ३४ मघवन्निदमाख्यातंवर्मनारायणात्मकम् ॥ विजेष्यस्यंजसायेनदंशितोऽसुरयूथपान् ३५ एतद्धारय माणस्तुयंयंपश्यतिचक्षुषा ॥ पदावासंस्पृशेत्सद्यःसाध्वसात्सविमुच्यते ३६ नकुतश्चिद्भयंतस्यविद्यांधारयतोभवेत् ॥ राजदस्युग्रहादिभ्योव्याध्या दिभ्यश्चकर्हिचित् ३७

वस्थानं यथासत्यंतेनसत्येनहरिःपात्वित्याह यथेति ऐकात्म्यानुभावेनतत्तद्वस्तुस्थितरूपाणामेकात्मत्वापरोक्षज्ञानेनविकल्परहितःस्वगतभेदवर्जितोपिस्वमाययास्वरूपसामर्थ्येनस्वयमेवभूषणादि संज्ञाःस्वाधीनत्वाच्छक्तिशब्दवाच्याधत्तइतियथायत्सत्यंतेनसत्येनअनेनसत्याख्यप्रमाणेनयथार्थेनसर्वज्ञत्वमपिसत्यत्वेप्रमाणमितिद्योतनायविशेषणीकृतं ३२ नकेवलमायुधादिष्वेवसान्निहितत्वं किंतु स र्वत्रापीतिभावेनाह सर्वैरिति एकएवपरोविष्णुर्भूषाहेतिध्वजेष्वजः तत्तच्छक्तिस्वरूपेणस्वयमेवव्यवस्थितः सत्येनानेनमांदेवःपातुसर्वेश्वरोहरिरितिअतोभूषणादिषुविशेषतःसन्निहितत्वादुच्यतइतिज्ञातव्यं ३३ मूलरूपस्यसर्वगतत्वंनावतारस्येतिशंकांपरिहरन्सर्वगतत्वंयथासत्यंतेनसत्येनतथानारसिंहःपात्विवितितात्पर्याद्विशेष्याह विदिक्ष्विति प्रहापयन्नितिस्वार्थेणिच् परिहरन्नित्यर्थःस्वतेजसाग्रस्तानि अभिभूतानिसमस्तानितेजांसिसूर्यादीनियेनसतथा ३४ मघवन्धनवन्दंशितः ३५ साध्वसाद्भयात् ३६ ३७

१ विष्कक्सेनः पार्षदोभविष्यपुराणादावुक्तः ।

कौशिकः कुशिकगोत्रेविद्यमानः योगधारणयायोगाभ्यासेन मरुधन्वनिनिर्जलप्रदेशे ३८ द्विजक्षयःद्विजमरणं ३९ ४० प्रास्यनिरस्य ४१ ४२ एतद्धारयमाणइत्यादिनायत्फलमुच्यतेतस्यकस्माद्दै
लक्षण्यदर्शनमितिचेदुच्यते गुरुशिष्ययोर्मिथोयोग्यतावैकल्याद्योग्यत्वेपिनासंवत्सरवासिनेमब्रूयादितिविधेर्गुरुकुलवासापूर्त्यागुरुप्रसादाभावेन लोकोपक.रादिनावागुरोःप्राप्ताविद्या शिष्यस्ययथोक्तफल
दानस्यात् गुरुशिष्ययोरयोग्यत्वाद्गुरुवृत्तेरपूर्तितः अप्रसादाद्गुरोर्विद्यानयथोक्ताफलप्रदेत्युक्तेः तर्हिगुरूपदेशमंतरेणयथालिखितपाठादिनाप्राप्ताफलदास्यादितिचेन्न गुरोःप्राप्तायाःफलप्रदत्वात् विद्याकर्मा
णिचसदागुरोःप्राप्ताःफलप्रदाः अन्यथानैवफलदाइत्युक्तेः तस्मात्प्रसन्नगुरुदत्तायथोक्तफलदाइतिमंतव्यं प्रसन्नोक्ताःफलप्रदाइतिवचनात् अतउक्तफलसाकल्यादृष्टत्वानाश्रद्धेयमितिभावः ४३ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेषष्ठ० विजयध्वजकृतटीकायांअष्टमोध्यायः ८ ब्रह्माद्यन्यतमामरापरिहार्ययत्तत्परिहर्तृत्वमहिमावर्णनेनहरावभिवृद्धनिशितभक्तिकुठारस्ययोग्याधिकारिकरगतस्यसंसारतरुनिर्मूलनपटु

इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशिकोधारयन्द्विजः ॥ योगधारणयास्वांगंजहौसमरुधन्वनि ३८ तस्योपरिविमानेनगंधर्वपतिरेकदा ॥ ययौचित्ररथःस्त्रीभिर्वृतो
यत्रद्विजक्षयः ३९ सांगनोन्यपतत्सद्यःसविमानोह्यवाक्शिराः ॥ विद्यामिमांधारयतोमृतस्यास्थिविलंघनात् ४० सवालखिल्यवचनादस्थीन्यादाय
विस्मितः ॥ प्रास्यप्राचीसरस्वत्यांस्नात्वाधामस्वमन्वगात् ४१ यइदंशृणुयात्कालेयोधारयतिचादृतः ॥ तंनमस्यंतिभूतानिमुच्यतेसर्वतोभयात् ४२
एतांविद्यामधिगतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेऽसुरान् ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभा०ष०अष्टमोध्यायः ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥
तस्यासन्विश्वरूपस्यशिरांसित्रीणिभारत ॥ सोमपीथंसुरापीथमन्नादमितिशुश्रुम १ सवैबर्हिषिदेवेभ्योभागंप्रत्यक्षमुच्चकैः॥ अददाद्यस्यपितरोदेवाःसंप्र
श्रयंनृप २ सएवहिददौभागंपरोक्षमसुरान्प्रति ॥ यजमानोऽवहद्भागंमातृस्नेहवशानुगः ३ तद्देवहेलनंतस्यधर्मालीकंसुरेश्वरः ॥ आलक्ष्यतरसाभीतस्त
च्छीर्षाण्यच्छिनद्रुषा ४ सोमपीथंतुयत्तस्यशिरआसीत्कपिंजलः॥ कलविंकःसुरापीथमन्नादंयत्सतित्तिरिः ५ ब्रह्महत्यामंजलिनाजग्राहयदपीश्वरः॥ सं
वत्सरांतेतदघंभूताशंसाविशुद्धये ॥ भूम्यंबुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतुर्धाव्यभजद्धरिः ६ भूमिस्तुरीयंजग्राहखातपूरवरेणवै ॥ ईरणंब्रह्महत्यायारूपंभूमौप्रदृश्यते
७ तुरीयंछेदरोहेणवरेणजगृहुर्द्रुमाः ॥ तेषांनिर्यासरूपेणब्रह्महत्याप्रदृश्यते ८ शश्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः ॥ रजोरूपेणतास्वंहोमासिमासि
प्रदृश्यते ९ द्रव्यभूयोवरेणापस्तुरीयंजगृहुर्मलम् ॥ तासुबुद्बुदफेनाभ्यांदृष्टंतद्धरिकिल्बिषम् १०

ताभिप्रेयतेस्मिन्नध्याये तत्रादौबीजदोषस्वभावोदुःसहइतिप्रकटयितुंविश्वरूपस्यविप्रत्वेपिरचनाजनितत्वेनदोषित्वेनासुरपक्षपातंतावदाह तस्येति सोमंसुरांपिबतीतिसोमपीथंसुरापीथं १ भागंहविर्भागं
यस्यविश्वरूपस्य २ परोक्षमज्ञातवत्मातुःरचनायाःस्नेहस्यपरः ३ धर्मालीकंधर्मदोषंधर्मैकपटंवा अयमात्मानमपिहंतीतिभीतः ४ ५ यदपियद्यपीइंद्रोब्रह्महत्यादोषनिवारणेईश्वरःसमर्थःतथाप्यं
जलिनाब्रह्महत्यांजग्राहेत्यन्वयः भूताशंसाविशुद्धयेलोकापवादपरिहाराय भूतहिंसापापशोधनायेतिवा हरिरिंद्रः तद्व्रतोविष्णुर्वा ६ खातस्यस्वतएवपूर्तिःस्यादितिखातपूरवरस्तेनहारिदत्तेन ईरणंउखरं
लवणोपरक्तरसइत्यर्थः ७ छेदेरोहःपुनर्वर्धनं तेनवरेण ८ शश्वत्कामेननिरंतरविषयसेवाभिलाषलक्षणेनवरेण रजोरूपेणरागरूपेण ९ द्रव्याणांपंचानांभूतानांमध्येस्वभूयस्त्वलक्षणेनवरेण
तापापनोदोभूयस्त्वमंभसोवृत्त्यर्थास्त्विमाइत्युक्तेः १०

इंद्रशत्रवइत्यादिनास्त्वष्टाहतपुत्रोपींद्रंसोममाहरदित्यादिवेदवाक्यंसूचयतिइंद्रःशत्रुर्यस्यवृत्रस्यसइंद्रशत्रुःइंद्रएव तस्यसंवृद्धिरिंद्रशत्रोइति अनेनयजमानस्यानभिप्रेतार्थोपिसूच्यतइतिज्ञातव्यम्
११ अन्वाहार्यपचनाद्दक्षिणाग्नेःलोकानांक्षयाय १२ संध्याकालाभ्रमालावत्कपिशंवासोयस्यसतथातं तप्तताम्रवत्शिखाश्मश्रूणियस्यसतथातम् १३ तिस्रःशिखाःशिरांसियस्यतत्तथातस्मिन् १४
दरीगंभीरवक्त्रेणगुहावदगाधमुखेन १५ रौद्ररूपेदंष्ट्रे यस्यतत्तथातेनमुखेन जृंभयंतंव्याददानम् १६ निरुक्तिपूर्वकंनामनिर्दिशति येनेति त्वाष्ट्रलक्षणामूर्तिर्यस्यतत्तथातेन तमसाआवृताइतियेनततः
सोऽसुरोवृत्रइतिख्यातः वृत्रंजघन्वाँअपतद्ववारेतिश्रुतेः दैत्यभेदेचांधकारेवृत्रशब्दःप्रयुज्यतइत्यभिधानाच्च पातीतियःपालःपरमात्माधर्मोवातस्मादपगतःपापःएतदेवसूचयति परमदा
रुणइति १७ १८ श्रीनारायणानुग्रहमंतरेणवृत्रजयोदुःसाधनइतिकृत्वादेवानांहरिशरणप्रकारंवक्ति ततइति प्रत्यंचंप्रत्यगात्मानं आदिपुरुषंस्रष्टेरादौभक्तानुग्रहायगृहीतपुरुषरूपम् १९
वाय्वाद्यभिमानिनोब्रह्मादयोयेत्रिलोकाःतेवयंयस्मैबलिंहराम । त्रिलोकीबहिष्ठंलक्ष्मीतत्त्वंतदनियतंस्वतंत्रमस्तीतिशंकामाभूदित्याह अंतकइति असावंतकःमूलप्रकृतिर्दुर्गादिनामभिर्भिन्नायस्मान्महा
तकाद्धरेर्बिभेतिभीतेवतद्वशेवर्ततेयतस्ततः सहरिर्नःअस्माकंअरणंशरणमस्त्वित्यन्वयः ननु ब्रह्मादयोवयंयस्मैबलिंहरामयस्माच्चअसावंतकोपिबिभेतिततस्तस्मात्परमेश्वरादरणंक्षेमोभवत्वितिप्रतीतार्थःक

हतपुत्रस्ततस्त्वष्टाजुहावेंद्रायशत्रवे ॥ इंद्रशत्रोविवर्धस्वमाचिरंजहिविद्विषम् ११ अथान्वाहार्यपचनादुत्थितोघोरदर्शनः ॥ कृतांतइवलोकानांयु
गांतसमयेयथा १२ विष्वग्विवर्धमानंतमिषुमात्रंदिनेदिने ॥ दग्धशैलप्रतीकाशंसंध्याभ्रानीकवाससम् ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुमध्याह्नार्कोग्रलोचनम्
१३ देदीप्यमानेत्रिशिखेशूलआरोप्यरोदसी ॥ नृत्यंतमुन्नदंतंचचालयंतंपदामहीम् १४ दरीगंभीरवक्त्रेणपिबंतंचनभस्तलम् ॥ लिहंतंजिह्वयार्क्षाणिग्र
संतंभुवनत्रयम् १५ महतारौद्रदंष्ट्रेणजृंभयंतंमुहुर्मुहुः ॥ वित्रस्तादुद्रुवुर्लोकावीक्ष्यसर्वेदिशोदश १६ येनावृताइमेलोकास्तमसात्वाष्ट्रमूर्तिना ॥ सवैवृत्रइ
तिप्रोक्तःपापःपरमदारुणः १७ तंनिजघ्नुरभिद्रुत्यसगणाविबुधर्षभाः ॥ स्वैःस्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैःसोऽग्रसत्तानिकृत्स्नशः १८ ततस्तेविस्मिताःसर्वेविषण्णा
ग्रस्ततेजसः ॥ प्रत्यंचमादिपुरुषमुपतस्थुःसमाहिताः १९ देवाऊचुः ॥ वाय्वंबराग्न्यप्क्षितयस्त्रिलोकाब्रह्मादयोयेवयमुद्विजंतः ॥ हरामयस्मैबलिमंतको
सौबिभेतियस्मादरणंततोनः २० अविस्मितंतंपरिपूर्णकामंस्वेनैवलाभेनसमंप्रशांतम् ॥ विनोपसर्पत्यपरंहिबालिशःश्वलांगुलेनातिपिपर्तिसिंधुम् २१
यस्योरुशृंगेजगतींस्वनावंमनुर्यथाबद्ध्यततारदुर्गम् ॥ सएवनस्त्वाष्ट्रभयाद्दुरंतात्त्राताश्रितान्वारिचरोपिनूनम् २२

स्मादपलप्यतइतिचेन्न कालोंतकःप्रधानंचमृत्युरव्यक्तमित्यपि उच्यतेप्रकृतिःसूक्ष्माश्रीर्भूर्दुर्गेतिनामभिः सैवब्रह्मादिभयदाविष्णोस्तुवशवर्तिनी भयापिबिभेतीवतद्वशत्वादुदीर्यतइतिस्मृतिविरोधात्
वायुश्चांबरंचअग्निश्चआपश्चक्षितिश्चेतिवाय्वंबराग्न्यप्क्षितयः २० एवंस्थितेशिवाद्यन्यतमस्यशरणमिच्छन्बालिशइत्याह अविस्मितमिति योब्रह्माद्युपात्तपूजस्तं स्वेनैवलाभेनस्वरूपानंदानुभवेनैव
परिपूर्णकामं अतएवाविस्मितंकुतूहलबुद्धिरहितं सममेकप्रकारं प्रशांतंसमुद्रवत्स्तिमितं विनायोऽपरंरुद्राद्यन्यतममुपसर्पतिश्वलांगूलेनतरीस्थानेन सिंधुंसमुद्रमतिपिपर्तिपारमतिक्रामति
तदुचितमित्याह हीति बालिशोहियस्मात्तस्मादुचितमित्यर्थः २१ ननुयस्यकस्यचिद्धरिशरणमुपगतस्यापदर्णवसंतरणंदृष्टपूर्वंचेत्तमंतरेणान्यंशरणंगच्छन्बालिशत्वेनश्वलांगूलेनापारमकूपारंतितीर्षती
तिपरिहास्यःस्यात् तदेवकथमिततत्राह यस्येति मनुर्यस्यहरेरुरुणिशृंगे जगतींमहीमयीं स्वनावंस्वस्यमनोरथेनक्षमांतरीं यथायथावद्दृढमाबध्य दुर्गमन्योपायेनतर्तुमशक्यं प्रलयार्णवलक्षणंक्लेशं त
तार नूनमिदानीमपिसवारिचरोमत्स्यावतारोहरिरेवाश्रितान्नित्यसेवारतान्नो दुरंतात्त्वाष्ट्रभयात्त्रातास्त्वित्यन्वयः यथाततारतथातरणायाश्रितानितिवा २२

इतोपिश्रीहरिप्रसादाद्दतेएतद्भयतरणंदुःसाधनमितिभावेनस्तुवंतीत्याह पुरेति पुरादिसृष्टौ संयमांभसिप्रलयोदके स्थितादरविंदात्प्रकृत्यात्मनःपद्मात्पतितःस्वयंभूर्भयंततार सहरिर्नस्त्वाष्ट्रभयार्णवस्य पारः पारप्रदर्शकोस्त्वित्यन्वयः तत्रत्योवायुरपिप्रकृत्यात्माअन्यथानेदृशंबलमन्यस्यस्यादित्यत स्तल्लयजलंविशिनष्टि उदीर्णेति उदीर्णेनवातेनप्रकृत्यात्मनावायुनोन्नमितानामूर्मीणांरवैःकरालेभयंकरे पद्मादीनांप्रकृत्यात्मत्वंकस्माद्विशिष्योच्यतइतिशंकामाभूत् यत्रवायूदपद्मादिरूपेणप्रकृतिःस्थिता एकस्तत्रबिभेद्ब्रह्माविचार्यभयमत्यगात् अंतर्गतोहरिस्तस्यध्यातोभयमपानुददित्युक्तेः भयनिमित्त माह एकइति एकाकित्वाद्द्वितीयवस्तुनोऽनुत्पन्नत्वात् सोबिभेत्सद्वितीयमैच्छदितिश्रुतेः ननुकिमर्थंब्रह्मणाभयप्रदर्शीत्यतउक्तमपीति स्वसृज्यजनानांभयादिस्वभावसंभावनार्थं जनिष्यतांजनानांतुस्व भावानांप्रसिद्धयेइत्युक्तेः अपिसंभावनइतिच संभावनामंतरेणस्वाभाविकंकिंनस्यादित्यस्यापीदमुत्तरमपीति अज्ञानाद्धिभयमुत्पद्यते ब्रह्मणस्तुतन्नास्ति ज्ञानादिगुणपूर्णस्यब्रह्मणोपीत्युक्तेः तर्हिकियंतंकाल मनुवर्ततइत्यस्यापीदमुत्तरं पूर्णज्ञानस्यचिरकालीनंभयादिकंगर्हितं क्षणार्धगाः भयादिकाभवंतीवकथंतस्मिन्स्थिरालयाइत्युक्तेः स्वसृज्यजनभयस्वभावप्रदर्शनमंतरेणान्यत्किंप्रयोजनमित्यस्यापीदमे वोत्तरमपीति भयप्रदर्शनेनभगवत्प्रीतिलक्षणमन्यदपिविद्यतइत्यर्थः भगवत्प्रीतयेनित्यंब्रह्मणोयेभयादयः नवृथातस्यभावःस्यात्कश्चित्तेपिक्षणार्धगाइत्युक्तेः भयादिकमपिकिमेकवारं बहुवारमुतेत्यस्या पीदमुत्तरं नैकवारंकिंतुबहुवारमस्तीत्यर्थः अज्ञानंतुचतुर्वारंद्विवारंभयमेवच शोकोपितावान्नान्यत्रकदाचिद्ब्रह्मणोभवेदित्युक्तेः इदमपिहरिप्रीतिजनकत्वेनोन्नतिकारणं तत्रापिभगवत्प्रीत्याउन्नत्यैवास्यतद्भ वेदित्युक्तेः २३ किंचास्माकंस्रष्टृत्वेनसंबंधत्वादपिनिजस्वरूपंनबुद्ध्यामहे किंतुलक्षणमेवपश्यामः अतोवयंतमेवशरणंयामइत्याहुः यएकइति एकःकेवलः ईशःऐश्वर्यादिगुणपूर्णः योनिजमाययास्वाधी

पुरास्वयंभूरपिसंयमांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैःकराले ॥ एकोरविंदात्पतितस्ततारतस्माद्भयाद्येनसनोऽस्तुपारः २३ यएकईशोनिजमाययानःससर्जयेना नुसृजामविश्वम् ॥ वयंचयस्यापिपुरःसमेताःपश्याममलिंगंपृथगीशमानिनः २४ योनःसपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषुनित्यएव ॥ कृतावतारस्तनु भिःस्वमाययाकृत्वात्मसात्पातियुगेयुगेच २५ तमेवदेवावयमात्मदैवतंपरंप्रधानंपुरुषंविश्वमाद्यम् ॥ व्रजामसर्वेशरणंशरण्यंस्वानांसनोधास्यतिशंमहा त्मा २६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतितेषांमहाराजसुराणामुपतिष्ठताम् ॥ प्रतीच्यांदिश्यभूदाविःशंखचक्रगदाधरः २७

नयाप्रकृत्यानःससर्ज येनवयंप्रेरिताःविश्वमनुसृजाम यस्यपुरोऽग्रतःस्थिताः समेताःसंगताअपिवयंलिंगंलक्षणमेवपश्याम नतुस्वरूपं तत्स्रष्टृत्वेमतदनुगृहीतकर्तृत्वेनवाऽचिंत्यवैभवमेवलक्षणंबुद्ध्यामहे नसच्चिदानंदादिस्वरूपं अदर्शनेकारणमाह पृथगिति पृथक्पृथगीशाभिमानित्वात् अयंचकादाचित्कएवनतुसनातनः यदुक्तं कदाचिदभिमानस्तुदेवानामपिसान्निध प्रायःकालेषुनास्त्येवतारतम्येनसो पित्विति अनेनपृथगित्यनेनाभिमानस्यतारतम्यंध्वनयति हेईशअभिमानिनोवयं पृथक्तारतम्योपेता इतिवार्थःसंपद्यते २४ करचरणादिदेहवत्त्वेपिदेवदत्तवदनित्यदेहोनास्तिअतःस्वाभिमतसिद्ध्यै संप्रार्थनीयइतिभावेनाहुः योनइति तनुभिर्देवर्ष्यादिषुकृतावतारोपिनित्यएवनिर्विकारएव नतुयोनिकृतदुःखादिमान् नकेवलमनुयुगंरक्षतिहरिःकिंतुअन्यदापीत्यर्थेचशब्दः २५ यत्तच्छब्दैरेवोक्तावशिष्ट गुणैर्विशेष्यतंशरणंप्रार्थयंते तमेवेति अन्ययोगव्यवच्छेदार्थएवशब्दः देवाइत्यनेनदेवानांशरणंहरिरेवनान्यइत्येवशब्दार्थोविवृतः वयमित्यनेनहरेःस्वेषांचमिथोभेदाभिमानंध्वनयति नकेवलमिष्टदेवता त्वेनशरणंयामः अपितुसर्वोत्तमत्वादिगुणविशिष्टत्वाच्चेतिभावेनाह परंप्रधानमिति प्रकृतिःकिंनेत्याह पुरुषमिति तर्हिजीवःकिंनेत्याह विश्वमिति नप्रपंचइत्याह आद्यमिति प्रपंचस्यादिभूतं वासुदेवोवा इदमग्रआसीदितिश्रुतेः नृशंसस्वभावश्चेत्कथमयमिष्टःस्यादत्राह शरण्यमिति शरणमाप्यत्वान्नृशंसोनभवतीत्यर्थः नास्मिन्नस्मासुविप्रतिपत्तिरित्याह सर्वइति शरणंप्राप्तावपिउदासीनोनभवति किंतु व द्वान्यवदभीष्टंददातीत्याहुःस्वानामिति २६ स्तुतिफलमाह इतीति २७

प्रत्यक्षीभूतंतंभगवंतंसंदृश्यदेवाःकिंचक्रुरितितत्राह आत्मतुल्यैरिति अनेनदर्शनावस्थापाकिंगुणविशिष्टइतिशंकापर्यंहारि आत्मतुल्यैः आत्मनोभूतैःअतएवआत्मतुल्यैःमूलभूतस्यहरेःसदृशैःसामर्थ्या दिगुणैरनूनैःषोडशभिर्वासुदेवादिदामोदरांतैःपर्युपासितंतेषांमध्यस्थावृत्तिरूपेणस्थितं मूलरूपस्याप्राकृतत्वात्प्रादुर्भावानांशुक्रशोणितसंपर्केणजातत्वात्कथमन्योन्यतुल्यत्वमितितत्राह विनेति श्री वत्सकौस्तुभौविनाप्रकृतिपुरुषाभ्यांविनाप्रकृतिपुरुषातीतत्वेनतदनिर्मितशरीरैरित्यर्थः अनेनसप्तदशरूपाण्यपिगुणक्रियादिनाविशेषरहितानीत्युक्तंभवति श्रीवत्सकौस्तुभरहितैरात्मतुल्यैःषोडशभिः पार्षदमुख्यैरुपासितमिसंगीकारस्तु श्रीवत्सःप्रकृतिर्ज्ञेयाब्रह्माख्यःकौस्तुभःपुमान् तदतीतैःषोडशभिःस्वरूपैरप्युपास्यतइतिप्रमाणविरोधादप्रामाणिकः तेषांतद्धत्वादन्यलक्षणतुल्यंचाप्रामा णिकम् अतः प्रकृतिपुरुषानधीनत्वेनान्योन्यतुल्यत्वंवासुदेवादीनामेव तदुक्तं अपुंप्रकृत्यधीनत्वाद्वासुदेवादिकाहरेः तुल्याश्चकेशवाद्याश्चनचाभिन्नाःकथंचनेति अनेनमूलरूपस्यावताराणांमिथोभेदरा हित्यमुक्तमितिज्ञातव्यं हरेःप्रकृतिपुरुषराहित्यंचनकादाचित्कंकिंतुसनातनं श्रीवत्सकौस्तुभाभ्यांतुविनाभावंप्रदर्शयेत् पुंप्रकृत्यात्मकाभ्यांसधत्तेनित्यंजनार्दनइतिवाक्यात् । प्रकृतिपुरुषराहित्यं चतदतीतत्वंतदवशत्वंच तदुक्तं यदस्याभ्यामतीतत्वंयद्वशोनानयोर्हरिरिति श्रीवत्सकौस्तुभाभ्यांतुविनाभावःसएवचइति इयंचोपासिकाभक्तानुकंपित्वेनहरेःपरंक्रीडैव आत्मैवसप्तदशधास्वयंभूत्वाजनार्द नः मध्यस्थावृत्तिरूपेणक्रीडतेपुरुषोत्तमइत्युक्तेः संवीतश्चतुरात्मभिःस्वसदृशैःश्रीकेशवाद्यैरतश्चक्राद्यैरितैरर्धाश्वरमुखैर्वेश्वादिभिस्तत्परं । संसेव्यंस्वयमंतरांबुजमहापीठेविराजन्हरिर्भूत्यैश्रीपुरुषोत्तमो भवतुवःश्रीवल्लभःसंततमितितंत्रांतरोक्तमत्रानुसंधेयं २८ पूर्वंहरेःप्रत्यक्षापाधुनास्वाभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थंस्तुतिरितिविशेषः २९ स्तुतेःप्रतीकंगृह्णाति नमस्तइति यज्ञस्यवीर्यंरेतःस्रष्टेत्यर्थःतस्मै । यज्ञोवी

आत्मतुल्यैःषोडशभिर्विनाश्रीवत्सकौस्तुभौ ॥ पर्युपासितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणम् २८ दृष्ट्वातममराःसर्वेईक्षणाल्हादविक्लवाः ॥ दंडवत्पतिताभूमौश नैरुत्थायतुष्टुवुः २९ देवाऊचुः ॥ नमस्तेयज्ञवीर्यायवयसेउततेनमः ॥ नमस्तेअस्तुचक्रायनमोऽस्तुपुरुहूतये ३० यत्तेगतीनांतिसृणामीशितुःपरमंप दम् ॥ नार्वाचीनोविसर्गस्यधातुर्वेदितुमर्हति ३१

र्यंयस्यसतथाभिव्यक्तयइतिशेषःतस्मै हेयज्ञ वीरेषुस्थित्वावीरत्वप्रदायेतिवा । उतकिंतुवयसेबंधकशक्त्याजीवानांसंसारेबंधकाय वयबंधनइतिधातोः । वयःसर्वस्यवयनाद्भगवान्पुरुषोत्तमइतिवचनात्व यशब्दोत्रबंधवचनः मातंतुश्छेदिवयतोधियंमेमामात्राशार्यपसःपुरऋतोरितिश्रुतेश्च ॥ अतोवयोविहंगोविहगोविहंगमइत्यभिधानेपिप्रकृतानुपयुक्तत्वान्नपक्ष्यत्रग्राह्यःश्रुतेरयमर्थःदेवेधियंवयतोबघ्नतोमेतंतुः संततिर्माच्छेदिउत्सन्नोमाभूत् । ऋतोःपुरः ज्ञानोत्पत्तेःपूर्वमपसःकर्मणःमात्रामानंपरिमाणंमाशारिःशॄहिंसायामितिधातोः फलदानेननष्टंमाभूत् कर्मणाज्ञानमातनोतीतिश्रुतेः ज्ञानमनुत्पाद्यननश्य त्वित्यर्थः स्वकृतंबंधनंस्वपमेवहंतुंशक्तोनान्यइतिज्ञापनायसंधिकार्याभावः । चक्रायपुनःसृष्ट्यादिकर्त्रे करोतेर्यङ्लुगंतंशब्दरूपंसर्वहंत्रेचरतेर्भक्षणायार्थरूपंवा सर्वविपत्परिहर्तृसुदर्शनाख्यावतारायवा अत्राप्यनन्यसाध्यकरणशक्त्यादिमत्त्वप्रदर्शनायसंध्यभावःपुरवोबहवोहूतयोनामानियस्यसतथातस्मै नामानिसर्वाणियमाविशंतीतिश्रुतेः ।इंद्रायाहिचित्रभानोइत्यादिबहुवेदैर्हूतिराहूतिर्यस्यसतथातस्मैवा शुचिःशुचिव्रतः शुद्धःपुरुहुःशुद्धिरुच्यतइत्यभिधानात् पुरुहुःशुद्धाऊतिर्यस्यसतथातस्मैवा ३० ईशितुस्तेतव यत्तिसृणांगतीनांदेवलोकपितृलोकनिरयसंज्ञानां सकाशात्परमंउत्कृष्टंवैष्णवंपद वैकुंठादि स्थानंतद्धातुर्ब्रह्मणोविसर्गस्यविविधसृष्टेरर्वाचीनीनोनंतरकालीनइदानींतनोमनुष्यो वेदितुंलब्धुंप्राप्तुं नार्हतिनयोग्यो विद्वानेवयोग्यइत्यन्वयः । देवलोकात्पितृलोकान्निरयाच्चापियत्परं तिसृभ्यःपरमं स्थानंवैष्णवंविदुषांगतिरितिवचनात् विद्लृलाभइतिधातुः पद्लृगतावितिच अनेनवैष्णवपदप्राप्तौज्ञानमेवप्रयोजकंनकर्मादिकमितिसूचयति ३१

हरेः प्रसन्नतायांगुणोत्कर्षप्रकाशिकास्तुतिरेवप्रयोजिकेतिपद्यैर्ग्रथिताःकतिपयगुणाएवप्रकाशंतइत्यतोपेक्षिताशेषगुणप्रकाशनार्थंगद्यैःस्तुवंति नमस्तइति भगवन्नादिशब्दैराविष्कृतगतयेतेतुभ्यंनम इत्यन्वयः । परिव्राजकाश्चतुर्विधाःकुटीचकबहूदकहंसनिष्क्रियाइति तेषांमध्येपरमहंसाख्यपारिव्राजकैःपरमेणोत्तमेनआत्मयोगेनपरमात्मध्यानेनयःसमाधिश्चित्तैकाग्रता तेनपरिभावितःप्रवर्धितःपरि स्फुटितश्चप्रकाशितो यःपारमहंस्यनामाधर्मः ज्ञानाख्यः तेनोद्घाटितंतमःकपाटद्वारमज्ञानाख्यकपाटद्वारंयेन सतथातेनापावृतेप्रकाशितेआत्मलोकेवैकुंठादिनाम्निस्वयमुपलब्धअप्रयत्नेनदृष्टः योभगवा न्स्वरूपसुखानुभवस्तस्यतवविहारयोगःजगज्जन्मलयादिहेतुभूतक्रीडोपायोदुरवबोधइव त्वदनुग्रहमंतरेणदुर्बोधएवेत्यर्थः कुतोदुर्ज्ञानइतितत्राह यदशरणइति अशरणोऽधिष्ठानरहितोऽशरीरो ज्ञानसाधनशरीररहितोऽप्राकृतत्वादनपेक्षितोस्मत्समवायःसाहाय्यलक्षणोयेनसतथा अगुणोनिर्गुणःस्वयंसत्वमविक्रियमाणेनस्वतः परतोवाविकाररहितेनात्मनैवस्वभावेनैवभोगादिप्रयोजनमंतरेणेदं जगत्सृजसिरक्षसिसंहरसीति यद्यस्मात्तस्मात्कुलालादिविलक्षणत्वादितिभावः १२ भगवत्स्वरूपनिर्धारणार्थंपूर्वपक्षयंति अथेतिसृष्ट्यादिकर्मणिप्रवर्तमानोभगवान् अथेह गुणविसर्गपतितःसंसारांतः

ओंनमस्तेस्तुभगवन्नारायणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमकारुणिकपरमहंसपरिव्राजकैः परमेणात्मयोगसमाधिनाप रिभावितपरिस्फुटितपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारेणापावृतेआत्मलोकेस्वयमुपलब्धोनिजसुखानुभवोभवान्दुरवबोधइवतवविहारयोगोयद शरणोऽशरीरइदमनपेक्षितास्मत्समवायःसआत्मनैवाविक्रियमाणेनसगुणमगुणःसृजसिपासिहंसि १२ अथतत्रभगवान्किंदेवदत्तवदिहगुणविसर्गपतितः पारतंत्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलफलमुपाददाति॥अहोस्विदात्मारामउपशमशीलःसमंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः॥ नहिविरोधउभयंभगवत्यप रिगणितगुणगणईश्वरेअनवगाह्यमाहात्म्येअर्वाचीनवितर्कविकल्पविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलांतःकरणदुरवग्रहवादिनांचविवादानवसरेउपरत समस्तमायामयेकेवलस्वात्ममायामंतर्धायकोनुदुर्घटइवभवतिस्वरूपद्वयाभावात्॥समविषममतीनांमतमनुचरसि ॥ यथारज्जुखंडःसर्पादिधियाम् ॥ सएवपुनःसर्ववस्तुषुवस्तुस्वरूपःसर्वेश्वरःसकलजगत्कारणकारणभूतःसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वगुणाभासोपलक्षितएकएवपर्यवशेषितः ॥ अथहवावतवमहि

पातीदेवदत्तवत्परवशतयास्वकृतपुण्यापुण्यफलमुपादत्तेकिं अथवोदास्तेनोपादत्तेकिं । कुतःआत्मारामःस्वमहिम्निस्थितःउपशमशीलःपूर्णानंदानुभवः समंजसदर्शनःशुद्धज्ञानः एतेप्रत्येकंहेतवोनुपा दानेभवंतीति नविदामोहवाव नबुध्यामहेहि वावेत्येताभ्यामज्ञानिनएवंवदंतीतिसूचयंति नज्ञानिनइति कस्मिन्सतिकिंस्यादितितत्राह नहीति कुशलाकुशलस्योपादानमनुपादानंचेत्युभयमितरत्र विरुद्धमत्रनहिविरोधःकथंतत्राह भगवतीति भगवतिकोनुदुर्घटइवभवति सर्वःसुघटएवेत्यन्वयःसौघट्यंबहुभिर्विशेषणैरुपपादयंतिअपरिगणितेति नपरिगणिताःगुणानांगणाःयस्यसतथातस्मिन्कुत इत्यत्राह ईश्वरइति अघटितघटकत्वशक्तिमत्त्वाद्युक्तमित्यर्थः इतोपिगुणानांअगणितत्वंयुक्तमित्याह अनवगाह्येति अपरिच्छेद्यमहिमत्वात् । अयमीशःस्वस्वेतरवृत्तित्वानाक्रांतपरिच्छिन्नानिष्ठाधिक रणभेयत्वाद्घटवदित्यादिमहाविद्यालक्षणवितर्केण देवदत्तवदयंकुशलाकुशलभोक्तानवेतिविकल्पेन अत्रकर्मणःपुरुषार्थहेतुत्वसमर्थनादास्तिशास्त्रादिसंगतिरित्यादिलक्षणमीमांसया मयाऽस्मि ११

१ अत्रसाध्ये स्वपदद्वयं बुद्धिस्थात्मपरमेव । परिच्छिन्नेनिष्ठा आधेयतायस्येतिव्युत्पत्त्या परिच्छिन्नत्वसमानाधिकरणइत्यर्थः । अनाक्रांतेत्यंतमस्याविशेषणं तथाचआत्मवृत्तित्वआत्मेतरवृत्तित्वैतदुभयाभाववान्यः परिच्छिन्नत्वसमानाधिकरणोधर्मः तदधिकरणत्वंसाध्यमिति दृष्टांतेघटत्वादिधर्ममादायसाध्यसत्वनिर्वाहः । पक्षेआत्मत्वादिधर्ममादायसाध्यसिद्धावपितस्यपरिच्छिन्नत्वासिद्धेःतत्सामानाधिकरण्यस्यानिवेशः ।

न्गुल्मेव्याघ्रोदर्शीत्यादिविद्यमानेनप्रमाणवदवभासमानेन यदीशोदुर्भगशरीरेस्थितस्तर्हिदेवदत्तवत्तद्गतदुःखभोगःप्रसज्येतइत्यादिकुतर्केणचावगाह्यमाहात्म्यत्वादितितत्राह अर्वाचीनेतिअर्वाचीनान्या
न्यादिरहिताःविकल्पाद्ययोयेषुतानितथोक्तानितैः शास्त्रैःवैशेषिकादिभिःकलिलेनव्याकुलितेनांतःकरणेनमनसादुरवग्रहोयेषांतेतथा तेचवादिनस्तेषां विवादानवसरेविप्रतिपत्त्यगोचरेइतोपिविवादा
विषयइत्याह उपरतसमस्तेति केवलस्वात्ममायांअद्वंद्वरूपसामर्थ्यं अंतर्धायावष्टभ्योपरतसमस्तमायामयेप्राकृतस्वभाववर्जिते एवंविधेपिपुण्यापुण्यभोक्तृत्वंवयंनाविद्महे येवदंतितेमूढाः
असुरप्रकृतयइत्याभिप्रेत्यस्वयमेवसमाधत्ते स्वरूपेति एकमेवाद्वितीयंनिरानिष्ठोनिरवद्यइत्यादिश्रुतेः सुखीदुःखीत्यादिस्वरूपद्वयानुपपत्तेःनचायंसंशयःसुराणां स्वतंत्रःपरतंत्रोवाज्ञोज्ञोदुःखीसुखीनुकिं
इत्यादिसंशयःकस्याज्ज्ञानिनांपुरुषोत्तमइतिविरोधात्तर्हिज्ञानिनःकथंवदंतिचेदुच्यते अनंतगुणत्वात्पूर्णशक्तित्वाच्चस्वातंत्र्यादिकमेवजानंति तदुक्तं तस्यानंतगुणत्वाच्चपूर्णशक्तित्वतोहरेः स्वातंत्र्या
दिकमेवास्यविदोजानंतिनिश्चयादिति निरवयवस्यजीवस्यपुण्यापुण्यभोक्तृत्वंयुज्यते घटकत्वाद्दुर्घटस्यदुर्ज्ञेयत्वाच्चसर्वशः तच्छक्तेरविदोजीवंपरतंत्रंवदंत्यमुं एवंदुर्घटयाशक्त्याज्ञोऽज्ञानांपर
मेश्वरइतिवचनात् यद्वा पारतंत्र्येणकुशलाकुशलादिकमनुभवतीतिकिं उतस्वातंत्र्येणोदास्तइतिसंशयंनविदामः किंत्वनंतशक्तेरनंतगुणस्यहरेःपारतंत्र्यादिकंकुतोघटतइतिनिश्चिनुमः अस्मिन्नर्थेच
स्वतंत्रःपरतंत्रोवाज्ञोज्ञोदुःखीसुखीनुकिंइत्यादिमानमनुसंधेयं इतोपिनघटतइत्याह नहीति । विरोधो हियस्मात्तस्मादुभयमेकस्यनयुक्तमित्यर्थः ननुनिर्गुणस्यहरेःगुणित्वंआकिंचनस्येशित्वं

मामहामृतरससमुद्रविप्रुषाऽसकृल्लीढयास्वमनसिनिष्यंदमाननिरवरतसुखेनविस्मारितदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाःपरमभागवताएकांतिनोभगवतिस
र्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनि निरंतरनिर्वृतमनसःकथमुहवाएतेमधुमथनपुनःस्वार्थकुशलाह्यात्मप्रियसुहृदःसाधवस्त्वच्चरणांबुजानुसेवांविसृजंति नयत्रपु
नरयंसंसारपरिवर्तः॥ त्रिभुवनात्मभावनत्रिविक्रमत्रिनयनत्रिलोकमनोहरानुभावतवैवविभूतयोऽभूवन्दितिजदनुजादयश्चापितेषामनुपक्रमसमयोऽयमि
तिस्वात्ममाययासुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधंदंडमधथावतीर्य ३३

स्वव्यतिरिक्तस्वरहितस्यमाहात्म्यंअवाङ्मनसगोचरस्याविचारविषयत्वंअकर्तुःकर्तृत्वंइत्यादिसर्वंदुर्घटमितितत्राह भगवतीति तर्हिउपाधिभेदाद्दौर्घट्यपरिहारोस्त्वितितत्राह स्वरूपेति ननुमयानि
शितशरैर्विभिद्यमानत्वचिविलसत्कवचेऽस्तुकृष्णआत्मेत्यादिकथंसंगच्छतइतिचेत्तत्राह समेति सममतीनामनंतंसच्चिदानंदलक्षणंब्रह्मेतियथार्थबुद्ध्यानुसरासितथात्वेनप्रकाशसइत्यर्थः विषमम
तीनामसुरप्रकृतीनांमतप्रभूतिरित्यसुराइतिमिथ्याबुद्ध्यादुःखीछिन्नोविद्धइत्याद्याकारेणदृश्यसइत्यर्थः अत्रदृष्टांतमाह यथेति यथारज्जुखंडःसर्पोयमितिमंदांधकारेमंदेंद्रियस्यज्ञानं सएवपुनरा
लोकादिनालोकितेस्थलेनिर्दुष्टेंद्रियस्यरज्जुखंडएषइति तदुक्तं यथारज्जुःसर्पधियारज्जुबुद्ध्यावगम्यते तथायथार्थबुद्ध्याचाभिथ्याबुद्ध्यावगम्यते स्वेच्छयैवमहाविष्णुःफलदश्चानुसारतइति तथा
सएवपुनर्भगवान्सर्ववस्तुषुवस्तुस्वरूपोप्रतिहतस्वरूपः वसनाद्वासयेद्वस्तुनित्याप्रतिहतत्वतइत्यादेः तादात्म्यंकिंनस्यादत्राह सर्वेश्वरइतिप्रत्यगात्मत्वेनसर्वेश्वरत्वंहरेरेवेत्याह सकलेति ननुकुलाला
दिवद्बाह्यकारणत्वंअस्तु नांतः परिच्छिन्नत्वापत्तेः तथाचसकलकारणकारणत्वमयुक्तमत्राह सर्वप्रत्यगितिसर्वेषामपिप्रत्यगात्मत्वेनांतर्यामित्वेनतत्तद्वस्तुतत्त्वचेष्टादिकारणत्वेनअपरिच्छिन्नस्यापिआ
काशवदुपपत्तेः तदंतःस्थस्यतत्तददृष्टप्राप्यदौर्भाग्यप्राप्तिःस्यादत्राह सर्वोति सर्वगुणानामाभासेनसम्यक्प्रकाशेनोपलक्षितोज्ञानिभिःसम्यग्दृष्ट इतरैरनुमीयतइत्यर्थः नचस्थानभेदात्तस्यभेदइत्याह ए
कइति सवाएषआत्मानेतिनेतीत्यादिपरिशेषलक्षणप्रमाणात् एकएवेतिनिश्चितइत्यर्थः महतामनुभवापरपर्यायसाक्षिप्रत्यक्षं हरेरेकत्वेनिर्दोषत्वेसंसारनिवर्तकमहामहिमत्वेप्रमाणमाहुः अथेति विप्रुषा

बिंदुना असकृल्लीढयानिरंतरसेवितया नितरांस्पंदमानेन निरवरतेननिरंतरेण स्वरूपसुखेन हेमधुमथन यस्मात्त्वंसर्वोत्तमःसर्वगुणपूर्णःसर्वात्मनानिर्दोषः सर्वांतर्यामी अथ तस्मादेकांतिनोहरा
वर्पितशरीरेंद्रियप्राणसर्वस्वाःभागवताःये एतेकथंत्वच्चरणांबुजसेवांविसृजंतीत्येवेत्यन्वयः हवावइत्येतैर्निपातैःपरमःपरार्ध्यइतिश्रुतेः महिम्नःपरमपरार्ध्यत्वंसूच्यते सर्वभूतप्रियाःसंन्यासिनोऽजातशत्र
वस्तेषांसुहृत् सर्वभूतानांपरेणाभीष्टकर्तृत्वात् प्रियश्चसुहृच्च परेयंप्रियनामेतिवचनात् निरंतरंसंतुष्टमनसः अविसर्जनेकारणमाहुः स्वार्थेति यत्रत्वच्चरणाब्जसेवायां परिवर्तः परिभ्रमणंस्वा
भिप्रायंविज्ञापयितुमुपोद्घातमाहुः त्रिभुवनेति त्रिभुवनमेवात्मभवनंयस्यसतथा त्रिभुवनस्ययउपद्रवःसोवश्यंपरिहर्तव्यइतिद्योतनायेदंविशेषणमितिज्ञातव्यं एवमेवोत्तरविशेषणानिअभिप्रायगर्भाणि
त्रीणिनयनानियस्यसतथा नृसिंहइत्यर्थः विष्णोर्नृसिंहनामानित्रिनेत्रोग्रादिकानितुइतिवचनात् नृसिंहसुदर्शनादयस्त्रिनेत्रादिनामानः त्रयोलोकास्त्रिलोकविषयाःज्ञानलक्षणाः प्रकाशाःयस्यसत
था सर्वज्ञइत्यर्थः त्रिलोकस्यत्रिलोकनिवासिनोजनस्यमनोहरोनुभावोयस्यसतथेतिवा मायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासीतिवचनाद्विभूतयइत्युच्यंते देवादयो नतुस्वरूपत्वात् अपिशब्दान्मत्स्यादयए
वसाक्षाद्विभूतयएवगम्यंते विविधभावस्यपात्रत्वात्सर्वैविष्णोर्विभूतयइतिच येविभूतिशब्दवाच्यादितिजादयोऽभूवन् तेषामनुपक्रमसमयः क्षयप्रारंभकालोयमितिमत्वा स्वात्ममाययास्वरूपभूतेच्छया
स्वमहिम्नाशुक्रशोणितसंबंधमंतरेणवा सुराद्याकृतिभिरवतीर्ययथापरांधत्रैलोक्यापहरणादिलक्षणापराधमनुसृत्यबल्यादीनांधृतवानसीत्यन्वयः मिश्रिताकृतिभिर्नरासिंहादिभिःसुराद्याकृतिभिरित्यने

एवमेनमपिभगवन्जहित्वाष्ट्रंवृत्रासुरंयदिमन्यसे ॥ अस्माकंतावकानांतवचरणनलिनयुगुलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानांस्वलिंगविधारणेनात्मसात्कृता
नामनुकंपानुरंजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकनेनविगलितमधुरमुखरितवचसामृतकलयाचांतस्तापमनघार्हसिशमयितुम् ॥ अथभगवंस्तवा
स्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्यसकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेणप्रधानरूपेण
यथादेशकालदेहावस्थानविशेषंतदुपादानोपलंभकतयानुभवतःसर्वप्रत्ययसाक्षिणआकाशशरीरस्यसाक्षात्परब्रह्मणःपरमात्मनःकियानिहवाअर्थविशेषो
विज्ञापनीयःस्याद्विस्फुलिंगादिभिरिवहिरण्यरेतसः ॥ अतएवस्वयंतदुपकल्पयास्माकंभगवतःपरमगुरोस्तवचरणशतपलाशच्छायांविविधवृजिनसं
सारपरिश्रमोपशमनीमुपसन्नानांवयंयत्कामेनोपसादिताः ॥ अथोईशजहित्वाष्ट्रंग्रसंतंभुवनत्रयम् ॥ ग्रस्तानियेननःकृष्णतेजांस्यस्त्रायुधानिच ३४

नविभूतित्वंविवृतमितिज्ञातव्यं ३३ किंबहूक्तेनापेक्षितंवक्तव्यमितितत्राह एवमिति यदिमन्यसेकर्तव्यंतर्हीतिशेषः किंचेदंकर्तव्यमितिप्रार्थयंते अस्माकमिति हृदयनिगडानांहृदयाख्यशृंख
लानां चक्रशंखादिलांछनानांस्पष्टतयाधारणेनात्मसात्कृतानांतद्वद्भूतानामनुकंपया रंजितंस्निग्धंचविशदंनिर्मलंचरुचिरंचारुचशिशिरंशीतलंचयात्स्मितंतेनयुक्तेनावलोकनेनानिरीक्षणेनविगलितंनि
र्गतंच मधुरंचमधुरितं मुखरितंमंद्रंचयद्वचस्तेनामृतकलयायुक्तेनेतिशेषः वचोलक्षणयामृतकलयेतिवा बुभुक्षितबालवत्सर्वज्ञस्यतवहृदयभावातिरेकादुत्काथितामिवयद्विज्ञापनमस्मदीयंतदस्मद
ज्ञाननिमित्तमित्यभिप्रेत्याहुः अथेति दिव्यमाययास्वरूपेच्छयाविनोदोलीलायस्यसतथा निकायानांराशीनां ब्रह्मस्वरूपेणबहिः प्रत्यगात्मस्वरूपेणांतः यथादेशादिक्रियाविशेषणं तेषांदेशकाला
दीनां उपादानोपलंभकतया कारणत्वप्रापकत्वेनोपादानत्वेनोपालंभकत्वेनेतिवा सर्वमनुभवतःआकाशशरीरस्याकाशवत्सूक्ष्मरूपस्य आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः लिंगशरीरस्यव्यावृत्त्यर्थंपरब्रह्मणइति
मुक्तजीवस्यव्यावृत्त्यर्थंसाक्षादिति साक्षात्परब्रह्मत्वंचित्प्रकृतेरप्यस्तीत्यतःपरमात्मनइति हिरण्यरेतसोग्नेःमहाप्रकाशस्यविस्फुलिंगादिभिरल्पप्रकाशैरग्निकणैःखद्योतैश्च यतस्त्वमस्माकंसर्वापदांपरिह
र्तासि अतोवयंयत्कामेनत्वाष्ट्रहननलक्षणवांछयातवपादकमलच्छायामुपगताःतदुपसन्नानां अधीहिभगवोब्रह्मेतिसमित्पाणिशिष्यवच्छरणंगतानामस्माकंतत्कार्यमुपकल्पयसमर्थस्त्वेत्यन्वयःबहुप्रार्थन
यैवस्वाभीष्टफलप्राप्तिःस्यादितिदर्शयितुमेवंगद्येनविज्ञापितमेवपद्यप्रबंधेनविज्ञापयंति अथोइति तेजांसिसामर्थ्यलक्षणानि ३४

हंसवत्सारग्राहिणे दभ्रानिलयायहृदयाकाशनिवासाय तस्यांतेसुषिरंसूक्ष्मंतस्मिन्सर्वंप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः निरीक्षकायचेतनकर्मसाक्षिणे कृष्णाय कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकइत्यतःसंतत
पूर्णानंदाय कृतौपूर्णौषणौबलप्राणौयस्यसतथातस्मैनिरुपक्रमायश्रमजनकप्रयत्नमंतरेणजगत्कर्त्रे निरुपक्रमोहरिर्नित्यमप्रयत्नोह्युपक्रमेदित्यतः सतांसंग्रहोयस्यसतथातस्मै भवपांथाःसंसारमार्गे
वर्तमानाःतेषांनिजाश्रयाय निजमात्मीयनित्ययोरित्यभिधानं शश्वदेकप्रकारा वरिष्ठा धर्मादेरत्युत्तमागतिर्मुक्तिलक्षणायस्मात्सतथातस्मै हरयेआपत्परिहरणशीलाय ३५ स्वमुपस्थानंस्वविष
यांस्तुतिं ३६ मदुपस्थानलक्षणयाविद्ययापुंसामात्मैश्वर्यस्मृतिर्माहात्म्यस्मृतिः मयिभक्तिश्चभवतीत्यन्वयः ३७ प्राप्तेप्रत्यक्षे तथापिफलप्राप्त्यनायासेपि भक्तिज्ञानप्रसादेभ्योन्यत् अत्रहेतुस्तत्त्ववि
दिति अनेनायमधिकारिषुसुखाधिक्यप्राप्तियोग्यइतिज्ञायते ३८ तत्त्ववित्तथास्त्वभिलाषकस्याकिंफलंइतितत्राह नेति यःकृपणःकामानभिलषन्स्वस्यमोक्षणंश्रेयोनवेद कुतःगुणवस्तुदृक् स्वर्गादेर्गुणा
नांशब्दादिविषयाणां वस्तुदृक् अप्रतिहतत्वदर्शी नित्यत्वज्ञानीत्यर्थः अहमिच्छतोभिलाषकस्यतस्यतान्कामान्यच्छेदद्यां त्वांभजमानस्यतथाविधफलदातृत्वंतवकथंयुक्तमितितत्राह यदीति य
दिसमांभजमानोपितथाविधःनश्वरफलस्वीकारयोग्यःउत्तमाधिकारीनस्यात्तर्हितस्मैऐहिकान्कामान्दद्यां यश्चत्रैविद्योत्युत्तमोनस्यात् तस्मैस्वर्गादिकामान्दद्यामितिविशेषमभिप्रेत्याचार्यैरुत्तमोनभव
त्विचेदितिव्याख्यातं यच्छेदितिपाठेऽयमर्थः । त्वद्भक्तादन्यःकथमितितत्राह नेति गुणवस्तुदृक्त्रिगुणजन्यशरीरादेर्वस्तुत्वज्ञानीदीनोयंमुग्धःश्रेयोमोक्षाख्यंनवेद तद्विनान्यद्वांछेच्च तस्यसेवकस्यसे

हंसायदभ्रनिलयायनिरीक्षकायकृष्णायमृष्टयशसेनिरुपक्रमाय ॥ सत्संग्रहायभवपांथनिजाश्रयायशश्वद्वरिष्ठगतयेहरयेनमस्ते ३५ श्रीशुकउवाच ॥ अ
थैवमीडितोराजन्सादरंत्रिदशैर्हरिः ॥ स्वमुपस्थानमाकर्ण्यप्राहतानभिनंदितः ३६ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रीतोहंवःसुरश्रेष्ठामदुपस्थानविद्यया ॥ आ
त्मैश्वर्यस्मृतिःपुंसांभक्तिश्चैवययामयि ३७ किंदुरापंमयिप्रीतेतथापिविबुधर्षभाः ॥ मय्येकांतमतिर्नान्यन्मत्तोवांछतितत्त्ववित् ३८ नवेदकृपणःश्रेयआ
त्मनोगुणवस्तुदृक् ॥ तस्यतानिच्छतोयच्छेयदिसोऽपितथाविधः ३९ स्वयंनिःश्रेयसंविद्वान्नवक्त्यज्ञायकर्मभिः ॥ नरातिरोगिणोऽपथ्यंवांछतोपिभिष
क्तमः ४० मघवन्यातभद्रंवोदध्यंचमृषिसत्तमम् ॥ विद्याव्रततपःसारंगात्रंयाचतमाचिरम् ४१

न्योपितथाविधोत्युत्तमोनभवतिचेत्तर्हिताद्दृशान्कामान्यच्छेद्दद्यात्प्रत्येरितइतिशेषः ३९ कथमत्युत्तमोनभवतीतितत्राह स्वयमिति विद्वांस्तत्तद्योग्यमुक्तिविशेषंजानन्नत्युत्तमःस्वयमज्ञायअज्ञानिनेपुंसे
कर्मभिर्निःश्रेयसंनवक्ति नोपदिशति किंतुतमेवंविद्वानितिश्रुतेः ज्ञानेनैव यथापथ्यमेवअभिषिंचातिददातिनापथ्यमित्यल्लोपेनभिषक्भिनत्तिरोगांसिंचतिआप्याययतिप्राणमितिवावैद्यः पानीयंवांछतो
ज्वरादिरोगार्तस्यापथ्यंपानीयादिद्रव्यंनरातिनददाति तस्मादनीदृशउत्तमोनभवतीत्यर्थः ननुकृपणःकर्मणासिद्धिकामित्वाद्धीनात्युत्तमइत्यभिप्रेतं तत्कथमुच्यते । लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्क
र्तुमर्हसि यदिह्यहंनवर्तेयंजातुकर्मण्यतंद्रितइत्यादौभगवतैवकर्मविधानादत्राह स्वयमिति मादृशोविद्वान्स्वयंकेवलैःकर्मभिरज्ञायअज्ञानिनेनिःश्रेयसंनवदाति किंतु ज्ञानद्वाराशुद्धांतःकरणाय यथाभिषग
पिकेवलफलकामिनएवताद्दृशफलंदीयते अतःसाकल्यफलस्वीकारयोग्यइतिनियम्यते तर्हिकिमर्थंतस्मैताद्दृशमपिदीयतइतिचेन्न युष्मद्भक्तत्वेनफलदानस्ययुष्मदिष्टत्वात्तदेवममप्रियं युष्मत्कामाभा
वेतत्फलंनदद्यां भवतांचमत्प्रियकामित्वादेतदाचार्यैरुक्तं युष्मत्कामोमत्प्रियएवान्यथानदद्यामितिभावः विष्णोःप्रियंकामयंतिदेवानैवाप्रियंक्वचित् यद्यप्रियंकामयंतिनरातीशोहितोपतइति
ननु यदिपुरुषेणनिष्कामेनभवितव्यंतर्ह्यस्मत्कामोनिष्फलोभवतोऽनिष्टत्वादितिशंकामाभूत्त्वाष्ट्रहननस्यममेष्टत्वान्मदिष्टमेवयुष्माभिःकामितमित्यतोवाचार्यैःयुष्मत्कामइत्याद्युक्तम् ४० एतत्कुर्वइत्य

शंक्यत्वाद्वृत्रहननोपायमाह मघवन्निति गानंज्ञानंत्रायतइतिगात्रंगतिसाधनत्वाद्वा ॥ ४१ ॥ जगतोधारकत्वाद्दधिब्रह्म तदंचातिगच्छतीतिदध्यङ् सोऽधिगतोधिकज्ञानवान्वैप्रख्यातः दध्यङ्
हयन्मध्वाथर्वणोवामश्वस्यशीर्ष्णाप्रयदीमुवाचेतिश्रुतिः एतदेवाह अश्विभ्यामिति यस्माद्दधीचोऽश्विनीदेवताभ्यां ब्रह्मविद्यालक्षणं नितरांकृतंआपादितंस्वीकृतामितियावत्सइति यद्वा निष्कृतंप्रव
र्ग्याख्यंकर्मब्रह्मचाश्विभ्यामुक्तवानितिशेषः यद्वा ब्रह्माश्विनीदेवताभ्यामुक्तवान् ।किमिति निष्कृतंसत्यप्रतिपालननिमित्तं दधीचाब्रह्मदास्यामीतिप्रतिज्ञातत्वात् तदनुपदेशेऽनृतवादित्वंस्यात् तत्र।
माह अश्वशिरमिति यद्दधीचाश्विभ्यामुपादिष्टं यच्चतयोर्वैद्यावित्युक्त्वादेवैर्दुर्लभीकृतामृतयोरश्विनोरमरतांमरणराहित्यंव्यधात्तद्ब्रह्माश्वशिरंनाम अत्रेतिहासमाचक्षते अथर्वणोदध्यङ्प्रवर्ग्यब्रह्मविद्ययो
र्दक्षइतिवंविज्ञायात्मनोरमरत्वंकामयमानावश्विनौदेवौदधीचमुपागम्य त्वंप्रवर्ग्यब्रह्मविद्याविशारदेत्याकर्ण्यागताभ्यांतदर्थिभ्यांआवाभ्यांतेवक्तव्येइतिविज्ञापयांचक्रतुः कर्मकांडोक्तकर्मणिप्रवृत्तेनमयात
त्समाप्य कालांतरेवक्ष्येतेइतितेनोदितौतौनिजगृहाण्याजग्मतुः एतस्मिन्नंतरेआत्मनोन्यस्यविद्यातिशयमसहमानःसुरपतिस्तमृषिमुपसृत्यत्वयाप्रवर्ग्यब्रह्मविद्येकस्मैचिन्नवक्तव्ये रागलोभादिनावदतस्त
वशिरश्छिंद्यामितित्वमनुशशास एवंबहुतिथेकालेऽतिक्रांतेनासत्याभ्यामागत्यपूर्वोक्तविद्येवक्तव्येइत्युक्तोमुनिरहमिंद्रेणनिषिद्धोऽस्मीत्यजीगदत् तत्रोपायमाकलय्यनिजशिरश्छेदात्प्रागेवतवशिर
श्छित्वान्यत्रनिधायकस्यचिदश्वस्यशिरःछित्वागलेसंधायतेनैतेविद्येब्रूहि यदींद्रस्तदश्वशिरःछिनत्तितर्हिस्वकीयशिरःपूर्ववद्गलेसंयोज्यतुभ्यंदक्षिणांचदास्यावइतिताभ्यांदेवचिकित्सकाभ्यामुक्तो

सवैद्यधिगतोदध्यङ्अश्विभ्यांब्रह्मनिष्कृतम् ॥ यद्वाअश्वशिरंनामतयोरमरतांव्यधात् ४२ कृत्स्नंचाथर्वणंत्वाष्ट्रंवर्माभेद्यंमदात्मकम् ॥ विश्वरूपाययत्प्रादा
त्वाष्ट्रायत्वमधास्ततः ४३ युष्मभ्यंयाचितोदध्यङ्धर्मज्ञोंगानिदास्यति ॥ ततस्तैरायुधश्रेष्ठोविश्वकर्मविनिर्मितः ॥ येनवृत्रशिरोहर्तामत्तेजउपबृंहितः ४४
तस्मिन्विनिहतेयूयंतेजोस्त्रायुधसंपदः ॥ भूयःप्राप्स्यथभद्रंवोनहिंसंतिचमत्परान् ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥
॥ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रमेवंसमादिश्यभगवान्विश्वभावनः ॥ पश्यतामनिमेषाणांतत्रैवांतर्दधेहरिः १

दध्यङश्वशिरसातेविद्येतयोरुपदिदेशइत्यतोश्वशिरंनामेतिप्रख्यातमभूदिति आथर्वणायाश्विनोदधीचेश्व्यंशिरःप्रत्यैरयतं सवांमधुप्रवोचहतायंत्वाष्ट्रंयद्स्रावपिकक्ष्यंवामितिश्रुतिंचात्रोदाहरंति हेऽश्वि
नावाथर्वणायदधीचेऽश्वसंबंधिशिरःप्रत्यैरयतंप्रतिसंहितमकुरुतं सदध्यङ्वांमधुब्रह्मविद्यालक्षणंप्रवोचत्प्रावोचत् हेदस्रौत्वष्ट्राविश्वरूपायप्रोक्तंत्वाष्ट्रंकक्ष्यंनारायणकवचंच वामुवाच कीदृशं
ऋतायन् यथार्थविद्यांजानन्विद्यांवक्ष्यामीतिवचनंसत्यंसंपादयन्नितिशा ४२ किंचनारायणकवचधारणाद्दधीचोंगंवीर्यवदित्यभिप्रेत्याह कृत्स्नंचेति मदात्मकंवर्मनारायणकवचंअथर्वणंआथर्वणेनद
धीचाधीतत्वात् कृत्स्नंअंगोपांगसाहित्येनानूनंत्वाष्ट्रायविश्वरूपायप्रादात्यच्चत्वंविश्वरूपादधीः ततस्तस्मात्त्वाष्ट्रंत्वष्टुर्विद्यमानत्वात्तन्नामत्वात्तस्यविश्वरूपस्यविद्यमानत्वाच्चतथा ४३ युष्माकंयाच्ञा
भंगभयंमाभूदित्याह युष्मभ्यमिति अंगानीत्यवयवसाहित्यविवक्षयाबहुवचनं किंचिदपिनावशेषयतीत्यर्थः याचितोऽश्विभिरितिपाठेअश्विभ्यांयाचितोयथाताभ्यांविद्यांप्रादात्तथायुष्मभ्यमप्यंगानि
ददातीत्यर्थः तैरंगैर्विश्वकर्मणानिर्मितआयुधश्रेष्ठोभवत्वितिशेषःयेनायुधश्रेष्ठेनमत्तेजसोपबृंहितोभवान् ४४ तेजोस्त्रायुधसंपदःतेनग्रस्ताइतिशेषःमत्परान्नहिंसंतिकेपीतिशेषः अत्रहर्याज्ञाकारित्वेनमुन्या
द्याच्ञयानदेवानांसामर्थ्यन्यूनतेतिदोषः समर्थाअपियाचंतिदेवामुन्यादिकान्कचित् आज्ञयैवहरेस्तेषांयशोर्थमपिनान्यथेतिवचनात् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेविजयध्वजकृ॰टीका
यांनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ शत्रुनिग्रहोपिभगवत्प्रीतिजनकत्वेनमुक्तिसाधनंस्यादित्यभिप्रेत्यकतिपयैरध्यायैर्वृत्रवासवयोर्युद्धंनिरूप्यते अत्रादौसतामभीष्टमवश्यंकर्तव्यंपुरुषेणेतिदेवेभ्योदधीचेःस्वांगदान
प्रकारंवक्तुमाह इंद्रमिति सुरमत्स्यावनिमिषावित्यमरः १

२ संस्थायांचेतनापहोबुद्धिभ्रंशकरःयोद्रोहःदुःखलक्षणउपद्रवः तंवृंदारकादेवाअपियूयंनजानीथेत्यन्वयः सर्वप्राणिनांबुद्धिवृत्तिसाक्षित्वाद्भवतामित्यर्थः अभिद्रोहस्यसर्वविषयज्ञाननाशकत्वात् ३
आत्मादेहेसमीरेचसंसारिणिहरौतथेत्यभिधानात् इहप्रियेषुवस्तुषुदेहःप्रेष्ठःप्रियतमःईप्सिततमश्चयस्मात् कःपुमान्भिक्षमाणायातिथिरूपेणयाचमानायविष्णवेपितंदेहंदातुमुत्सहेतप्रयतेत ४ पुण्य
श्लोकैःपुरुषैरीड्यानिस्तुत्यानिकर्माणिदेहदानादीनियेषांतेतथातेषां ५ नूनंप्रायः परसंकटंपरदुःखंदातुंमशक्यंदातव्यंचेतिवा परसंकटंवेदतर्हिनयाचेत सामान्यमुक्त्वाविशेषमाहुः नेतीति
अशक्यमपिदातुंयदीश्वरःसमर्थस्तर्हियाचितःसन्असौदास्यामीतिनेतिनाह नवक्तव्यं तेजानंतोपीदृशोयाचनीयइतिजानंतोवयंदातुंसमर्थंभवंतंयाचामहेइत्यभिप्रायः नचात्रदेवानांस्वात्मनोनीच
माथर्वणंयाचमानानामभिमानलक्षणतेजःक्षतिःशंकनीया कार्यगौरवविवक्षयातदभावस्यप्रामाणिकत्वाद्धर्याज्ञाकारित्वाच्च आज्ञयैवमहाविष्णोःकार्यार्थमपिचक्वचित् नीचानपितुयाचंते

तथाभियाचितोदेवैर्ऋषिराथर्वणोमहान् ॥ मोदमानउवाचेदंप्रहसन्निवभारत २ अपिवृंदारकायूयंनजानीथशरीरिणाम् ॥ संस्थायांयस्त्वभिद्रोहोदुःसह
श्चेतनापहः ३ जिजीविषूणांजीवानामात्माप्रेष्ठइहेप्सितः ॥ कउत्सहेततंदातुंभिक्षमाणायविष्णवे ४ ॥ देवाऊचुः ॥ किन्नुतद्दुस्त्यजंब्रह्मन्पुंसांभूतानु
कंपिनाम् ॥ भवद्विधानांमहतांपुण्यश्लोकेड्यकर्मणाम् ५ नूनंस्वार्थपरोलोकोनवेदपरसंकटम् ॥ यदिवेदनयाचेतनेतिनाहयदीश्वरः ६ ॥ ऋषिरुवाच ॥
धर्मंवःश्रोतुकामेनयूयंमेप्रत्युदाहृताः ॥ एषवःप्रियमात्मानंत्यजंतंसंत्यजाम्यहम् ७ योऽध्रुवेणात्मनानाथानधर्मंनयशःपुमान् ॥ ईहेतभूतदययासशो
च्यःस्थावरैरपि ८ एतावानव्ययोधर्मःपुण्यश्लोकैरुपासितः ॥ योभूतशोकहर्षाभ्यामात्माशोचतिहृष्यति ९ अहोदैन्यमहोकष्टंपारक्यैःक्षणभंगुरैः ॥
यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यःस्वज्ञातिविग्रहैः १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंकृतव्यवसितोदध्यङ्ङाथर्वणस्तनुम् ॥ परेभगवतिब्रह्मण्यात्मानंसंनयन्जहौ ११
यत्ताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्ध्वस्तबंधनः ॥ आस्थितःपरमंयोगंनदेहंबुबुधेगतम् १२ अथेंद्रोवज्रमुद्यम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मुनेस्त्वस्थिभिरुत्सिक्तो
भगवत्तेजसान्वितः १३ युतोदेवगणैःसर्वैर्गजेंद्रोपर्यशोभत ॥ स्तूयमानोमुनिगणैस्त्रैलोक्यंहर्षयन्निव १४ वृत्रमभ्यद्रवच्छत्रुमसुरानीकयूथपैः ॥ पर्यस्त
मोजसाराजन्क्रुद्धोरुद्रइवांतकम् १५ ततःसुराणामसुरैरणःपरमदारुणः ॥ त्रेतामुखेनर्मदायामासीद्विप्रथमेंतरे १६

स्वात्मनोगुणवत्तराः भीष्मवाक्यंवदेयुश्चसुरानैतावताक्वचित् तेजःक्षतिर्भवेदेषांजनकस्ययथार्भकइतिवचनात् ६ प्रत्युदाहृताःनिराकृताइवोक्ताः । त्यजंतंत्यक्ष्यंतं ७ अध्रुवेणात्मनाअनित्ये
नदेहेन हेनाथाः स्थावरैःस्तब्धै (सत्वैः) विवेकशून्यैरित्यर्थः ८ ९ पारक्यैःपरेषांश्वसृगालादीनांभक्ष्यभूतैःअस्वार्थैःपरप्रयोजनैःस्वज्ञातिजनैःस्वविग्रहैःस्वदेहैश्च १० आत्मानंमनोब्रह्मणिसम्यक्नयन्
आत्मानंदेहं ११ यत्ताइंद्रियप्राणमनोबुद्धयोयेनसतथा हरेस्तत्त्वंरूपंपश्यन् योगंमूलाधारमारभ्यद्वादशांतपर्यंतंप्राणोन्नयनलक्षणं १२ उत्सिक्तःउन्नद्धः १३ १४ पर्य
स्तंपरिवृतं १५ ननुकस्मिन्कालेकस्मिन्देशेवृत्रवासवयोर्युद्धमभूदितितत्राह त्रेतामुखइति अंतरेअस्मिन्वर्तमानेवैवस्वताख्यमन्वंतरे तत्रापिप्रथमेयुगेप्रथमचतुर्युगेतत्रापित्रेतामुखेत्रेतायुगस्यादौ
नर्मदायांनर्मदातीरे गंगायांघोषइतिवत् तत्रतत्रलक्षणोक्त्याप्रथमरणस्तुनर्मदातीरे द्वितीयरणस्तुसुतिकालेसमुद्रतीरइतिविशेषोग्रंथांतरेणचज्ञातव्यः १६

१७ १८ १९ १० २१ कार्तस्वरपरिच्छदाःसुवर्णालंकाराः २२ २३ अवाकिरन्अवर्षन् २४ प्रावृषिवर्षाकाले २५ लघुहस्तैःशीघ्रवेधिभिःदेवैःसिद्धपथेव्योम्निस्वप्राप्तेःपूर्वमध्यमार्गएवछि न्नाः २६ २७ वृत्रोनाथोयेषांतेतथा दृषद्भिःपाषाणैः २८ प्रयासाःप्रहारलक्षणाःप्रयत्नाःकृष्णोऽनुकूलोनुग्रहाभिमुखोयेषांतेतथातेषु रुशतीःहिंसनाःरुशरिशहिंसायामितिधातुः महत्सुदुर्वासप्रभृ तिषुयतिषुक्षुद्रैःहंसडिंभकादिजनकल्पैः २९ पतितवृत्रं अस्तसाराःनिरस्तबलाः ३० मनस्वीप्रशस्तमनाः ३१ ३२ मस्यमृत्योःप्रतिक्रियापरिहारः अथयदि यस्माल्लोकोपशश्रस्यात्तां ततस्तर्हि

रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांपितृवह्निभिः ॥ मरुद्भिर्ऋभुभिःसाध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् १७ दृष्ट्वावज्रधरंशक्रंरोचमानंस्वयाश्रिया ॥ नामृष्यन्नसुराराजन् मृधेवृत्रपुरःसराः १८ नमुचिःशंबरोऽनर्वाद्विमूर्धावृषभोंबरः ॥ हयग्रीवःशंकुशिराविप्रचित्तिरयोमुखः १९ पुलोमावृषपर्वाचप्रहेतिर्हेतिरुत्कचः ॥ व्योमके शोविरूपाक्षःकपिलोऽथविभावसुः २० इल्वलोबल्वलश्चैवदंदशूकोवृषध्वजः ॥ कालनाभोमहानाभोभूतसंतापनोवृकः २१ दैतेयादानवायक्षारक्षांसि चसहस्रशः ॥ सुमालिमालिप्रमुखाःकार्तस्वरपरिच्छदाः २२ प्रतिषिध्येंद्रसेनाग्रंमृत्योरपिदुरासदम् ॥ अभ्यद्रवन्नसंभीताःसिंहनादेनदुर्मदाः २३ गदा सिपरिघैर्बाणैःप्रासमुद्गरतोमरैः ॥ शूलैःपरश्वधैःखड्गैःशतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः ॥ सर्वतोऽवाकिरन्शस्त्रैरस्त्रैश्चविबुधर्षभान् २४ नतेऽदृश्यंतसंछन्नाःशरजालैः समंततः ॥ पुंखानुपुंखैःपतितैःप्रावृषीवनभोघनैः २५ नतेशस्त्रास्त्रवर्षौघाव्यासेदुःसुरसैनिकान् ॥ छिन्नाःसिद्धपथेदेवैर्लघुहस्तैःसहस्रधा २६ अथक्षी णास्त्रशस्त्रौघागिरिशृंगद्रुमोपलैः ॥ अभ्यवर्षन्सुरबलंचिच्छिदुस्तांश्चपूर्ववत् २७ तानक्षतान्स्वस्तिमतोनिशाम्यशस्त्रास्त्रपूगैरथवृत्रनाथाः ॥ द्रुमैर्दृषद्भि र्विविधाद्रिशृंगैरथाक्षिपंस्तत्रसुरेंद्रसैनिकान् २८ सर्वेप्रयासाअभवन्विमोघाःकृताःकृतादेवगणेषुदैत्यैः ॥ कृष्णानुकूलेषुयथामहत्सुक्षुद्रैःप्रयुक्तारुशतीरु ग्रवाचः २९ तेस्वप्रयासंवितथंनिरीक्ष्यहरावभक्ताहतयुद्धदर्पाः ॥ पलायनायाजिमुखेविसृज्यपतिंमनस्तेदधुरस्तसाराः ३० वृत्रोऽसुरांस्ताननुगान्म नस्वीप्रधावतःप्रेक्ष्यबभाषएतत् ॥ पलायितंप्रेक्ष्यबलंचभग्नंभयेनतीव्रेणविहस्यवीरः ३१ कालोपपन्नांरुचिरांमनस्विनामुवाचवाचंपुरुषप्रवीरः ॥ हे विप्रचित्तेनमुचेपुलोमन्मयानर्वन्शंबरमेशृणुध्वम् ३२ जातस्यमृत्युर्ध्रुवएषसर्वतःप्रतिक्रियायस्यनचेहकॢप्ता ॥ लोकोयशश्चाथततोयदिह्यमुंकोनामम त्युंनवृणीतयुक्तम् ३३ द्वौसंमताविहमृत्यूदुरापौयद्ब्रह्मसंधारणयाजितासुः ॥ कलेवरंयोगरतोविजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः ३४ इतिश्रीभागवतेमहा पुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ तएवंशंसतोधर्म्यंवचःपत्युरचेतसः ॥ नैवा गृह्णन्भयत्रस्ताःपलायनपरान्नृप १

कःक्षत्रियादिकल्पः युक्तंयुद्धमूर्ध्निप्राप्तंमृत्युंनवृणीतनामेत्यन्वयः ३३ इतोपियुद्धमरणंप्रशस्तमित्याहुः द्वाविति योगरतोजितप्राणश्च योब्रह्मसंधारणयाब्रह्मध्यानेनकलेवरंविजह्यादितिपश्चाद्यद निवृत्तोऽग्रणीःयोवीराणामग्रतोगत्वावीरशयेयुद्धांगणेशरीरंजहातीतियच्चमरणं तयोर्द्वावेतौमृत्यूदुरापौ संमतौशास्त्रविहितावित्यन्वयः ३४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेविज०टीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ अथैतसोबुद्धिमत्प्रवृत्तिस्मरणपराहिताः १

काल्यमानांविद्राव्यमाणां २ ओजसा राजन्दीप्यन्सवृत्रःतांस्वपृतनांनिवार्यद्रावयतोदेवान्निर्भर्त्स्यैदंवाक्यमब्रवीत् हकिल ३ हेदेवाःयूयंमातुरदितेरुच्चरिताःअवमेहनवन्निर्गताःकिं उभये षामपिदेहान्निष्क्रांतत्वाविशेषात् कुतोऽस्माकमत्राह धावद्भिरिति पृष्ठतोहतैर्धावद्भिःअसुरनायकैःवःयुष्माकंकिंप्रयोजनंअधर्मत्वात् अयमपिकुतोत्राह नहीति स्वर्ग्यःस्वर्गप्राप्तियोग्यः ४ हेक्षुल्लकाःअ ल्पाःदेवाःयुष्माकंहृदिसारंधैर्यंचास्ति मात्रंक्षणकालं ग्राम्यसुखेविषयभोगजनितानंदे ५ विचेतसोमूर्छिताः ६ एतदेवस्पष्टयति तेनेति विस्फोटनंप्रकांडताडनं ७ नालंनलसमुदायलक्षणंवनं यूथपति र्गजः ८ अभिद्रवतेअभ्यागच्छते ९ महेंद्रवाहंऐरावतं १० वृत्रगदाभिमृष्टोऽभिहतोऽपासरत् तिर्यक्पृष्ठतोवागतः ११ सन्नवाहायविह्वलितवाहनाय पुनःगदांनप्रायुंक्त अमृतस्राविणाकरेणकृतेनअ

विशीर्यमाणांपृतनामासुरीमसुरर्षभः ॥ कालानुकूलैस्त्रिदशैःकाल्यमानामनाथवत् २ दृष्ट्वातप्यतसंक्रुद्धइंद्रशत्रुरमर्षितः ॥ तान्निवार्यौजसाराजन्निर्भ र्त्स्येदमुवाचह ३ ॥ वृत्रउवाच ॥ किंवउच्चरितामातुर्धावद्भिःपृष्ठतोहतैः ॥ नहिभीतवधःश्लाघ्योनस्वर्ग्यःशूरमानिनाम् ४ यदिवःप्रधनेश्रद्धासारंवाक्षुल्ल काहृदि ॥ अग्रेतिष्ठतमात्रंमेनचेद्ग्राम्यसुखेस्पृहा ५ एवंसुरगणान्क्रुद्धोभीषयन्वपुषारिपून् ॥ व्यनदत्सुमहाप्राणोयेनलोकाविचेतसः ६ तेनदेवगणाः सर्वेवृत्रविस्फोटनेनवै ॥ निपेतुर्मूर्छिताभूमौयथैवाशनिनाहताः ७ ममर्दपद्भ्यांसुरसैन्यमातुरंनिमीलिताक्षंरणरंगदुर्मदः ॥ गांकंपयन्नुद्यतशूलओजसाना लंवनंयूथपतिर्यथोन्मदः ८ विलोक्यतंवज्रधरोऽत्यमर्षितःस्वशत्रवेऽभिद्रवतेमहागदाम् ॥ चिक्षेपतामापततींसुदुःसहांजग्राहवामेनकरेणलीलया ९ सइंद्रशत्रुःकुपितोभृशंतयामहेंद्रवाहंगदयोरुविक्रमः ॥ जघानकुंभस्थलउन्नदन्मृधेतत्कर्मसर्वेसमपूजयन्नृप १० ऐरावतोवृत्रगदाभिमृष्टोविघूर्णितोऽद्रिः कुलिशाहतोयथा ॥ अपासरद्भिन्नमुखःसहेंद्रोमुंचन्नसृक्सप्तधनुर्भृशार्तः ११ नसन्नवाहायविषण्णचेतसेप्रायुंक्तभूयःसगदांमहात्मा ॥ इंद्रोऽमृतस्यंदिक राभिमर्शवीतव्यथःक्षतवाहोऽवतस्थे १२ सतंनृपेंद्राहवकाम्ययारिपुंवज्रायुधंभ्रातृहणंविलोक्य ॥ स्मरंश्चतत्कर्मनृशंसमंहःशोकेनमोहेनहसन्जगाद १३ ॥ वृत्रउवाच ॥ दिष्ट्याभवान्मेसमवस्थितोरिपुर्योब्रह्महागुरुहाभ्रातृहाच ॥ दिष्ट्याऽनृणोद्याहमसत्तमत्वयामच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाऽचिरात् १४ योनोग्रजस्यात्मविदोद्विजातेर्गुरोरपापस्यचदीक्षितस्य ॥ विस्रभ्यखड्गेनशिरांस्यवृश्चत्पशोरिवाकरुणःस्वर्गकामः १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंत्वां स्वकर्मणापुरुषादैश्चगर्ह्यम् ॥ कृच्छ्रेणमच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्निंसमदंतुगृध्राः १६ अन्येतुयेत्वाऽनुनृशंसमज्ञायद्युद्यतास्त्राःप्रहरंतिमह्यम् ॥ तैर्भूतनाथं सगणंनिशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि १७ अथोहरेमेकुलिशेनवीरहर्तांप्रमथ्यैहशिरोयदीह ॥ तत्रानृणोभूतबलिंविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्ये १८

भिमर्शेनस्पर्शलक्षणेन वीतव्यथःवीतागताव्यथायस्यसः क्षतःवाहोयस्यसतथा १२ भ्रातृहणंविश्वरूपस्यहंतारं अंहःपापरूपं मोहेनअज्ञानेन १३ ब्रह्महत्यादिकमेकंविश्वरूपमपेक्ष्योच्यते अनृणोभ्रा तृमरणप्राप्तर्णेनहीनः दृषद्धृदापाषाणवत्कठिनहृदयेन १४ स्वर्गकामोयजमानः विस्रभ्यविश्वस्य १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंरहितं समदंतुभक्षयंतु अस्पृष्टवह्निमित्यनेननिःशेषनाशंसूचयति १६ त्वानुत्वामनु १७ हरेइंद्र इहयुद्धे तत्रवह्निं इहास्मिन्जन्मन्येवमनस्विनांपूर्ववीरस्वर्गगतानांपादरजःप्रपत्स्ये त्वेषांलोकंगमिष्यामीत्यर्थः १८

हिनोषिमुंचसि मासंशयिष्ठाः संशयंमाकार्षीः भगानांभाग्यानांसंपदोदेवनाथदातर्वा अहल्याजारेतिनिंदांवासूचयति मयुक्तंवज्रंनितरांफलतीतिनिष्फलंप्रयोजनवत्स्यात् किंतुकृपणार्थादरिद्रविष
षयायाच्ञाव्यर्थाभवतियथातथानस्यादित्यर्थः १९ हेशक्र यएषतववज्रःहरेस्तेजसादधीचेस्तपसाचतेजितोनिशितःतेनैवशत्रुंमांजहीत्यन्वयः विष्णुयंत्रितोविष्णुवशो यतोयत्रहरिस्ततस्तत्रावि
२१ जयादिगुणाःस्युः २० वृत्रेसात्विकचेतनांशस्वभावंदर्शयितुमाह अहमिति संकर्षणोभगवांस्तन्मनःसमाधानं यथाह तथामनस्तस्यसंकर्षणस्यचरणारविंदेसमाधाय तववज्रवेगेनलुलितःछिन्नोग्रा ११
म्यपाशोविषयभोगलक्षणःपाशोयस्यसतथा अपविद्धःपरित्यक्तोलोकोदेहोयेनसतथा अस्माल्लोकात्प्रेत्येतिश्रुतेः परिभ्रष्टैतल्लोकस्थितिरितिवा अहंमुनेर्ज्ञानिनोगतिंलोकंवैकुंठादिलक्षणांयामीत्यन्वयः
संन्यासलक्षणंवा २१ ननुपरत्रसुखंवादुःखंवाननिश्चितं सवात्रचासंखैश्वर्यदरीदृश्यते एतल्लोकस्यागेतदपित्यक्तंस्यात्तस्मात्तवशोकोनस्यात्किमित्याशंक्यसर्वस्येश्वराधीनत्वेनतद्दत्तमेवास्थिरतरंना
न्यत् किंचस्वभक्तेभ्यःस्वर्गादिकमपिनददाति किमुतैहिकं अतोनशोकोममेत्याशयेनाह पुंसामिति सलोकनाथःस्वर्गादौयासंपदःसंतिताः स्वकानांपुंसांनरातिकिल तासांसकाशाद्भयादिकमुत्पद्यतइ

सुरेशकरमान्नहिनोषिवज्रंपुरःस्थितेवैरिणिमय्यमोघम् ॥ मासंशयिष्ठामगदेववज्रंस्यान्निष्फलंकृपणार्थेवयाच्ञा १९ नन्वेषवज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचे
स्तपसाचतेजितः ॥ तेनैवशत्रुंजहिविष्णुयंत्रितोयतोहरिर्विजयःश्रीर्गुणास्ततः २० अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविंदे ॥ त्वद्वज्ररंहोलुलित
ग्राम्यपाशोगतिंमुनेर्याम्यपविद्धलोकः २१ पुंसांकिलैकांतधियांस्वकानांयाःसंपदोदिविभूमौरसायाम् ॥ नरातियस्माद्भयमुद्वेगआधिर्मदःकलिर्व्यसनंसं
प्रयासः २२ त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्तेपुरुषस्यशक्र ॥ तेनानुमेयोभगवत्प्रसादोयोदुर्लभोऽकिंचनगोचरोऽन्यैः २३ अहंहरेतवपादैकमूलदा
सानुदासोभवितास्मिभूयः ॥ मनःस्मरेतासुपतेर्गुणान्नोगृणीतवाक्कर्मकरोतुकायः २४ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसि
द्धीरपुनर्भवंवासमंजसत्वाविरहय्यकांक्षे २५ अजातपक्षाइवमातरंखगाःस्तन्यंयथावत्सतराःक्षुधार्ताः ॥ प्रियंप्रियेवाव्युषितंविषण्णंमनोरविंदाक्षदिदृक्षते
त्वाम् २६ ममोत्तमश्लोकजनेषुसख्यंसंसारचक्रेभ्रमतःस्वकर्मभिः ॥ त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्यननाथभूयात् २७ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कं
धेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवंजिहासुर्नृपदेहमाजौमृत्युंपरंविजयंमन्यमानः ॥ शूलंप्रगृह्याभ्यपतत्सुरेंद्रंयथामहापुरुषंकैटभोऽप्सु १

तियस्मात्तस्मादितिशेषः ॥ २२ ॥ इतोनहरेर्भक्तानुकंपित्वंपश्येत्याशयेनाह त्रैवर्गिकेति अस्मत्पतिर्भगवान् पुरुषस्यभक्तस्य तेनधर्मार्थकामपरिश्रमनाशेन यस्यानुग्रहमिच्छामिहरिष्येतद्ध
नैःशनैरित्यादेः २३ अधुनाहंसमाधायमनइत्यत्रकथितमनःसमाधानप्रकारंनिरूपयति अहमिति मनःआत्मपतेःआत्मपतिंस्मरेत अधीगर्थदयेशांकर्मणीतिषष्ठी नोवाक्तद्गुणान्गृणीतकायः
कर्मप्रणामादि करोतु २४ ममवीरस्वर्गोपिवैकुंठादिरित्याशयेनाह ननाकपृष्ठमिति सार्वभौममित्यनेनभूमौचक्रवर्तिपदमाहयोगसिद्धीःअणिमादिलक्षणाःअपुनर्भवंपुनरुत्पत्तिमात्रशून्यत्वेनसुख २३
पूर्त्यभावलक्षणंमोक्षं समंजसंवैषम्यनैर्घृण्यबुद्धिशून्यंविरहय्यविहाय २५ स्तन्यंस्तनच्युतंपयः वत्सतराःअतिशयेनबालाःस्तनंधयाः प्रियानवोढाभार्या अध्युषितंप्रोषितमन्यतःस्थितमित्यर्थः २६
श्रीहरिदर्शनसाधनमाह ममेति नभूयात्सख्यमितिशेषः २७ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेविज०टीकायांएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ वृत्रवासवसंवादच्छलेनहरेर्जीवेनाभेदज्ञानंतमःसाधनमित्येतन्निरूप्य
तेऽस्मिन्नध्याये तत्रादौवृत्रवासवयोर्युद्धशेषंवक्ति एवंजिहासुरिति विजयंविजयात्मकं परंमुरुपं मन्यमानः १

२ भोगवत् भोगःपुष्टिर्यस्यसतथातं भोगःसुखेरूपादिभृत्वौपीनसर्पशरीरयोरित्यभिधानात् भोगोविषयसेवायामहिवर्ष्मणिपालने वर्तुलेस्थूलतायांचजन्मन्यास्वादनेतथेतिवररुचिः ३ इनइंद्रःपरिवृढः
पतिरध्यक्षवल्लभावित्यतःस्वामिमात्रेपींद्रशब्दप्रयोगात्तत्तोविशिष्योक्तममरेशामिति ४ ५ हरेस्वशत्रुंमामितिशेषः ६ ननु हननेतवपराजयइत्याशंक्यपराजयापराजयौनानियतौकिंतुदैवकृतावित्याह यु
युत्सतामिति युयुत्सतांयुद्धशीलानांमध्ये कुत्रचिद्युद्धेदेवप्रकृतेरेकस्यसदाजयः इतरस्यसदापराजयइतितत्राभिभविनस्तवस्थितावपिदेहवियोगलक्षणोलयःप्रतिक्षणमस्तीतिदर्शयितुंउत्पत्त्यनंतरंल
यपदोपादानम् ७ हरेरेवसदाजयइत्ययंनियमःकुतइतितत्राह लोकाइति यस्यवशेस्थिताःश्वसंति श्वसप्राणनइतिधातुः सत्तापितदधीनेतिविज्ञायते शिचाजाललक्षणतंत्या द्विजाः पक्षिणः । ख
गाइत्युक्तिविनाविदुषामपिवाक्तंत्यानियतत्वमस्तीतिद्योतनायाद्विजाइत्युक्तं इहजीवराशौस्थितयोर्जयपराजययोःकारणम् ८ ओजआद्याधिक्यानाधिक्येउभयोर्हेतुत्वेनासिद्धे हरेरधीनत्वंकुतःसंग
च्छतइतितत्राह ओजइति जडोजनः ओजस्त्वादिगुणमूर्तिमंतंभगवंतमज्ञात्वातयोर्हेतुमात्मानंस्वंमन्यतइत्यन्वयः सर्वैबलंबलिनांचापरेषामितिस्वोक्तेः ओजआदिषुस्थित्वौजस्त्वादिगुणप्रव

ततोयुगांताग्निकठोरजिह्वमाविध्यशूलंतरसाऽसुरेंद्रः ॥ क्षिप्त्वामहेंद्रायविनद्यवीरोहतोऽसिपापेतिरुषाजगाद २ खआपतंतंज्वलितंमहोल्कवन्निरीक्ष्यदु
ष्प्रेक्ष्यमजातविक्लवः ॥ वज्रेणवज्रीशतपर्वणाऽच्छिनद्भुजंचतस्योरगराजभोगम् ३ छिन्नैकबाहुःपरिघेणवृत्रःसंरब्धआसाद्यगृहीतवज्रम् ॥ हनौतताडेंद्रमथाम
रेभंवज्रश्चहस्तान्न्यपतन्मघोनः ४ वृत्रस्यकर्मातिमहाद्भुतंतत्सुरासुराश्चारणसिद्धसंघाः ॥ अपूजयंस्तत्पुरुहूतसंकटंनिरीक्ष्यहाहेतिविचुक्रुशुर्भृशम् ५ इंद्रो
नवज्रंजगृहेविलज्जितश्च्युतंस्वहस्तादरिसन्निधौपुनः ॥ तमाहवृत्रोहरआत्तवज्रोजहिस्वशत्रुंनविषादकालः ६ युयुत्सतांकुत्रचिदाततायिनांजयःसदैकत्रन
वैपराजयः ॥ विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरंसर्वज्ञमाद्यंपुरुषंसनातनम् ७ लोकाःसपालायस्येमेश्वसंतिविवशावशे ॥ द्विजाइवशिचाबद्धाःसकालइहका
रणम् ८ ओजःसहोबलंप्राणममृतंमृत्युमेवच ॥ तमज्ञायजनोहेतुमात्मानंमन्यतेजडः ९ यथादारुमयीनारीयथायंत्रमयोमृगः ॥ एवंभूतानिमघवन्
ईशतंत्राणिविद्धिभो १० पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमात्मभूतेंद्रियाशयाः ॥ शक्नुवंत्यस्यसर्गादौनविनायदनुग्रहम् ॥ अविद्वानेवमात्मानंमन्यतेऽनीशमीश्वरम् ॥
११ भूतैःसृजतिभूतानिग्रसतेतानितैःस्वयम् १२ आयुःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यमाशिषःपुरुषस्ययाः ॥ भवंत्येवहितेकालेयथाऽनिच्छोर्विपर्ययाः १३

र्तकोऽयमित्यजानन्जनोजडइत्युच्यते ओजस्त्वादिहेतुमितिवा ९ १० हिरण्यगर्भादीनामोजआदिगुणसृष्टिहेतुत्वेनसत्त्वाज्जयपराजययोरपितन्नियतत्वमपिकिमपराधमितितत्राह पुरुषइति हि
रण्यगर्भःपुरुषआत्मावायुरुदाहृतशेषोऽव्यक्तस्तथैवेंद्रआशयःसमुदाहृतइत्यतःपुरुषादिशब्देननसंसार्यादिसामान्यानिवस्तूनिगृह्यंते किंतुविशिष्टएवचेतनइत्येवंशास्त्रनिर्णयेसतिहिरण्यगर्भादयोयदनुग्र
हंविनाऽस्यजगतःसर्गादौनशक्नुवंति तमात्मानमंतःस्थित्वादानादिकर्तारंश्रीहरिमनीशंजीवंमन्यते व्याहतमिदमित्याह ईश्वरमिति कोसावितितत्राह अविद्वानेवेति अज्ञानादेवंमन्वानस्यनिर
यएवावस्थानंनान्यत्रेत्यस्मिन्नर्थेएवशब्दः अनीशंजीवरूपेणपरमात्मानमीश्वरं येमन्यंतेतान्समीक्ष्यस्नेहाभिरयभाग्भवेदितिवचनात् ११ ननु तत्सृष्टत्वेब्रह्मासृष्टेत्यादिरूढिःकथमितितत्राह भूतै
रिति १२ दैनंदिनसृष्टिसंहारावपितदधीनावित्याह आयुरिति पुरुषस्योत्पन्नस्ययाआयुराद्याशिषोभवंतितेभावाःकालेकालात्मनोहरेराराधनोपयोगायभवंति हियस्मात्तस्मादकीर्त्यादेःसमःस्यादित्य
न्वयः यथादुःखाद्यनुभवेच्छारहितस्यापिविपर्ययाःदुःखादिलक्षणाद्दृश्यंतेतथेतिशेषः अनेनसर्वेभावाःनारायणाधीनाइतिनिरणायि १३

१४ दुःखाद्यागमेप्रकृतिपुरुषविवेकाज्ञानंकारणमित्याह सत्वमिति आत्मनोजीवस्यात्मानंपरमात्मानम् १५ श्रीहर्यधीनत्वेनजयादिकंतवापिप्रत्यक्षमित्याह पश्येति १६ प्राणएवग्लहः
पणोयस्यसतथा इषवःशराएवअक्षायस्यसतथा हस्त्यादिवाहनान्यासनंफलकलक्षणंयस्यसतथा द्यूतकल्पःसंग्रामः अत्रद्यूतलक्षणेसमरे १७ गतालीकंनिर्व्याजम् १८ सिद्धःजीवन्मुक्तः जीवन्मुक्ते
 जातिभेदेसिद्धःस्यात्साधितेपिचेति । आत्मानंश्रीहरिं भक्तःभजमानः १९ ग्रामंगतइतिवत् । महापुरुषतांप्रतिगतः । भक्तिज्ञानादिगुणसंपन्नत्वेनमहत्त्वम् २० २१ खातकोदकैःकूपतटाकादि
जलैःतत्प्रायैःस्वर्गादिभिः २२ धर्मजिज्ञासयाधर्मविचारेणयुक्तौ युध्यंतीतियुधःयोधाःतेषांपती युधसंप्रहारइतिधातुःअनपुंसकाद्युपपदेक्विप्प्रत्ययः पुम्शब्दवत् २३ २४ कनिष्ठिकाधःकरभःकारिपोतेपि

तस्मादकीर्तियशसोर्जयापजययोरपि ॥ समःस्यात्सुखदुःखाभ्यांमृत्युजीवितयोस्तथा १४ सत्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः ॥ तत्रसाक्षि
णमात्मानंयोवेदनसबद्ध्यते १५ पश्यमांनिर्जितंशक्रवृक्णायुधभुजंमृधे ॥ घटमानंयथाशक्तितवप्राणजिहीर्षया १६ प्राणग्लहोयंसमरइष्वक्षो
वाहनासनः ॥ अत्रनज्ञायतेऽमुष्यजयोऽमुष्यपराजयः १७ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ इंद्रोवृत्रवचःश्रुत्वागतालीकमपूजयत् ॥ गृहीतवज्रःप्रहसंस्त
माहगतविस्मयः १८ ॥ इंद्रउवाच ॥ अहोदानवसिद्धोऽसियस्यतेमतिरीदृशी ॥ भक्तःसर्वात्मनात्मानंसुहृदंजगदीश्वरम् १९ भवानतार्षीन्मायांवै
वैष्णवींजनमोहिनीम् ॥ यद्विहायासुरंभावंमहापुरुषतांगतः २० खल्विदंमहदाश्चर्यंयद्रजःप्रकृतेस्तव ॥ वासुदेवेभगवतिसत्वात्मनिदृढामतिः २१ य
स्यभक्तिर्भगवतिहरौनिःश्रेयसेश्वरे ॥ विक्रीडतोऽमृतांभोधौकिंक्षुद्रैःखातकोदकैः २२ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणावन्योन्यंधर्मजिज्ञासयानृप ॥ युयुधा
तेमहावीर्याविंद्रवृत्रौयुधांपती २३ आविध्यपरिघंवृत्रःकार्ष्णायसमरिंदम ॥ इंद्रायप्राहिणोद्घोरंवामहस्तेनमारिष २४ सतुवृत्रस्यपरिघंकरंचकरभोपम
म् ॥ चिच्छेदयुगपद्देवोवज्रेणशतपर्वणा २५ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यांबभौरक्तस्रवोऽसुरः ॥ छिन्नपक्षोयथागोत्रःखाद्भ्रष्टोवज्रिणाहतः २६ कृत्वाधरांहनुं
भूमौदैत्योदिव्युत्तरांहनुम् ॥ नभोगंभीरवक्त्रेणलिलेहोल्बणजिह्वया २७ दंष्ट्राभिःकालकल्पाभिर्ग्रसन्निवजगत्त्रयम् ॥ अतिमात्रमहाकायआक्षिपंस्तरसागि
रीन् २८ गिरिराट्पादचारीवपद्भ्यांनिर्दारयन्महीम् ॥ जग्रासतंसमासाद्यवज्रिणंसहवाहनम् २९ महाप्राणोमहावीर्योमहासर्पइवद्विपम् ॥ वृत्रग्रस्तंत
मालक्ष्यसप्रजापतयःसुराः ॥ हाकष्टमितिनिर्विण्णाश्चुक्रुशुःसमहर्षयः ३० निगीर्णोप्यसुरेंद्रेणनममारोदरंगतः ॥ महापुरुषसन्नद्धोयोगमायाबलेनच ३१
भित्वावज्रेणतत्कुक्षिंनिष्क्रम्यबलभिद्विभुः ॥ उच्चकर्तशिरःशत्रोर्गिरिशृंगमिवौजसा ३२ वज्रस्तुतत्कंधरमाशुवेगःकृंतन्समंतात्परिवर्तमानः ॥ न्यपात
यत्तावदहर्गणेनयोज्योतिषामयनेवार्त्रहत्ये ३३

तत्करइत्यभिधानात् अत्रकरभशब्दस्ययुक्तोर्थोग्राह्यः २५ भ्रष्टोभ्रंशितः २६ लिलेहनभइतिशेषः २७ कालकल्पाभिःयमसदृशीभिः २८ २९ ३० महापुरुषेणभगवतासन्नद्धःसहितोरक्षित
इतियावत् नारायणकवचाख्यविद्ययासमुद्धतोवायोगमायाबलेनअणिमादिमहिमबलेन उपायलक्षणमायाबलेनवा ३१ ३२ अकृत्रिमोवेगोयस्यसतथा योयमहर्गणआदित्यादिज्योतिषामयनेद
क्षिणोत्तरायणसंज्ञेसंवत्सरेसंभवति तावताहर्गणेनषष्ठ्युत्तरशतत्रयलक्षणेन वार्त्रहत्ये वृत्रहननसंबंधिनिसमरे कालेवातावत्कालंसमंतात्कृंतनूपरिवर्तमानोभ्रमन्वज्रस्तंन्यपातयदित्यन्वयः अत्रेतिहा

संपठंति प्रथमंयुद्धंनर्मदातीरे द्वितीयंतुसमुद्रतीरे तत्रवृत्रेणकेनचित्संकेतेनसंधितइंद्रः सख्यंप्राप्तस्यतस्यस्निग्धतयाकरंप्रगृह्य फेनेनास्यवधंकर्तुंविचरन्फेनेनमांजहीतिविनोदवचनंवृत्रेणवादयित्वातेनपा
दस्पर्शलक्षणंताडनंकृत्वायुद्धायसन्नद्धः एकसंवत्सरकालंयुद्धंकृत्वाविष्णुशक्तियुक्तंवज्रंफेनेनिवेश्यतस्मैविसृज्यश्रीनारायणंध्यायतस्तस्यशिरःप्रजहार संधितःसमयेनेंद्रोवृत्रेणाथोकरग्रहः समुद्रतीरेविच
रन्फेनेनवधमस्यतु नर्मणाजाहिफेनेनवाचयित्वासुरेश्वरः पादस्पर्शविवादंचकृत्वायुद्धायदंशितः फेनेवज्रंसमावेश्यविष्णुयुक्तंव्यसर्जयत् अपानुदच्छिरस्तस्यध्यायतोवत्सरेणसइतिवाक्य मत्रमानं करंग्र
ह्णातीतिकरग्रहः ३३ वृत्रघ्नस्यैंद्रस्यसंबंधीनिलिंगानिलक्षणानिस्तंभितजलनिर्गमनादीनितानियेषुमंत्रेषूच्यंतेतेवार्त्रघ्नलिंगास्तैर्मंत्रैः दासपत्नीरहिगोपाअतिष्ठन्निरुद्धाआपःपणिनेवगावःअपांबिलमपिहि
तंयदासीद्वृत्रंजघन्वांअपतद्ववारेत्यादिलक्षणैः ३४ आत्मज्योतिर्जीवाख्यंतेजः स्वलोकंस्वेनाधिकृतंविद्याधरलोकं ३५ ॥ इतिश्रीभाग०षष्ठ०वि०टीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ अश्वमेधादिकर्मज्ञा
नप्रतिबंधदुष्कर्मपरिहारत्वेनतत्साधनमित्येतदस्मिन्नध्यायेप्रतिपाद्यते भूरिदबहुप्रद स्वर्णप्रदेतिवा स्वर्णभूरिहिरण्यंचपुरटंनिष्कहेमनीत्यभिधानाद्धिरण्यादिद्रव्यप्रद १ ततःसमुद्रतीरात् १ हरेरिंद्रस्य

तदाचखेदुंदुभयोविनेदुर्गंधर्वविद्याधरमहर्षिसिद्धाः ॥ वार्त्रघ्नलिंगैस्तमभिष्टुवानामंत्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यवर्षन् ३४ वृत्रस्यदेहान्निष्क्रांतमात्मज्योतिर
रिंदम ॥ पश्यतांसर्वलोकानांस्वलोकंसमपद्यत ३५ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृत्रेहतेत्रयोलोकाविनाश
क्रेणभूरिद ॥ सपालाह्यभवन्सद्योविज्वरानिर्वृतेंद्रियाः १ देवर्षिपितृभूतानिदैत्यादेवानुगाश्वये ॥ प्रतिजग्मुःस्वधिष्ण्यानिब्रह्मेशेंद्रादयस्ततः २
राजोवाच ॥ इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुंश्रोतुमिच्छामिभोमुने ॥ येनासन्सुखिनोदेवाहरेर्दुःखंकुतोऽभवत् ३ श्रीशुकउवाच ॥ वृत्रविक्रमसंविग्नाःसर्वेदेवाः
सहर्षिभिः ॥ तद्वधायार्थयन्निंद्रंनैच्छद्भीतोबृहद्वधात् ४ इंद्रउवाच ॥ स्त्रीभूद्रुमजलैरेनोविश्वरूपवधोद्भवम् ॥ विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्यांक्वमा
र्ज्म्यहम् ५ श्रीशुकउवाच ॥ ऋषयस्तदुपाकर्ण्यमहेंद्रमिदमब्रुवन् ॥ याजयिष्यामभद्रंतेहयमेधेनमास्मभैः ६ हयमेधेनपुरुषंपरमात्मानमीश्वरम् ॥ इष्ट्वा
नारायणंदेवंमोक्ष्यसेऽपिजगद्वधात् ७ ब्रह्महापितृहागोघ्नोमातृहाचार्यहाऽघवान् ॥ श्वादःपुल्कसकोवापिशुध्येरन्यस्यकीर्तनात् ८ तमश्वमेधे
नमहामखेनश्रद्धान्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ॥ हत्वाऽपिसब्रह्मचराचरंत्वंनलिप्यसेकिंखलनिग्रहेण ९ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंचोदितोविप्रैर्मरुत्वानहन
द्रिपुम् ॥ ब्रह्महत्याहतेतस्मिन्नाससादवृषाकपिम् १० तयेंद्रःस्मसहसंतप्तोनिर्वृतिर्नामुमाविशत् ॥ ह्रीमंतंहत्ययातप्तंसुखयंत्यपिनोगुणाः ११

अर्कमर्कटमंडूकविष्णुवासववायवः तुरंगसिंहशीतांशुयमाश्चहरयोदशेतिअभिधानं ३ अर्थयान्नित्युभयपदी अर्थप्रातिपदिकात्कृदंतात्तत्करोतीतिणिचिकृतेरूपंसाधु बृहद्वधात् ब्राह्मणवधात् ४ एनोब्रह्महत्यापापंमार्ज्मिसंशोध्यपरिहरामि मास्मभैःभयंमाकार्षीःस्म ६ ७ यन्नामसंकीर्तनादेतेशुद्धाभवंतिकिंवक्तव्यंतद्यजनेनेतिभावेनाह ब्रह्महेति ८ सब्रह्मेतिचराचरात्पृथग्ग्रहणंब्रह्महननदोषाधिक्यसूचनाय९
वृषाकपिरिंद्रःवृषाकपिर्हरेशक्रेहरीतक्यांजनार्दनेइत्यभिधानं १०स्मह्येत्येतौ ब्रह्मवधस्यलोकेजुगुप्सितत्वेनस्मृतावपिनात्रतथाइतीममर्थंसूचयतः सर्वस्यसुखस्यहेतुत्वात् तर्हिकिमर्थमस्यनिर्वृतिर्नाभूत् सु
खहेतूनांशौर्यादिगुणानामुन्मीलितत्वाच्छत्रुहननेनेतितत्राह ह्रीमंतमिति यद्यपिशत्रुवधसूचकशौर्यादिगुणाःसुखहेतवस्तथापि तेब्रह्महत्ययातप्तस्यनोसुखयंति कुतःलज्जाकरत्वात्इंद्रादिदेवानांतदानीं
तनंकर्म प्रारब्धकर्मणाप्राप्तदुःखस्यसूचकं प्रारब्धकर्मणैवैषांप्राप्तदुःखस्यसूचकं। तदानींतनकर्मस्याद्व्रणहेतुर्यथारणः।देवादीनांस्थितप्रज्ञभावान्नैवान्यथाभवेत्।प्रारब्धमपितुक्वापिकिंचिद्विघटितंभवेदिति११

असृक्पटांरक्तरंजितपटां रजस्वलामिव १२ मीनगंधिनःक्षीणमीनधारिणश्चंडालादाशादयोयेतेषांयोदुर्गंधःतादृशेनासुगंधेनासुरभिणा १३ ततःसहस्राक्षस्तांपरिहर्तुंसर्वादिशोगत्वाविहायसा न
भोगतः समर्थयेक्षया प्रागुदीचींदिशंदृष्ट्वा तांप्रविष्टोमानसंनामसरः प्रापेत्यन्वयः १४ तंतूनावसदित्युपान्वध्याङ्वसइतिसप्तम्यर्थेद्वितीया अग्निर्दूतोयस्यसोग्निदूतः यावादिंद्रःसरसिपुष्करनालतं
तुष्ववसत्तावन्नहुषस्त्रिणाकंस्वर्गंभूम्यंतरिक्षंस्वर्गस्थानंवाशशासेत्यन्वयः अतएवत्रैलोक्यपालनलब्धभ्रंसवैश्वर्यभोगराहितः ब्रह्मवधादुत्पन्नदोषमोक्षं तावच्चनाकामितिकेचित्पठंतिअत्रत्वशब्दएवार्थे
नहुषइत्यनेनसंबद्ध्यते अन्ययोगव्यवच्छेदार्थः तिरश्चांगतिंआजगरींस्थितिं १५ १६ उपहूतः ऋतंभरेतिब्रह्मागिराविरिंचवाक्येनोपहूतःबृहस्पतिवाक्येनवा अभ्यारूयदूतमुखेनेत्यर्थः ततःमा
नससरसः ऋतंभरस्यसत्यपालकस्यनृसिंहस्यध्यानेननिवारितमंहोयेनसतथा । सर्वगतःश्रीनारायणइतिप्रल्हादोक्तवचनंसत्यंकर्तुंस्तंभादाविरभूदिति यदतोहरिऋतंभरइतिवेदवादिभिरुपहूत
त्वाद्धरेस्तन्नाम नन्विदानीमृतंभरध्यानेनानिरस्तंगच्छेत् पूर्वंतेनाभिभूतइंद्रःकिंत्वत्राह पापश्चेति पापोब्रह्महत्यालक्षणोजीवश्च तमिंद्रंनाभ्यभूदभिभूतंनाकरोदित्यन्वयः अत्रहेतुगर्भविशेषणमाह

तांददर्शानुधावंतींचंडालीमिवरूपिणीम् ॥ जरयावेपमानांगींयक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् १२ विकीर्यपलिताग्केशांस्तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणीम् ॥ मीनगं
ध्युसुगंधेनकुर्वतींमार्गदूषणम् १३ नभोगतोदिशःसर्वाःसहस्राक्षोविशांपते ॥ प्रागुदीचींदिशंतूर्णंप्रविष्टोनृपमानसम् १४ सआवसत्पु
ष्करनालतंतूनलब्धभोगोयदिहाग्निदूतः ॥ वर्षाणिसाहस्रमलक्षितोंतःसंचिंतयन्ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् १५ तावत्त्रिणाकंनहुषःशशासविद्यातपोयो
गबलानुभावः ॥ ससंपदैश्वर्यमदांधबुद्धिर्नीतस्तिरश्चांगतिमिंद्रपत्न्या १६ ततोगतोब्रह्मगिरोपहूतऋतंभरध्याननिवारिताघः ॥ पापश्चदिग्दे
वतयाहतौजास्तंनाभ्यभूदवितंविष्णुपत्न्या १७ तंचब्रह्मर्षयोभ्येत्यहयमेधेनभारत ॥ यथावद्दीक्षयांचक्रुःपुरुषाराधनेनह १८ अथेज्यमानेपुरुषेसर्व
भूतमयात्मनि ॥ अश्वमेधेमहेंद्रेणवितते ब्रह्मवादिभिः १९ सर्वेत्वाष्ट्रवधोभूयानापिपापःपरंतप ॥ नीतस्तेनैवशून्यायनीहारइवभानुना २० सवाजिमे
धेनयथोदितेनवितायमानेनमरीचिमिश्रैः ॥ इष्ट्वापियज्ञंपुरुषंपुराणमिंद्रोमहानासविधूतपापः २१

दिग्देवतयेति इंद्रहितकारिण्यादिग्देवतयाहतमोजोबलंयस्यइंद्रमन्विष्यसर्वादिक्षुभ्रमतःससथा कस्मात् गंगाजलपरिप्लुतमानससरसिप्रविष्टत्वेनाविष्णुपत्न्यावितंरक्षितंतस्मात्वोति १७ ऋतंभरध्याना
दिनाभिभवाभावेतदभिभवःस्यात्स्वरूपतोनाशाभावादितितत्राह तमिति भगवदविषयेणाश्वमेधेनस्वरूपनाशश्चकथंस्यादित्यतउक्तं पुरुषेति अत्रपुरुषशब्देनविष्णुरुच्यते सहस्रशीर्षापु
रुषइतिश्रुतेः हेत्यनेनश्रीहरिमाहात्म्यज्ञानपूर्वकंतत्करणाभावेनतत्फलंस्यादितिविपक्षेबाधकंसूचयति अहंहिसर्वयज्ञानांभोक्ताचेतिस्मृतेः १८ यतएवंसांगोयज्ञःअथतस्मान्महानपित्वाष्ट्रवधस्तेनप
ज्ञेनशून्यायनीतएव सर्वात्मनानष्टोभूत्क्रियायाविशिष्टत्वादित्यन्वयः कथंविशिष्टत्वमित्यतस्तात्पर्यादुक्तमेवविशिनष्टि इज्यमानइति ब्रह्मादिभिर्वितते विस्तृते अश्वमेधयज्ञेइंद्रेणसर्वभूतानांप्रधानश्चां
तर्यामीचसर्वभूतमयात्मातस्मिन्यज्ञपुरुषेइज्यमाने । सर्वदेवमयात्मनीतिपाठेसएवार्थः वाइत्यनेनज्ञानाग्निःसर्वकर्माणीतिवचनाद्भगवतःज्ञानेनसर्वात्मनापापस्यनाशेप्यश्वमेधेनेंद्रस्यमहत्वातिशयोभ
वतीतिसूचयति १९ २० तत्कुतोवगम्यतइत्यत्राह सवाजीति मरिचिमिश्रैर्मरीचिमुख्यैः । ज्ञानाद्विधूतपापोपिइष्ट्वामहानासेत्यर्थः २१

नेदमिंद्रेण स्वार्थतयाऽनुष्ठितम् । किंतुलोकोपकारकत्वेन । यतोस्यैंद्रस्यपापंनष्टंतच्चरितस्यश्रवणादिनासर्वाभीष्टानिसिद्ध्यंतीतिततस्तौति इदमिति तीर्थपदस्यहरेरनुकीर्तनंयस्मिंस्तत्तथा भक्तेनु
च्छ्रयोयस्मात्तत्तथा । भक्तजनस्यानुवर्णनंयस्मिन्तत्तथा । महेंद्रस्यपापान्मोक्षोयत्रतत्तथा । मरुत्वतोविशिष्टजयोयस्मिंस्तत्तथा २२ इंद्रियमिंद्रियाणांशक्तिप्रदं किंविषयमाख्यानमित्यतोइं
द्रियंइंद्रसंबंधिवेत्युक्तम् २३ ॥ इतिश्रीभा०ष०विज०टी०त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ अत्राचित्रकेतुविषयेतिहासश्रवणादिनासंसारविरक्तिभूयिष्ठतयाश्रीनारायणचरणारविंदेभक्तिर्जायतेइतितदर्थंपरीक्षि
त्प्रश्नपूर्वकपूर्वकथाशेषत्वेननिरूपयितुमाह रजइति दृढारतिर्निरतिशयभक्तिरित्यर्थः १ देवादीनामपिश्रीकांतांघ्रिभक्तिर्दुर्लभा किमुतासुरप्रकृतेरितिभावेनवक्ति देवानामिति शुद्धसत्वगुणनिर्मितशरीर
त्वेनशुद्धांतःकरणानांअमलात्मनाम् । तपोभिर्निर्धूतमनोमलानांनप्रायेणोपजायतइत्यस्यायमर्थः निरंतरभक्तिकरणयोग्यैरसुरावेशात्क्रियमाणस्यद्वेषस्यकादाचित्कत्वेनाल्पत्वेपिमहत्त्वोपचारोऽन्य
थाशुद्धसत्वानामित्यादिविशेषणं विशिष्टानांदेवानांगुणलिंगानामित्यादिनोच्यमानमात्यंतिकभक्तिलक्षणंचासंगतंस्यादतःप्रायशब्दस्यबाहुल्यार्थत्वेप्यल्पएवार्थोंगीकर्तव्यः । प्रकृतप्रमाणानु
रोधाद्भक्तिकरणंदुर्लभमित्यतोवातथोक्तं ननुतेषांतदभावात् । भक्तबाहुल्यस्यादृष्टत्वात्भक्तेस्तारतम्यप्रदर्शनायवा २ एतदेवाह रजोभिरिति इहकर्मभूमौजंतवःपार्थिवैःरजोभिःसमसंख्याता

इदंमहाख्यानमशेषपाप्मनांप्रक्षालनंतीर्थपदानुकीर्तनम् ॥ भक्त्युच्छ्रयंभक्तजनानुवर्णनंमहेंद्रमोक्षंविजयंमरुत्वतः २२ पठेयुराख्यानमिदंसदाबुधाः
शृण्वंत्यथोपर्वणिपर्वणींद्रियम् ॥ धन्यंयशस्यंनिखिलाघमोचनंरिपुंजयंस्वस्त्ययनंतथायुषम् २३ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ॥
१३ ॥ परीक्षिदुवाच ॥ रजस्तमःस्वभावस्यब्रह्मन्वृत्रस्यपाप्मनः ॥ नारायणेभगवतिकथमासीद्दृढारतिः १ देवानांशुद्धसत्वानामृषीणांचामलात्म
नाम् ॥ भक्तिर्मुकुंदचरणेनप्रायेणोपजायते २ रजोभिःसमसंख्याताःपार्थिवैरिहजंतवः ॥ तेषांयेकेचनेहंतश्रेयोवैमनुजादयः ३ प्रायोमुमुक्षवस्तेषांके
चनेहद्विजोत्तमाः ॥ मुमुक्षूणांसहस्रेषुकश्चिन्मुच्येतसिद्ध्यति ४ मुक्तानामपिसिद्धानांनारायणपरायणः ॥ सुदुर्लभःप्रशांतात्माकोटिष्वपिमहामुने ५
वृत्रस्तुसकथंपापःसर्वलोकोपतापनः ॥ इत्थंदृढमतिःकृष्णआसीत्संग्रामउल्बणे ६ अत्रनःसंशयोभूयान्श्रोतुंकौतूहलंप्रभो ॥ यःपौरुषेणसमरेसहस्रा
क्षमतोषयत् ७ ॥ सूतउवाच ॥ परीक्षितोथसंप्रश्नंभगवान्बादरायणिः ॥ निशम्यश्रद्दधानस्यप्रतिनंद्यवचोऽब्रवीत् ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ शृणुष्वावहितो
राजन्नितिहासंपुरातनम् ॥ श्रुतंद्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ९ आसीद्राजासार्वभौमःशूरसेनेषुवैनृपः ॥ चित्रकेतुरितिख्यातोयस्यासीत्कामधुङ्महीं १०

यावंतिभूमेःरजांसिसंति तावंतःशरीरिणोजीवाःसंतिअन्येपिनिःशरीराअनंताःसंति परमाणुप्रदेशेपिह्यनंताःप्राणराशयइतिश्रुतेः नतेषामिहमानंक्रियते किंतुगृहीतदेहानामेव तेषांमध्येयेकेचनमनुजाद
यःश्रेयःस्वर्गादिलक्षणमुद्दिश्यप्रवर्तंते वाइत्यनेनमनुष्याणांसहस्रेष्वित्यादिवाक्यंसूचयति ईहमानेष्वपिविशेषंवा ३ स्वर्गादीनांलक्षणभंगुरसुखपरत्वंसंदिश्यचेष्टमानानांमध्येकेचिदेवमुमुक्षवःमोक्षेच्छवः
तेषांमुमुक्षूणांमध्येकेचिदेवप्रयतंते तेषुप्रयतमानेषुसहस्रेषुकश्चिदधिकारिराशिषुमुच्येत संसारान्मुक्तोभवति तत्रापिसंसारान्मुक्तेष्वपिसंसाराद्यप्राप्तिज्ञानादिपूर्तिशून्यमुक्तराशौकश्चिदेवपूर्णज्ञानीसिद्ध्य
ति आनंदादिपूर्णोभवति ४ सिद्धानामानंदादिपूर्णानांमुक्तानांमध्येनारायणायनोदुर्लभः तेषांनारायणायनानांकोटिष्वपि प्रशांतात्माप्रकृष्टभगवन्निष्ठायुक्तमनाः प्रकृष्टानंदरूपोवा नारायणपराय
णःसुदुर्लभः ब्रह्माणमेकमंतरेणात्यंतदुर्लभइत्यर्थः अधिकारिणांतारतम्याविवक्षयैतद्वचनम् ५ ततःकिंप्रकृतमितितत्राह वृत्रस्त्विति तुशब्देनात्यंतानुपपत्तिंसूचयति ६ पौरुषेणपरमात्मावि
षयस्नेहेन अहोदानवसिद्धोसीत्युक्तत्वात् ७ ८ ९ १०

सांतानिकः संतानार्थी । कस्यामपीतिशेषः ११ १२ १३ १४ १५ क्षितावुपासीनं १६ तेतवानामयमपिद्‌ःस्वमास्तिहि तथात्मनस्तवप्रकृतीनांस्वस्तिकिमित्यन्वयः प्रकृतिविषयकुशलप्रश्नेनकिं प्रयोजनमत्राह यथेति यथासप्तभिःप्रकृतिभिः महदहंकाराभ्यांपृथिव्यादिभिःपंचभिर्भूतैर्गुप्तःपुमान्जीवः १७ प्रकृतिषुदेहहेतुषुआत्मानमद्धानिधायश्रेयःप्राप्नोति तथाराजाचप्रकृतिशब्दवाच्यैराजजनै रक्षितःतेषुराज्यभारंनिधायविहितंश्रेयआप्नुयादित्यन्वयः तथाप्रकृत्यादयोयस्यराज्ञोवशवर्तिनःस्युः आत्मामनश्चानुवशश्चेत्तर्हितेसर्वेलोकास्तस्यराज्ञोवशगाःतस्मैबलिंयच्छंतीत्यन्वयः । आत्मास्वयं
२६ प्रकृत्यादेर्वशवर्तीचेत्प्रकृत्यादेरात्मवशत्वाभावेनअनर्थस्यकारणभूताभवंतीत्याह अहितादयइति अतोवशीकर्तव्याइत्यर्थः आहितादयइतिवाआदितएवहिकर्तृत्वेननिहिताः अनेनप्रकृत्यादीनांगुणोद १४
र्शितः । स्वाम्यमात्योजनपदोदुर्गंद्रविणसंचयः दंडोमंत्रीचसप्तैतास्तस्यप्रकृतयःस्मृताइति बुद्धिसहायोमंत्री कर्मसहायोऽमात्यः यथाप्रकृतिगुप्तोराजासुखमश्नुतेतथाराज्ञासंतोषिताःप्रकृतयःराज्ञःसंतो

तस्यभार्यासहस्राणांसहस्राणिदशाभवन् ॥ सांतानिकश्चापिनृपोनलेभेतासुसंततिम् ११ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः ॥ संपन्नस्यगुणैः सर्वैश्चिंतावंध्यापतेरभूत् १२ नतस्यसंपदःसर्वामहिष्योवामलोचनाः ॥ सार्वभौमस्यभूश्चेयंनाभूवन्प्रीतिहेतवः १३ तस्यैकदातुभवनमंगिराभगवानृषिः ॥ लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृच्छया १४ तंपूजयित्वाविधिवत्प्रत्युत्थानार्हणादिभिः ॥ कृतातिथ्यमुपासीदत्सुखासीनंसमाहितः १५ महर्षिस्तमुपासीनंप्रश्रयावनतंक्षितौ ॥ प्रतिपूज्यमहाराजसमाभाष्येदमब्रवीत् १६ ॥ अंगिराउवाच ॥ अपितेऽनामयंस्वस्तिप्रकृतीनांतथात्मनः ॥ यथाप्रकृतिभिर्गुप्तःपुमान्राजाचसप्तभिः १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धानिधायश्रेयआप्नुयात् ॥ राज्ञस्तथाप्रकृतयोनरदेवाहितादयः १८ आपिदाराःसुतामात्याभृत्याःश्रेण्योथमंत्रिणः ॥ पौराजानपदाभूपाआत्माचवशवर्तिनः १९ यस्यात्मानुवशश्चेत्स्यात्सर्वेतद्वशगाइमे ॥ लोकाःसपालायच्छंतिसर्वेबलिमतंद्रिताः २० आत्मनःप्रीतयेप्यात्मापरतःस्वतएववा ॥ लक्षयेऽलब्धकामंत्वांचिंतयाशबलंमुखम् २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविकल्पितोराजन्विदुषामुनिनापिसः ॥ प्रश्रयावनतोभ्याहप्रजाकामनयामुनिम् २२ ॥ चित्रकेतुरुवाच ॥ भगवन्किंनविदितंतपोज्ञानसमाधिभिः ॥ योगिनांध्वस्तपापानांबहिरंतःशरीरिषु २३ तथापिपृच्छतोब्रूयांब्रह्मन्नात्मनिचिंतितम् ॥ भवतोविदुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञया २४ लोकपालैरपिप्रार्थ्याःसाम्राज्यैश्वर्यसंपदः ॥ ननंदयंत्यप्रजंमांक्षुत्तृट्‌क्षाममिवापरे ॥ २५ ॥

षहेतवोभवंति अन्यथाऽहितादयःअहितस्यासंतोषस्यआदयःकारणभूताभवंतीतियोगविभागोवा १८ हेराजन् दारसुतादयश्चतववशवर्तिनोपिअनुकूलतयावर्ततेकिं आत्मामनश्चवशवर्तीकिं १९ मनसो वशवर्तित्वेकिंफलमत्राह यस्येति मनसःस्ववशवर्तित्वेभृत्यादयोपिस्ववशाभवंति अन्यथाकोपलोभाद्यधीनस्यतवक्रोधादिनाविमनसीकृताभृत्यादयउक्तकारिणोनभवंति अतोमनसश्चवशवर्तित्वंक्रोधाद्य भावफलं क्रोधाद्यकरणेभृत्यादिवशीकरणं २० किंचप्रपंचोपिभवदायत्तइत्याह आत्मनइति आत्माप्रपंचोपि आत्मनस्तवप्रीतयेस्यादित्यन्वयः अस्त्वेवमिदंसर्वंभवन्मनसिकिंप्रतीयतइतितत्राह परतइ २६
ति अहं स्वतःपरतोवाऽलब्धकाममप्राप्तकामं त्वांलक्षयेपश्यामि केनलिंगेनेत्यतउक्तं चिंतयेति शबलमलक्षणं २१ एवंविकल्पितः संततिनिमित्तंदुःखंविदुषा प्रश्नयलक्षणगुणेनावनतःप्रह्वः २२ २३ आत्मनिमनसि २४ अपरेरूक्चंदनवनितादयः ॥ २५ ॥

पालनप्रकारमाह पूर्वैरिति पूर्वैः पूर्वजैःसहगतंप्राप्तंतमोनरकंयथायथाप्रजयातरेम तत्ताहशंप्रजालक्षणंवस्तु यद्वा यथायेनोपायेनतरेम तन्नोऽस्माकंविधेहि सकउपायइतिचिंताप्रभूदित्याह प्रजयेति २६
त्वाष्ट्रंत्वष्टृदैवतं २७ २८ २९ प्राशनात्स्वीकारात् ३० शूरसेनस्यचित्रकेतोः ३१ शूरसेनानांविषयाणाम् ३२ ३३ ३४कीदृशंकर्माकरोदत्राह धन्यमिति धन्यंस्वधनादसपत्करम् ३५ निःस्वस्यदारिद्रस्य३६

तन्नःपाहिमहाभागपूर्वैःसहगतंतमः ॥ यथातरेमदुस्तारंप्रजयातद्विधेहिनः २६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यर्थितःसभगवान्कृपालुर्ब्रह्मणःसुतः ॥ श्रप यित्वाचरुंत्वाष्ट्रंत्वष्टारमयजद्विभुः २७ ज्येष्ठाश्रेष्ठाचयाराज्ञोमहिषीणांचभारत ॥ नाम्नाकृतद्युतिस्तस्यैयज्ञोच्छिष्टमदाद्विभुः २८ अथाहनृपतिंराज न्भवितैकस्तवात्मजः ॥ हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमितिब्रह्मसुतोययौ २९ सापितत्प्राशनादेवचित्रकेतोरधारयत् ॥ गर्भंकृतद्युतिर्देवीकृत्तिकाग्नेरिवात्मजम् ३० तस्याअनुदिनंगर्भःशुक्लपक्षइवोडुपः ॥ ववृधेशूरसेनस्यतेजसाशनकैर्नृप ३१ अथकालउपावृत्तेकुमारःसमजायत ॥ जनयन्शूरसेनानांशृण्वतांप रमांमुदम् ३२ सराजासुकुमारस्यस्नातःशुचिरलंकृतः ॥ वाचयित्वाशिषोविप्रैःकारयामासजातकम् ३३ तेभ्योहिरण्यंरजतंवासांस्याभरणानिच ॥ ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानिषट् ३४ ववर्षकामानन्येषांपर्जन्यइवदेहिनाम् ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंकुमारस्यमहात्मनः ३५ कृच्छ्रलब्धेऽ स्यराजर्षेस्तनयेऽनुदिनंपितुः ॥ यथानिःस्वस्यकृच्छ्राप्तेधनेस्नेहोऽन्ववर्धत ३६ मातुस्त्वतितरांपुत्रेस्नेहोमोहसमुद्भवः ॥ कृतद्युतेःसपत्नीनांप्रजाकाम ज्वरोऽभवत् ३७ चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथादारेप्रजावति ॥ नतथान्येषुसंजज्ञेबालंलालयतोऽन्वहम् ३८ ताःपर्यतप्यन्नात्मानंगर्हयंत्योऽभ्यसूयया ॥ अनपत्येनदुःखेनराज्ञश्चानादरेणच ३९ धिगप्रजांस्त्रियंपापांपत्युश्चागृहसंमताम् ॥ सप्रजाभिःसपत्नीभिर्दासीमिवतिरस्कृताम् ४० दासीनांकोनुसंता पःस्वामिनःपरिचर्यया ॥ अभीक्ष्णंलब्धमानानांदास्यादासीवदुर्भगा ४१ एवंसंदह्यमानानांसपत्न्याःपुत्रसंपदा ॥ राज्ञोऽसंमतवृत्तीनांविद्वेषोबलवान भूत् ४२ विद्वेषान्नष्टमतयःस्त्रियोदारुणचेतसः ॥ गरंददुःकुमारायविद्वेषान्नृपतिंप्रति ४३ कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् ॥ सुप्तएवेतिसं चिंत्यनिरीक्ष्यव्यचरद्गृहे ४४ शयानंसुचिरंबालमुपधार्यमनीषिणी ॥ पुत्रमानयमेभद्रेइतिधात्रीमचोदयत् ४५ साशयानमुपव्रज्यदृष्ट्वाचोत्तारलोचनम् प्राणेंद्रियात्मभिस्त्यक्तंहतास्मीत्यपतद्भुवि ४६ तस्यास्तदाकर्ण्यभृशातुरस्वरंघ्नंत्याःकराभ्यामुरउच्चकैरपि ॥ प्रविश्यराज्ञीत्वरयात्मजांतिकंददर्शबालं सहसामृतंसुतम् ४७ पपातभूमौपरिवृद्धयाशुचामुमोहविभ्रष्टशिरोरुहांबरा ॥ ततोनृपांतःपुरवर्तिनोजनानराश्चनार्यश्चनिशम्यरोदनम् ॥ आगत्य तुल्यव्यसनाःसुदुःखितास्ताश्चव्यलीकंरुरुदुःकृतागसः ४८ श्रुत्वामृतंपुत्रमलक्षितांतकंविनष्टदृष्टिःप्रपतन्स्खलन्नपि ॥ स्नेहानुबंधैधितयाशुचाभृशंवि मूर्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ४९ पपातबालस्यसपादमूलेमृतस्यविस्रस्तशिरोरुहांबरः ॥ दीर्घंश्वसन्बाष्पकलोपरोधतोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुम् ५०

२७ प्रजावतिपुत्रवति ३८ ३९ ४० स्वामिनःस्नेहाभावेदासीत्वमप्रयोजकमित्याह दासीनामिति ४१ ४२ गरंविषम् ४३ ४४ धात्रींस्तनदात्रीं ४५ उत्तारलोचनंउन्नततारयुक्तनेत्रम् ४६ ४७४८ अनुप्रकृतिः समप्रकृतिजनः ४९ ५०

५१ श्रोतॄणांचित्रवाचावदंती शुशोचंति ५२ शोकलक्षणंवाक्यंदर्शयति अहोइति अतीवबालिशःजडाज्जडः कथंममजाड्यमापाद्यतइतितत्राह यस्त्विति यस्त्वमात्मसृष्टेरप्रतिरूपंप्रतिकूलंविरुद्धमी
हसेतुएव तुःस्याद्भेदेवधारणइत्यभिधानात् कथमियंविरुद्धचेष्टाभूदत्राह परइति परेपूर्वतनेपितरिमातरिवा जीवत्यपरस्यपश्चादुत्पन्नस्यपुत्रस्ययामृतिःसात्वयापाद्यते यस्मात्तस्मादितिशेषः यद्यपिसं
हारेऽयंक्रमस्तथापिस्थितावनुपपन्नोयमितिसूचयति तुनेतिवा कथंतर्हिजाड्यपरिहारइतितत्राह विपर्ययइति उक्ताद्विपर्ययोऽन्यथा पूर्वतनस्यपूर्वंमृतिःपश्चात्तनस्यपश्चान्मृतिः यदितर्हि ध्रुवंनि
२७ श्चितं त्वंपरोसि जडादन्यःप्राज्ञोसि स्वचेष्टानुसारिचेष्टत्वादित्यर्थः ५३ संतापक्रोधरागादिष्वनर्थज्ञवचःक्वचिदितिवचनात्संतापादनन्वितमित्याह नहीति शरीरिणांमृत्युजन्मनोःक्रमोनास्तिचेत्तदात १४
र्हिआत्मकर्मभिःस्वकर्मानुकूल्येनास्तु तेत्वयास्वयंनिजसर्गवृद्धयेयःस्नेहमोहपाशोममपुत्रोयमितिस्नेहानुबंधःकृतस्तमिमंस्नेहपाशंविवृश्चसिभिनत्सीति नसम्यक्करोषि ५४ त्वमकरुणेनयमेनदूरंनयाही
त्यन्वयः इदंक्रोधंकटाक्षीकृत्योक्तमितिज्ञातव्यं ५५ अशनयाऽशनेच्छयाभवानित्यनर्थज्ञवचः स्पष्टंप्रतीयते ६५ इदमपिरागनिमित्तमितिभावेनाह नाहमिति मुदितेप्रसन्नेवीक्षणेयस्यतत्तथोक्तं क्रोधंध्वन

पतिंनिरीक्ष्योरुशुचार्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् ॥ जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधानाविललापचित्रधा ५१ स्तनद्वयंकुंकुमपंकमंडितंनिर्षि
चतीसांजनबाष्पबिंदुभिः ॥ विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजःसुतंशुशोचचित्रंकुररीवदुष्करम् ५२ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमी
हसे ॥ परेतुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवंपरः ५३ नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः ॥ यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धये
स्वयंकृतस्तेतमिमंविवृश्चसि ५४ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् ॥ अंजस्तरेमभवताऽप्रजदुस्तरंयद्ध्वांतंनयाह्यकरुणे
नयमेनदूरम् ५५ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्वयंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् ॥ सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकाना
म् ५६ नाहंतनूजददृशेहतमंगलातेमुग्धस्मितंमुदितवीक्षणमाननाब्जम् ॥ किंवागतोस्यपुनरन्वयमन्यलोकंनीतोऽघृणेननशृणोमिकलागिरस्ते ५७ ॥ श्री
शुकउवाच ॥ विलपंत्यांमृतंपुत्रमितिचित्रविलापनैः ॥ चित्रकेतुर्भृशंतप्तोमुक्तकंठोरुरोदह ५८ तयोर्विलपतोःसर्वेदंपत्योस्तदनुव्रताः ॥ रुरुदुःस्मनरा
नार्यःसर्वमासीदचेतनम् ५९ एवंकश्मलमापन्नंनष्टसंज्ञमनायकम् ॥ ज्ञात्वांगिरानामऋषिराजगामसनारदः ६० ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेचतुर्दशोध्या
यः १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ऊचतुर्मृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ॥ शोकाभिभूतंराजानंबोधयंतौसदुक्तिभिः १ कोऽयंस्यात्तवराजेंद्रभवान्यमनुशोच
ति ॥ त्वंचास्यकतमःसृष्टौपुरेदानीमतःपरम् २

यंतीशोचति किंवेति अपुनरन्वयंपुनःसंबंधशून्यं अघृणेनयमेनेतिशेषः ५७ इयमेकैवविलपंत्यभून्नान्यइत्यतःपूर्वोक्तविलापंस्पष्टयति विलपंत्यामिति ५८ अचेतनंबुद्धिशून्यंअश्मवत्प्रवृत्तिशून्यंपुरंवा
५९ अनायकंबोधकरहितं अस्मिन्नवसरेसुहृदौंगिरसआगतिंवक्ति ज्ञात्वेति अनेनऋषिस्त्रिकालदर्शीतिस्पष्टितं ६० ॥ इतिश्रीभागवतेम०षष्ठ०विज०टीकायांचतुर्दशोध्यायः १४ ॥ अत्रसंसारोनित्यस्तदु
च्छेदोज्ञानेनैवतदपिनिरंतरोपासितश्रीनारायणानुग्रहादुत्पद्यतइतिएतत्सर्वंनिरूप्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रांगिरोनारदावागत्यकिंचक्रतुरित्याशंकायामाह श्रीशुकइति मृतकोपांतेशवसमीपे ॥ १ ॥ २७
यमनुशोचति अयंतवकःस्यात्कीदृशोबंधुःस्यादिदानींपुत्रइतिभ्रांतिश्चेत्तर्हिविरिंचिसृष्टौपुराऽतीतकालेत्वमस्यबालस्यबंधूनांमध्येकतमोबंधुःपितामातुलोवा सहोदरोवा अतःपरं एष्यत्कालेच कतमो
बंधुरितिशेषः अयंचपूर्वापरकालयोस्तवकतमइतियोज्यं यथापूर्वोत्तरकालेषुवयानैकोपिसंबंधस्तथेदानीमपिभ्रांतिमंतरेणेत्यतःशोकोनकार्यइतिभावः २

५१ श्रोतृणांचित्रवाचावदंती शुशोचेति ५२ शोकलक्षणंवाक्यंदर्शयति अहोइति अतीवबालिशःजडाज्जडः कथंममजाड्यमापाद्यतइतितत्राह यस्त्वमसि यस्त्वमात्मसृष्टेरप्रतिरूपंप्रतिकूलंविरुद्धमी
हसेतुएव तुःस्याद्भेदेवधारणइत्यभिधानात् कथमियंविरुद्धचेष्टाभूदत्राह परइति परेपूर्वतनेपितरिमातरिवा जीवत्यपरस्यपश्चादुत्पन्नस्यपुत्रस्ययामृतिःसात्वयापाद्यते यस्मात्तस्मादितिशेषः यद्यपिसं
हारेऽयंक्रमस्तथापिस्थितावनुपपन्नोयमितिसूचयति तुनेतिवा कथंतर्हिजाड्यपरिहारइतितत्राह विपर्ययइति उक्ताद्विपर्ययोऽन्यथा पूर्वतनस्यपूर्वंमृतिःपश्चात्तनस्यपश्चान्मृतिः यदितर्हि ध्रुवंनि
श्चितं त्वंपरोसि जडादन्यःप्राज्ञोसि स्वचेष्टानुसारिचेष्टत्वादित्यर्थः ५३ संतापक्रोधरागादिष्वनर्थज्ञवचःक्वचिदितिवचनात्संतापादनन्वितमित्याह नहीति शरीरिणांमृत्युजन्मनोःक्रमोनास्तिचेत्तदात
र्हिआत्मकर्मभिःस्वकर्मानुकूल्येनास्तु तेत्वयास्वयंनिजसर्गवृद्धयेयःस्नेहमोहपाशोममपुत्रोयमितिस्नेहानुबंधःकृतस्तमिमंस्नेहपाशंविवृश्चसिभिनत्सीति नसम्यक्करोषि ५४ त्वमकरुणेनयमेनदूरंनयाही
त्यन्वयः इदंक्रोधंकटाक्षीकृत्योक्तमितिज्ञातव्यं ५५ अशनयाऽशनेच्छयाभवानित्यनर्थज्ञवचः स्पष्टंप्रतीयते ६५ इदमपिरागनिमित्तमितिभावेनाह नाहमिति मुदितेप्रसन्नेवीक्षणेयस्यतत्तथोक्तं क्रोधंध्वन

पतिंनिरीक्ष्योरुशुचार्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् ॥ जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधानाविललापचित्रधा ५१ स्तनद्वयंकुंकुमपंकमंडितंनिर्षि
चतीसांजनबाष्पबिंदुभिः ॥ विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजःसुतंशुशोचचित्रंकुररीवदुष्करम् ५२ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमी
हसे ॥ परेतुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवंपरः ५३ नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः ॥ यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धये
स्वयंकृतस्तेतमिमंविवृश्चसि ५४ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् ॥ अंजस्तरेमभवताऽप्रजदुस्तरंयद्ध्वांतंनयाह्यकरुणे
नयमेनदूरम् ५५ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्वयंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् ॥ सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकाना
म् ५६ नाहंतनूजददृशेहतमंगलातेमुग्धस्मितंमुदितवीक्षणमाननाब्जम् ॥ किंवागतोस्यपुनरन्वयमन्यलोकंनीतोऽघृणेननशृणोमिकलागिरस्ते ५७ ॥ श्री
शुकउवाच ॥ विलपंत्यांमृतंपुत्रमितिचित्रविलापनैः ॥ चित्रकेतुर्भृशंतप्तोमुक्तकंठोरुरोदह ५८ तयोर्विलपतोःसर्वेदंपत्योस्तदनुव्रताः ॥ रुरुदुःस्मनरा
नार्यःसर्वमासीदचेतनम् ५९ एवंकश्मलमापन्नंनष्टसंज्ञमनायकम् ॥ ज्ञात्वांगिरानाममुनिराजगामसनारदः ६० ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेचतुर्दशोध्या
यः १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ऊचतुर्मृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ॥ शोकाभिभूतंराजानंबोधयंतौसदुक्तिभिः १ कोऽयंस्यात्तवराजेंद्रभवान्यमनुशोच
ति ॥ त्वंचास्यकतमःसृष्टौपुरेदानीमतःपरम् २

यंतीशोचति किंवेति अपुनरन्वयंपुनःसंबंधशून्यं अघृणेनयमेनेतिशेषः ५७ इयमेकैवविलपंत्यभून्नान्यइत्यतःपूर्वोक्तविलापंस्पष्टयति विलपंत्यामिति ५८ अचेतनंबुद्धिशून्यंअश्मवत्प्रवृत्तिशून्यंपुरंवा
५९ अनायकंबोधकरहितं अस्मिन्नवसरेसुहृदोंगिरसआगतिंवक्ति ज्ञात्वेति अनेनऋषित्रिकालदर्शीतिस्पष्टितं ६० ॥ इतिश्रीभागवतेम०षष्ठ०विज०टीकायांचतुर्दशोध्यायः १४ ॥ अत्रसंसारोनित्यस्तदु
च्छेदोज्ञानेनैवतदपिनिरंतरोपासितश्रीनारायणानुग्रहादुत्पद्यतइतिएतत्सर्वंनिरूप्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रांगिरोनारदावागत्यकिंचक्रतुरित्याशंकायामाह श्रीशुकइति मृतकोपांतेशवसमीपे ॥ १ ॥
यमनुशोचति अयंतवकःस्यात्कीदृशोबंधुःस्यादिदानींपुत्रइतिभ्रांतिश्चेत्तर्हिविरिंचिसृष्टौपुराऽतीतकालेत्वमस्यबालस्यबंधूनांमध्येकतमोबंधुः पितामातुलोवा सहोदरोवा अतःपरं एष्यतिकालेच कतमो
बंधुरितिशेषः अयंचपूर्वापरकालयोस्तवकतमइतियोज्यं यथापूर्वोत्तरकालेपुत्रयोर्नकोपिसंबंधस्तथेदानीमपिभ्रांतिमंतरेणेत्यतःशोकोनकार्यइतिभावः २ २७

ननु तर्हीदंसर्वंमायाकल्पितमस्त्विवितत्राह यथेति यथावालुकाःसिकताःस्रोतोवेगेननदीप्रवाहवेगेनप्रयांतिसंयांत्येकत्रसंयुज्यराशीभवंति तथा कलज्ञानइतिधातोःकालेनज्ञानमूर्तिनादेहिनः संयुज्यं
तेसंबद्ध्यंते कलद्रावणइतिधातोः कालेनसंहारमूर्तिनावियुज्यंते ३ ननु त्यक्तदेहाःपुनर्देहांतरमाप्नुवंति उतशून्यत्वं आहोस्विदनिवृत्तिलक्षणामवस्थामितितत्राह यथेति धानासुबीजेषुअंकुरा
दिसमृद्ध्यापरिपक्वेषुसत्सुततोधानांतराणिबीजानि कचिद्भवंति । कचित्प्रतिबंधान्नभवंति । यथा । तथा भूतेष्वपिईशमायया । नारायणेच्छया । चोदितानिप्रेरितानि । पुत्रादिव्यवहारयोग्यतयो
त्पद्यंते । कचिद्वर्जनादिलक्षणकर्मप्रतिबंधानिबीजानिअंकुरादिकार्यंनजनयंतियथा तथा ज्ञानाग्निभर्जितसंसारबीजानिभूतानिपुनरावृत्तिशून्यावस्थांमुक्तिलक्षणामाप्नानि नोत्पद्यंतइतीमंविशेषंवाइत्य
नेनदर्शयति ४ इतोपिपुत्राद्यात्मनासंबंधःएवमित्याह । वयमिति । अस्मिन्क्षणएवतुल्यकालत्वं । अन्ययोःक्षणयोःयथानास्ति । देहनाशात् । तथाप्रकृतेपीतिभावः । ननुदेहनाशानाशाभ्यांस
दातुल्यकालत्वाभावश्चेत्तर्हिसर्वदातुल्यकालत्वंकस्येति तत्राह । जन्ममृत्योरिति । जन्ममृत्योःपूर्वापरकालयोर्यथासृष्ट्यादिकंकरोति । तथाऽधुनाप्येवमेवेति अनेनहरेरेवदेहेनसदातनत्वमुपवर्णितम् ।
अस्यचैतन्यस्यसदातनत्वेपिदेहस्यनास्तीतिविशेषइत्यभिप्रायः । देहस्यसर्वथानाशादनाशाच्चेतनस्यत्विति स्मृतेः ५ केनोद्भूतैर्भूतैरितितत्राह आत्मेति भूतानिस्वयमेवसृजंतीतिकिंनस्या
दितितत्राह अस्वतंत्रैरिति नचार्थार्थीसृजत्ययमित्याह अनपेक्षइति अथास्मात्सर्जनात्प्रयोजनापेक्षानस्यात्कथंतर्हीदंसर्जनंप्रयोजनमंतरेणप्रवृत्त्यदर्शनादित्यत्राह बालवदिति यथा बालःक्रीडनंक्रीड
तितथा लोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिसूत्रात् ६ भूतैरुपकरणैरीश्वरःकथंसृजतीत्यतस्तंप्रकारंदर्शयति देहेनेति पितुर्देहेनसंयुक्तान्मातुर्देहादेहिन उत्पत्स्यमानस्यपुत्रलक्षणजीवस्यदेहोऽभिजायते नतुचे
तनस्तस्यनित्यत्वात् देहउपचयइतिधातोः देहशब्दोपलक्षितपूर्वकर्मणाफलदानायेश्वरप्रेरितेनदेहिनः पितृमातृशब्दवाच्यस्यदेहादुपादानभूताद्देहःपुत्रस्येतिशेषइतिवा अभीत्युपसर्गेणानेकमुख

यथाप्रयांतिसंयांतिस्रोतोवेगेनवालुकाः ॥ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः ३ यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवंतिच ॥ एवंभूतेषुभूतानिचोदिता
नीशमायया ४ वयंचत्वंचयेचेमेतुल्यकालाश्चराचराः ॥ जन्ममृत्योर्यथापश्चात्प्रागेवमधुनाविभो ५ भूतैर्भूतानिभूतेशःसृजत्यवतिहंत्यजः ॥ आत्मसृ
ष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् ६ देहेनदेहिनोराजन्देहाद्देहोभिजायते ॥ बीजादेवयथाबीजंदेह्यर्थइवशाश्वतः ७

परंपरासृष्टिमुपलक्षयति अत्रदृष्टांतमाह बीजादिति बीजात्पनसादिलक्षणाज्जलतेजआदिसाधनसामग्रीसंवृतादंकुराख्यंवृक्षजीवशरीरंतेनसहजायते तस्माद्युक्तजलाद्याप्तसारात्पनसादिबीजांतरमुत्पद्य
ते तस्माच्चेतियथाकार्यपरंपरा नचैवमनवस्था मूलकार्यस्यप्रकृत्यात्मकत्वात् तथापितृमातृविकारशुक्रशोणितसंबंधात्कलिलादिलक्षणंकार्यमभिमानिजीवेनसहजायते तस्मात्परिणतावय
वात्स्त्रीपुरुषभूताद्रेतआदिक्रमेणकार्यांतरंजायतेइत्यनेनक्रमेणभगवान्भूतैः सृष्टिंकरोतीतिस्थितिसंहारयोरेवमूह्यं तदद्दष्टेश्वरेच्छावशादितिग्राह्यं । अथातोरेतसःसृष्टिरितिश्रुतेः तस्मात्सर्वाणिकार्या
णिकानिचिदाहत्यात्मनानारायणायनानिकानिचित्परंपरयातदधीनानि तत्रापिविशेषस्तुप्रमाणादवगंतव्यः तदुक्तंच नारायणायनादेवाऋष्याद्यास्तत्परायणाः ब्रह्माद्याःकेचनैवंस्युःसिद्धोयोग्यं
सुखंलभेत् अत्रापिकियंतइतीयमाशंकाच नवकोट्यस्तुदेवानामृषीणांशतकोटयः नारायणायनाःसर्वेयेकेचित्तत्परायणाइति एतद्वाक्यद्वयंसर्वस्यनारायणाश्रयेणवक्तव्यत्वात् मुक्तानामपिसिद्धानांना
रायणपरायणइत्यादौनोदाहृतं उभयत्रापीदमेवप्रमाणमितिसंतोष्टव्यं ननु देहनाशवद्देहिनाशेपुरुषार्थानुपपत्तिरत्राह देहीति देहदोहेनोर्मध्येदेहीशाश्वतः अभिमानमंतरेणजन्मनाशरहितत्वयाकालत्रये
प्येकप्रकारः कथमिव अर्थइव मोक्षलक्षणपुरुषार्थइव शब्दार्थइववा तर्हिब्रह्मसाम्यमायातमित्यस्याप्येतदेवोत्तरंदेह्यर्थः जीवाख्यःपदार्थशाश्वतइवनित्यइव । द्रव्यंकर्मचकालश्चेत्यादेः जीवानि
त्यत्वस्यश्रीनारायणाधीनत्वेनोपचारितत्वाद्धरेरेवनिरुपचरितनित्यत्वमतस्तयोर्नसाम्यमित्यर्थः केचिदेवंव्याचक्षते अर्थःनरत्वादिजातिमात्रमिव यथाजातेर्नित्यत्वंतथाजीवस्यापीत्येतच्चिंत्यं
कुतोभस्मत्वमाप्तस्यनरत्वंपुनरीष्यतइतिवचनात् वस्तुन्नरत्वादेस्त्वत्पक्षेनाशेननाशसंभवान्नित्यत्वानुपपत्तेः ७

कृशोहंस्थूलोहमित्यभेदानुभवाद्देहिनोनित्यत्वंदेहस्यानित्यत्वमित्ययंविशेषःकथंघटतइतितत्राह देहेति अविवेककृतोऽज्ञाननिर्मितः नचायमाधुनिकःशुक्तिरजतवदित्यतउक्तं पुरेति पुरापुरातनः
अनादिमानित्यर्थः अनेनज्ञानेनाज्ञानेनष्टेउक्तविशेषोघटतइत्युक्तंभवति अत्रदृष्टांतमाह जातीति यथागवादिवस्तुनि गोत्वगवादिपिंडानांविभागोभेदःकणादादीनामज्ञानेनकल्पितः नतुवास्तवःअ
ज्ञानकृतत्वमात्रेदृष्टांतोयं तस्माद्भेदाभेदत्वेअप्रयोजकेइति कणादादीनामपितमोयोग्यत्वप्रकटनायतन्मतोदाहरणं वस्तुनिहरौगोपालत्वादिजातिव्यक्तिविभागोयथाकल्पितः आरोपितस्तथेतिवा ८ दे
हदेह्यविभागप्रतीतेरनुभवात्कथंनानात्वादिप्रतीतिर्भ्रांतिरित्यतआह नानात्वमिति अतद्धर्मायोजीवस्तस्मादन्यस्यदेहस्यधर्माः सुरोनरोहमित्यादिनानात्वादयो द्रष्टुर्जीवस्यविद्यमानाइतिभ्रांतिः
क्रियाफलमिति हेतुगर्भविशेषणंकर्मफलत्वात् अग्निनादाह्यस्येंधनस्यविक्रियाःवृद्धिक्षयादिविकाराअग्नेरितिभ्रांतिःभ्रांत्येंधनसमृद्धौसमृद्धोग्निस्तद्ध्रासेक्षीणइत्यादयोद्रष्टुर्ज्ञानिनोहरेरतद्धर्माइत्येवभां
ति नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतइतिश्रुतेर्नैदंदर्शनंभ्रांतमनेनदेहिदेहभेदेप्रमाणमुक्तंभवतीतिवा ९ इदमेवविवृणोति तइमइति येयेप्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धाजन्मनाशादयस्तइमे जीवस्य
देहसंयोगात्मनिजीवे मनसिवा भांति कुतोऽसद्ग्रहाद्देहोहमित्यभिमानात् अत्रोदाहरणमाह स्वप्नइति जाग्रद्दृष्टसर्पव्याघ्रादिसंस्कारवशात्स्वप्नेपियथातद्दर्शनात्सर्वभयमित्याद्यनर्थजातंभवति
तथाऽनादिकालीनमिथ्याभिमानादनर्थकरःसंसारःस्यादितियद्यस्मात्तस्मात्तन्निवृत्त्युपायमाह नान्यदिति अन्यदनर्थकरणंनध्यायेदित्यन्वयः । ननु शुक्तिकाधिष्ठानेरजतंयथाप्रतीयिते तथाज

देहदेह्यविभागोऽयमविवेककृतःपुरा ॥ जातिव्यक्तिविभागोऽयंयथावस्तुनिकल्पितः ८ नानात्वंजन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिःक्रियाफलम् ॥ द्रष्टुश्चभांत्य
तद्धर्मायथाग्नेर्दाह्यविक्रियाः ९ तइमेदेहसंयोगादात्मन्याभांत्यसद्ग्रहात् ॥ स्वप्नेयथातथानान्यद्ध्यायेत्सर्वंभयंचयत् १० प्रसुप्तस्यानहंमानान्नघोराभा
तिसंसृतिः ॥ जीवतोपियथातद्वद्विमुक्तस्यानहंमते ११ तस्मादन्यन्मनोमात्रंजह्यहंममतातमः ॥ वासुदेवेभगवतिमनोधेह्यात्मनीश्वरे १२ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ एवमाश्वासितोराजाचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः ॥ विमृज्यपाणिनावक्त्रमाधिम्लानमभाषत १३ ॥ राजोवाच ॥ कौयुवांज्ञानसंपन्नौ
महिष्ठौचमहीयसाम् ॥ अवधूतेनवेषेणगूढाविहसमागतौ १४

न्मादिकंकिमधिष्ठानमित्येतांभेदाशंकांवापरिहरति तइति आत्माधिष्ठानंशुक्तिरजतवज्जन्मादिकंमिथ्याभूतंभवेदित्यतःस्वप्नपदार्थानामर्थक्रियाकारित्वाद्यथासत्यत्वमंगीकर्तव्यंतथाजन्मादीनामित्य
भिप्रेत्याह स्वप्नइति अन्यद्देहात्मत्वं १० अनन्यध्यानफलंसदृष्टांतमुपपादयति प्रसुप्तस्येति प्रकर्षेणसुप्तस्य प्रकर्षेणसुप्तेर्मरणापरपर्यायत्वात्तन्निवृत्त्यर्थं जीवतोपीतिधृतप्राणस्यापि ज्ञानपूर्वबाह्य
प्रवृत्तिशून्यस्यपुरुषस्यानहंमानाद्देहात्मत्वादिभ्रांतिज्ञानराहित्याद्यथाघोरासंसृतिर्नभाति तद्वत्तथाविमुक्तस्यसानभाति कुतःविमुक्ताहंभावबुद्धित्वादनेनानन्यध्यानेनकैवल्यप्राप्तिःसूचिताभवतीति
११ फलितमाह तस्मादिति यतोऽनहंमानिनोघोरसंसारहानिरन्यस्यतद्भावश्च तस्मादन्यत्पुत्रादिकं मनोमात्रंमनोगतरागद्वेषजनितपुण्यपापनिमित्तं एतदुक्तंभवति अहंमानेनमनसोरागद्वे
षौस्यातां तयोःपुण्यपापेभवतः ताभ्यांचपुत्रादिकमुत्पद्यते मनसोद्वेषरागाभ्यांपुण्यपापसमुद्भवः पुत्रादिपुण्यपापाभ्यांतस्मात्सर्वंमनोभवमितिवचनात् अनेनपुत्रादेर्दीर्घायुष्यादिकंपुण्यपापनि
मित्तंभवतीतिसूचितमिति ननुतदस्तुततःकिंप्रकृतइतितत्राह जहीति तद्धननोपायमाह वासुदेवइति आत्मनिबिंबभूतेदेहस्थितत्वेपितद्देहगतदुःखाद्यस्पर्शेसमर्थइति द्योतमायेश्वरइति मनोधा
रणयोत्पन्नतत्प्रसादोद्भूतज्ञानासिना तमोऽहंममतालक्षणंनिर्मूलयेत्यर्थः १२ आधिनाम्लानम् १३ अवधूतेनवेषेण धूलिधूसरिताकारेण १४

उन्मत्तस्यलिंगमेषामस्तीतितथा १५ मार्कंडेयगौतमयोर्मध्येऽन्योनास्तीतिद्योतनायाथशब्दः १६ दुर्वासयाज्ञवल्क्ययोर्विशेषद्योतकश्चशब्दः १७ योमहाभाष्यकर्तासपतंजलिनाम्नाबोध्यः १८ ज्ञानहे
तवोलोकानामितिशेषःब्राह्मणाभगवत्प्रियाः । सिद्धेशाज्ञानहेतवइत्येतैर्विशेषणैर्विशिष्टत्वस्यप्रतिपाद्यमानत्वान्नैतेषांसर्वेषां साम्यम् । नारायणपरादेवामनुष्यास्तत्परायणाइत्यादिस्मृत्याअन्नांतराविशेष
स्यज्ञायमानत्वात् । नारायणपरादेवाइत्यादिवाक्यं मुक्तानामपिसिद्धानांनारायणपरायणइत्यत्र ब्राह्मणाभगवत्प्रियाइत्यत्रच प्रमाणार्थमस्मिन्नध्यायेउदाहृतं ॥ ब्रह्मअणांति अयंते आश्रयंतेब्रह्मणैवे
तिब्राह्मणाः इतिव्युत्पत्यादेवद्वारानारायणायनत्वंलब्धम् । योग्यसुखवत्त्वंचेत्युभयंसिद्धम् । तेचकियंतइत्याशंका नवकोटयस्तुदेवानांऋषयःशतकोटयइत्यादिकयापरिहर्तव्या १९ युवांयुवाभ्याम्
२० २१ महापुरुषगोचरंभक्तिस्मरणादिमत्त्वेनश्रीविष्णुविषयम् २२ नावसीदतुमर्हति पुत्रनिमित्तशोकेननष्टोमाभूदिति २३ तर्हितदानींपुत्रःकिमितिदत्तइतितत्राह तदेति तदापूर्वागमनकाले
ज्ञानमेवददामीतिगृहमागतोहम् तवान्याभिनिवेशंपुत्रविषयाग्रहम् ज्ञात्वा तेपुत्रंतुभ्यंपुत्रमेवददामीदानींज्ञानंददामीतिशेषः २४ इदानींदातुमवसरइत्याह अधुनेति नकेवलंपुत्रवतामेवतापः

चरंतिह्यवनौकामंब्राह्मणाभगवत्प्रियाः ॥ मादृशांग्राम्यबुद्धीनांबोधायोन्मत्तलिंगिनः १५ कुमारोनारदऋभुरंगिरादेवलोसितः ॥ अपांतरतमो
व्यासोमार्कंडेयोथगौतमः १६ वसिष्ठोभगवान्रामःकपिलोबादरायणिः ॥ दुर्वासायाज्ञवल्क्यश्चजातूकर्ण्यस्तथारुणिः १७ रोमशश्च्यवनोदत्तआसुरिः
सपतंजलिः ॥ पराशरोथमैत्रेयोभारद्वाजश्चआरुणः ॥ ऋषिर्वेदशिराबोध्योमुनिःपंचशिखस्तथा १८ हिरण्यनाभःकौशल्यःश्रुतदेवःऋतुध्वजः ॥ एते
परेचसिद्धेशाश्चरंतिज्ञानहेतवः १९ तस्माद्युवांग्राम्यपशोर्ममुग्धधियःप्रभू ॥ अंधेतमसिमग्नस्यज्ञानदीपउदीर्यताम् २० अंगिराउवाच ॥ अहंते
पुत्रकामस्यपुत्रदोस्म्यंगिरानृप ॥ एषब्रह्मसुतःसाक्षान्नारदोभगवानृषिः २१ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुस्तरे ॥ अतदर्हमनुस्मृत्यमहापुरुषगो
चरम् २२ अनुग्रहाद्भगवतःप्राप्तावावामिहप्रभो ॥ ब्रह्मण्योभगवद्भक्तोनावसीदतुमर्हति २३ तदैवतेपरंज्ञानंददामिगृहमागतः ॥ ज्ञात्वान्याभिनिवेशं
तेपुत्रमेवददावहम् २४ अधुनापुत्रिणांतापोभवतैवानुभूयते ॥ एवंदारागृहारायोविविधैश्वर्यसंपदः २५ शब्दादयश्चविषयाश्चलाराजन्विभूतयः ॥ रा
ज्यंमहीबलंकोशोभृत्यामात्यसुहृज्जनाः २६ सर्वेपिशूरसेनेमेशोकमोहभयार्तिदाः ॥ गंधर्वनगरप्रख्याःस्वप्नमायामनोरथाः २७ दृश्यमानाविनार्थेननदृ
श्यंतेमनोभवाः ॥ कर्माभिध्यायतोनानाकर्माणिमनसोभवन् २८ अयंहिदेहिनोदेहोद्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥ देहिनोविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः २९

किंतु दारादिमतामप्यविनाभूतोयमित्याह एवमिति २५ २६ स्वप्नमायामनोरथवदनित्यत्वेनदृश्यमानाःप्रतीयमानाः अर्थेनपुरुषार्थाख्यप्रयोजनेनविनादृश्यंतइतियोनियमःसनास्तीत्यध्याहृत्यान्वे
तव्यं तथाहि योग्यतानुसारेणकदाचित्पुरुषार्थहेतुत्वेनदृष्टत्वात्कदाचिन्नेतिनियमात्कुतो मनोभवाःमनसोभवउत्पत्तिर्येषांतेतथा तेनकल्पितत्वात् एतदेवविवृणोति कर्मेति निरंतरंकर्मचिंतयतः
पुंसो मनसोमनःक्षोभान्नानाकर्माणिध्यायतोस्यमानुषस्वर्गमुक्तियोग्यानिकर्माण्यभवन्भवंतीतियस्मात्तस्मात्तदनुसारेणदारादिसंभवात्सदापुरुषार्थहेतुत्वादिनियमोनास्तीतिभावः २७ २८ देहादेरर्थक्रि
याकारित्वान्नमिथ्यात्वंवक्तुमुचितंगंधर्वनगरादिवदतोनश्वरत्वएवदृष्टांतइत्यभिप्रेत्याह अयंहीति देहिनोयंदेहोदेहिनोजीवस्यविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतइत्यन्वयःहिशब्दोहेतौ अभिमानाच्चेतनस्यसुखा
दिभोगोनतुदेहस्येतिद्योतनायदेहिनइतिपुनर्वचनं अयमित्युक्त्यास्थूलदेहसिद्धावपिस्पष्टत्वायाह द्रव्येति द्रव्यात्मकःपंचभूतात्मकःस्थूलदेहः गंडशैलादीनांस्थूलत्वेपिभोगायतनत्वाभावात्कथमेत

भा०५० दितितत्राह ज्ञानेति ज्ञानेत्यनेनश्रोत्रादिपंचकंएकंमनश्चगृह्यते क्रियापदेनापिवागादिपंचकंकर्मचलक्ष्यते ज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियमनआत्मकत्वेनवैलक्षण्याद्भोगायतनत्वमुपपद्यतेइंद्रियकार्यज्ञानक्रियाशब्दा वि०अ०
म्यांइंद्रियोक्तिः कार्यकारणयोरेकशब्दव्यवहृतिर्भवेदित्यतोयुज्यते असन्नपिक्लेशदआसदेह इत्यादौसिद्धत्वादुदाहृतइत्युक्तं अनेनासदुपासनंक्लेशकरंदेहवदित्ययमर्थोपिध्वनितइतिज्ञातव्यं २९
२९ यतएवंनानाक्लेशदोदेहस्तर्हिकथंकारंतंनिवर्ततइतितत्राह तस्मादिति तस्माद्देहस्यक्लेशकरत्वात्त्वंद्वैतेदेहे ध्रुवार्थविस्रंभंत्यजेत्यन्वयः अन्यापेक्षारहितत्वाद्धारिरद्वैतं अदृष्टाद्यन्यापेक्षाप्राप्तत्वा १५
त् द्वैतंदेहादि तत्रैतेपदार्थाध्रुवत्वान्नित्याइतिविश्वासंत्यज अनन्यापेक्षतस्त्वेकोहारिरन्यद्द्वयंस्मृतं अन्यापेक्षत्वतस्तेनप्राप्तत्वाद्द्वैतमुच्यतइतिवचनात् देहिनोयत्किंचित्साधनेद्वितीयत्वेनप्रा
प्तत्वाद्द्वैतशब्दवाच्योदेहइत्यर्थः । नैतावतापूर्यतइत्याह उपशममिति अहंकर्तेत्यभिमानोपशममाविशेत्यन्वयः किंच हरौनिरंतरानिष्ठालक्षणमुपशमंउक्तार्थदार्ढ्यायाह विमृश्येति आत्मनोहरेर्गतिं
स्वातंत्र्यादिलक्षणामात्मनोजीवस्यास्वातंत्र्यादिलक्षणांचेति । केनेत्यतउक्तं मनसेति । तस्यमागपिसद्भावात्कुतईदृशविचाराभावइतितत्राह स्वस्थेनेति ३० शास्त्रश्रवणमननशाणलीढेनभ
क्त्यादिसाधनसामग्रीसंपादनेनगृहादिसंत्यागःप्रथमसाधनमित्यत्रेतिहासमाह भोजोनामेति शत्रुणाग्रस्तंकवलितंयदन्नंतदेवभोजनंयस्यसतथा शत्रूच्छिष्टान्नभक्षणइत्यर्थः ३१ पूर्वंपुरातनं
वैरंयद्घ्नंतीतिपूर्ववैरग्रहास्तैःकर्मभिः पूर्ववैराख्यग्रहैः ३२ दुरंतदुःखानामोघोयस्मिन्सतथा तस्मात्स्वप्नात्तत्स्वप्नानुभूतं तावत्तदानीमेव ३३ आत्मानंउन्मत्तादिवद्दर्शयन्नात्मनामनसा आत्मानं
दर्शयन्नालोचयन्नितिवा । निर्वाणंअशरीरेणाजन्यानंदपूर्णं ब्रह्मश्रीनारायणाख्यं प्रविष्टोमनसेतिशेषः यस्मिन्कुलायेदेहेस्थितः तंकुलायंनाविदन्नबुबुधे चशब्दोहेत्वर्थः असंप्रज्ञातसमाधिस्थ

तस्मात्स्वस्थेनमनसाविमृश्यगतिमात्मनः ॥ द्वैतेध्रुवार्थविस्रंभंत्यजोपशममाविश ३० भोजोनामनृपःस्वप्नेशत्रुग्रस्तान्नभोजनः ॥ दुःखंदुर्विषहंप्राप्तः
शोकमोहभयार्तिदम् ३१ केचिद्विलुलुपुर्भोगानपरेऽग्रधिषुःश्रितान् ॥ पूर्ववैरग्रहैर्जायाअन्यआत्मशिरोहरन् ३२ इत्थंदुरंतदुःखौघाद्उत्थितस्तद
नुस्मरन् ॥ तावद्भूशंसुनिर्विण्णोनिर्जगामततोगृहात् ३३ दर्शयन्नात्मनात्मानंनिःसंगःशांतविग्रहः ॥ प्रविष्टोब्रह्मनिर्वाणंकुलायंनाविदच्चतम् ३४
॥ नारदउवाच ॥ इमांमंत्रोपनिषदंप्रतीच्छप्रयतोमम ॥ यांधारयन्सप्तरात्राद्द्रष्टासंकर्षणंविभुम् ३५ यत्पादमूलमुपसृत्यनरेंद्रपूर्वेशर्वादयोभ्रममिमंद्वित
यंविसृज्य ॥ सद्यस्तदीयमतुलानधिकंमहित्वंप्रापुर्भवानपिपरंनचिरादुपैति ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ६ ॥

त्वाद्वा मुक्तत्वाद्वा ३४ ममाप्येवंविधोपायावस्थामाप्तुंकउपायइतितत्राह इमामिति मंत्राख्योपनिषच्चिरकालेनसाध्यसाधिकाचेत्किमनयेत्यश्रद्धांमाकार्षीरित्याह यामिति रुद्राद्याःशेषदेहस्थंविष्णुंसंक
र्षणाभिधम् शेषांतर्यामिणंज्ञात्वास्वपदंप्रापुरंजसेतिवचनाच्छेषःसंकर्षणोत्रगृह्यते किंतुतदंतर्यामीद्वितीयमूर्तिरन्यस्यबंधनिर्मूलनादिसामर्थ्याभावात्इति ३५ संकर्षणंशेषस्यासंभावितैर्विशेषणैर्विशिन
ष्टियत्पादेति पूर्वेशर्वादयोयत्पादमूलमुपसृत्योपास्यमहित्वंप्रापुरित्यन्वयः महित्वंनामकीदृशंयेनहरिप्रसादप्राप्यंस्यादित्यतउक्तं अतुलेति अतुलंचतदनधिकंचेतितथोक्तं साम्याधिक्यवर्जितमित्यर्थः
ननुतर्हिइदंभगवन्माहात्म्यविनाभूतंस्यादितितत्राह तदीयमिति तेषांरुद्रादीनांयोग्यं ननु स्वकीयप्राप्तौक्लेशसाध्यायाःकिमन्योपासनायाःप्रयोजनं स्वतःसिद्धत्वात्तस्येत्यस्याप्येतदेवोत्तरं तत्प्रसादल
भ्यत्वात्तदीयमिति तदीयंतस्यहरेरधीनं तदुक्तं तेषांतेषांपदान्येववैष्णवानिपदानितु तेषांमहित्वंचतथाहरेस्तद्वशगंयतइति भगवन्महित्वादन्यमहित्वस्यसाम्याधिक्यस्यवर्जनंकथंघटतइत्यस्यापीद २९
मुत्तरं तस्मादिंद्रादिपदाद्रुद्रादिप्राप्यशेषादिपदस्यसाम्याधिक्यवर्जनंयुक्तं किंच शेषादिप्राप्यशेषादिपदस्यमोक्षिकस्यसंसारेशेषादिपदमपेक्ष्यातुल्यानाधिक्यंचयुक्तिमत् अतुल्यानाधिकंचैवतस्यतस्यै
वमुक्तिगं तस्यैवपूर्वमाहात्म्यमपेक्ष्येतिवचनात् ननु परमंसाम्यमुपैतीतिश्रुतेर्हरेरेवातुल्यानधिकमहित्वंप्रापुरित्यर्थः किंनस्यादत्रापीदमेवप्रतिवचनं तस्यविद्यमानंपदमापुर्नहरेर्विद्यमानंनिजमहित्वं

तदुक्तंच । नहरेःक्वचित् माहात्म्यमन्यप्राप्यंस्यान्नतेविष्णोरितिश्रुतेरिति । रुद्रादिप्राप्यंनचेत्ब्रह्मादिप्राप्यंकिंनस्यादितिचेन्न ब्रह्मेशानादिभिर्देवैर्यत्प्राप्तुंनैवशक्यते तद्यत्स्वभावःकैवल्यंसभवान्केव
लोहरिरितिप्रमाणविरोधात् । अत्रोपास्तावित्थंभावमाह भ्रममिति इमंदेहाद्यहंममाभिमानलक्षणंभ्रमंविहाय आचार्यैरप्येतदुक्तं देहादावहंममाभिमानोभ्रमइति बंधस्यत्यागमंतरेणतत्प्राप्तिःकथंयुक्ति
मतीतितत्राह द्वितीयमिति कार्यकारणयोरेकशब्दव्यवहृतिर्भवेदितिन्यायात्कारणेनकार्यंलक्ष्यते द्वितीयेनान्यथाज्ञानेननिर्मितंबंधंपुत्रादिस्नेहलक्षणंविसृज्यसम्यक्त्यक्त्वा । तदुक्तं। द्वैतेनबंधसंत्यागा
द्वैतत्यागोभवत्युतेतिद्वैतेनोत्पन्नबंधसंत्यागादित्यर्थः । अनेनमुक्तावपिशेषादिप्राप्यंपदमितिर्ध्वनितमितिज्ञातव्यं साधनसामग्र्यांकालक्षेपोनास्तीत्याह सद्यइति तस्यतावदेवचिरंयावन्नविमोक्ष्येथसंप
त्स्यतइतिश्रुतेः । अनेनचित्रकेतोःकिमागतमत्राह भवानपीति भवानपि तमनंतमुपास्यद्दृष्टात्तत्प्रसादेननचिरात्स्वकर्मनिर्मितचरमशरीरपातानंतरंतत्प्रसादलभ्यत्वात्तदीयमपि तेनपूर्वमहिम्नातुल्यमन
धिकंचपरमन्यद्रुद्रादिमहित्वविलक्षणं निर्दुःखानंदानुभवलक्षणंस्वयोग्यमाहात्म्यमुपैतीत्यन्वयः । यद्येषोपरतादेवीमायावैशारदीमतिः संपन्नएवेतिविदुर्महिम्निस्वेमहीयतइतिस्मृतिवचनात् २६ ॥ इति
श्रीभागवतेषष्ठस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ संसारस्यपुत्रमित्रादिलक्षणनियतत्वंसंसारिचेतनस्यहरिनियतनित्यत्वं परमचेतनस्यपरमनित्यत्वं तज्ज्ञानमेवपुरुषार्थसाधनमि

श्रीशुकउवाच ॥ अथदेवऋषीराजन्संपरेतंनृपात्मजम् ॥ दर्शयित्वेतिहोवाचज्ञातीनामनुशोचताम् १ ॥ नारदउवाच ॥ जीवात्मन्पश्यभद्रंतेमातरं
पितरंचते ॥ सुहृदोबांधवांस्तप्तान्शुचात्वत्कृतयाभृशम् २ कलेवरंस्वमाविश्यशेषमायुःसुहृद्वृतः ॥ भुंक्ष्वभोगान्पितृप्राप्तानधितिष्ठनृपासनम् ३
॥ जीवउवाच ॥ कस्मिन्जन्मन्यमीब्रह्मन्पितरोमातरोऽभवन् ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्यदेवतिर्यङ्नृयोनिषु ४ बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः
सर्वएवहिसर्वेषांभवंतिक्रमशोमिथः ५ यथावस्तूनिपण्यानिहेमादीनिततस्ततः ॥ पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्यसंबंधोह्यनित्यो
दृश्यतेनृषु ॥ यावद्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ७ एवंयोनिगतोजीवःसनित्योनिरहंकृतः ॥ यावद्यत्रोपलभ्येततावत्स्वत्वंहितस्यतत् ८ एषनित्यो
व्ययःसूक्ष्मएकःसर्वाश्रयःस्वदृक् ॥ आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ९

त्यादिकमस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते अत्रनारदोयोगमाहात्म्यंविद्योतयन्राजकुमारमुत्थाप्येदंवक्तीत्याह श्रीशुकइति १ २ ३ एवंजीवात्मनाकिमवादिइत्यत्राह कस्मिन्निति ४ ५ पण्यानिविक्रेयाणिनरेषु
विक्रेतृषुरेतःसेककर्तृषुपित्रादिषु योनिषुमातृषुकर्तृष्विवितिवा ६ ननु तर्हिहाटकादिवदनित्यत्वमापतितंजीवस्येत्याशंक्यसंबंधस्यैवानित्यत्वं नतुजीवात्मनइत्याह नित्यस्येति यथा संबंधस्यानित्यत्वंतथा
ममपुत्रोयमितिममत्वमप्यनित्यमित्याह यावदिति हिशब्दाभ्यांप्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धत्वंदर्शयति एवशब्देनायोगव्यवच्छेदंकरोति ७ निरहंकृतइतिस्वभावाख्यानं यत्रयोनिषु स्वत्वंस्वकीयत्वं ८
ननु तर्हिकेनसहास्यनित्यसंबंधइतितत्राह एषइति यआत्ममायागुणैःस्वाधीनप्रकृतिगुणैर्विश्वंपरावरंजगत्सृजाति आत्मानंचावतारूपेणव्यनक्ति सएषसर्वाश्रयःसर्वैर्नित्यसंबद्धइत्यन्वयः अनित्यत्वा
त्कथंघटतइत्यतउक्तं नित्यइति कोर्थइत्यतोव्ययइति अनेननित्यशब्दोव्याख्यातः अनुपलब्धौहेतुमाह सूक्ष्मइति नचायंजीववद्बहुत्वसंख्योपेतइत्याह एकइति मुख्यतएकत्वसंख्याविशिष्टइत्यर्थः
सृष्टौप्रवर्तमानस्यसृज्यसंबंधेनज्ञानलोपोनास्तीत्याह स्वदृगिति स्वरूपभूतज्ञानस्यापिप्रबलप्रतिबंधकेनाभिभवःकिंनस्यादित्यतआह प्रभुरिति अनेनहरिणानित्यसंबंधःपित्रादिभिरनित्यइतिज्ञापितं
अनित्यसंबंधयुताःपित्राद्यानित्ययुग्धरिरितिवचनात् ९

भा०प० एवंविधस्यहरेर्योग्यतातिरेकेणनकावापिप्रियाप्रियौस्तइत्याह नहीति कुतोतिप्रियाद्यभावइतितत्राह सर्वेति गुणदोषयोःकर्तॄणांपुरुषणांस्त्रीणांचसर्वासांधियांकुशलाकुशलसाक्षित्वेनतदनुसा वि०अ०
रेणफलदातृत्वादतिप्रियाद्यभावाइत्यर्थः द्वितीयसद्भावेतद्भयात्कस्मिंश्चिदतिप्रियत्वादिसंभवति नहिहरेस्तादृशोस्तीत्यभिप्रेत्याह एकइति ॥ १० ॥ साक्षित्वंस्पष्टयति नेति आत्मापरमात्मा
कथंगुणानादानंहरेः षाड्गुण्यंकंजिघ्रतिषड्गुणेशइत्युक्तेरतउक्तं हीति हिशब्दोहेतौ गुणोपभोगेनलोकवद्वृद्ध्यभावोगुणानादानस्यार्थोनतुसर्वात्मिनांऽभोक्तृत्वं तथात्वे भोक्तासद्गुणभोक्तृत्वान्नभोक्तातद
३० वृद्धितः अचिंत्यशक्तितस्त्वचयुज्यतेपरमेशितुरितिस्मृतिविरोधःस्फुटः उदासीनइवसर्वस्मादुत्तमत्वेनस्थितएव भोक्तृत्वाभोक्तृत्वेलोकविरुद्धेहरेःकथंघटतेइत्यतउक्तमीश्वरइति परावरदृक्त्वमृषीणाम १६
प्यस्तीत्यतउक्तमासीनइति तत्तद्वस्तुषुबाह्याभ्यंतरवृत्त्यातिष्ठन्नेवपरावरदृगित्यर्थः ११ ज्ञातयस्तस्मिन्जन्मनिसपिंडाः आत्मनांस्वेषांतस्मिन्पुत्रेस्नेहाख्यशृंखलांछित्त्वा १२ ज्ञातेःसपिंडस्य
तस्यदेहंनिर्हृत्यदग्ध्वोचिताःक्रियाःश्राद्धादिलक्षणाः १३ १४ तत्राचित्रकेतुःकिंचकारेतितत्राह सइत्थमिति १५ कृताःपुण्यजलैःक्रियास्तर्पणादिलक्षणाःयेनसतथा १६ अथ तयोर्ब्रह्मपुत्र

नह्यस्यातिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोपिवा ॥ एकःसर्वधियांद्रष्टाकर्तॄणांगुणदोषयोः १० नादत्तआत्माहिगुणंनदोषंनक्रियाफलम् ॥ उदासीनइवासीनः
परावरदृगीश्वरः ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युदीर्यगतोजीवोज्ञातयस्तस्यतेतदा ॥ विस्मितामुमुचुःशोकंछित्त्वात्मस्नेहशृंखलाम् १२ निर्हृत्यज्ञातयो
ज्ञातेर्देहंकृत्वोचिताःक्रियाः ॥ तत्यजुर्दुस्त्यजंस्नेहंशोकमोहभयार्तिदम् १३ बालघ्न्योव्रीडितास्तत्रबालहत्याहतप्रभाः ॥ बालहत्याव्रतंचेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपि
तम् ॥ यमुनायांमहाराजस्मरंत्योद्विजभाषितम् १४ सइत्थंप्रतिबुद्धात्माचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः ॥ गृहांधकूपान्निष्क्रांतःसरःपंकादिवाद्विपः १५कालिंद्यांवि
धिवत्स्नात्वाकृतपुण्यजलक्रियः ॥ मौनेनसंयतप्राणोब्रह्मपुत्राववंदत १६ अथतस्मैप्रपन्नायभक्तायप्रयतात्मने ॥ भगवान्नारदःप्रीतोविद्यामेतामुवाचह
१७ ॥ नारदउवाच ॥ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायधीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच १८ नमोविज्ञानमात्रायपरमानंदरूपिणे ॥ आत्मा
रामायशांतायनिवृत्तद्वैतदृष्टये १९ आत्मानंदानुभूत्यैवसम्यक्त्यक्तोर्मयेनमः ॥ हृषीकेशायमहतेनमस्तेऽनंतमूर्तये २० वचस्युपरतेप्राप्योयएकोमन
सासह ॥ अनामरूपचिन्मात्रःसोऽव्यान्नःसदसत्परः २१ यस्मिन्निदंयतश्चेदंतिष्ठत्यप्येतिजायते ॥ मृन्मयेष्विवमृज्जातिस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः २२

योर्मध्येनारदः हेत्यनेनाधिकारगुणसंपन्नस्यविद्योक्तफलंसाकल्येनफलतीतिध्वनयति १७ चित्तसन्निहितंसंबोध्यतुभ्यंनमइतिवक्ति भगवतइत्यादिविशेषणानिगुणसामग्रीद्योतकानियथासं
भवमूह्यानि १८ नित्यनिवृत्ताद्वैतदृष्टिःस्वावतारादौभेददर्शनंयेनसतथातस्मैनिवृत्तद्वैतवृत्तयेइतिपाठनिवृत्तेनद्वैतेनान्यथाज्ञानेनवृत्तिर्वर्तनंयस्यसतथातस्मै नित्यनिवृत्तदेहाद्यहंममाभिमानायेत्यर्थः
१९ सम्यक्त्यक्ताःषडूर्मयोयस्येतितस्मै यद्वा अशनायादिषडूर्मिरहिताय योशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिश्रुतेः २० मंत्रमुपदिशन्ध्यानप्रकारमाह वचसीति वाङ्मनसासहवचस्युपर
तेनष्टेचिन्मात्रमनसासह प्राप्यःसदसत्परःस्थूलसूक्ष्मप्रपंचविलक्षणः २१ अलौकिकवस्तुनोलक्षणमंतरेणतज्ज्ञानंदुःसाध्यमितितल्लक्षणमाह यस्मिन्निति इदंजगद्यस्मिन्तिष्ठत्यप्येतिचयतश्चजायतेअत्रदृ ३०
ष्टांतमाह मृन्मयेष्विति जातिःसामान्यजन्मनोरित्यभिधानात् मृदोजातिर्जन्मयस्यवृक्षादेःसतथायथावृक्षादिराशिर्मृन्मयेषु मृद्विकारेषुपृथिवीपर्वतादिषुतिष्ठत्यप्येतितेभ्योजायतेचतथा । मृज्जातिर्मृ
त्स्वंमृन्मयेषुघटादिष्विवानुगतमित्यर्थोब्रह्मणोबहुत्वाभावात् एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेःपृथिवीपर्वताश्चैवमृन्मयाःसमुदीरिताः तेषुमृज्जातयःसर्वेजायंतेस्थावरादयइत्यनेनविरुद्धत्वाच्चानुपपन्नः २२

मनोबुद्धींद्रियासवः मनआदिशब्दवाच्याःरुद्रादयोदेवाः २३ भगवदनुग्रहभावाभावौतद्विषयकज्ञानाज्ञानकारणमित्युक्तंतत्स्पष्टमाह देहेति यस्यहरेरंशैर्विद्धाःप्रेरितादेहेंद्रियाद्यभिमानिनोदेवाज्ञानादि
कर्मसुप्रचरंति प्रवर्तंते अन्यदा यदंशप्रेरणाभावे नैवप्रवर्ततेइत्यन्वयः कथमिव प्रतप्तमंत्रानिहितवह्निसामर्थ्याल्लोहंदाहकारणंप्रवर्तते अप्रतप्तंनहि अहंतद्ब्रह्मशरणमेमि कीदृशं देहेंद्रियादिस्थानेषु
स्थितं द्रष्टृपदेशंसाक्षिनाम २४ २५ २६ २७ २८ ननु विष्णूपासनयाशेषसमीपगमनंकथंसंगच्छतेइतिचेदुच्यते तत्तद्देवांतर्यामिविष्णुविषयोपासनयातत्तद्देवसमीपप्राप्त्युपपत्तेःअन्यांतर्यामिणंविष्णु
मुपास्यान्यसमीपगः भवेद्योग्यतयातस्यपदंवाचाप्नुयान्नरइत्युक्तेः अनेनतत्तत्पदप्राप्तियोग्यश्चेत्सुतरांतत्तद्देवसमीपंगतइत्युक्तंभवति तस्मादत्रचित्रकेतोरनेनप्रत्यक्षविधानेनमुहुर्मुहुःशेषस्यसकाशमभ्य
यादितियुज्यते चित्रकेतुनाशेषांतर्यामिविष्णुरुपासितइतिकुतइतिचेत् शेषांतर्यामिणंविष्णुंचित्रकेतुरुपास्यतु शेषाविष्टहरेश्चापिवरान्प्राप्यापसद्गतिमितिवचनबलात् २९ शितिवाससंनीलवस्त्रंक

यन्नस्पृशंतिनविदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः ॥ अंतर्बहिश्चविततंव्योमवत्तंनतोऽस्म्यहम् २३ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमीयदंशविद्धाःप्रचरंतिकर्मसु ॥ नैवा
न्यदालोहमिवप्रतप्तंस्थानेषुतद्द्रष्टृपदेशमेति २४ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायमहानुभावायमहाविभूतयेसकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकुड्मलो
पलालितचरणारविंदयुगुलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भक्तायैतांप्रपन्नायविद्यामादिश्यनारदः ॥ ययावंगिरसासाकंधामस्वायंभुवं
विभो २६ चित्रकेतुस्तुविद्यांतांयथानारदभाषिताम् ॥ धारयामाससप्ताहमब्भक्षःसुसमाहितः २७ ततश्चसप्तरात्रांतेविद्ययाधार्यमाणया ॥ विद्या
धराधिपत्यंसलेभेऽप्रतिहतंनृपः २८ ततःकतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः ॥ जगामदेवदेवस्यशेषस्यचरणांतिकम् २९ मृणालगौरंशितिवाससंस्फुर
त्किरीटकेयूरकटित्रकंकणम् ॥ प्रसन्नवक्त्रारुणलोचनंवृतंददर्शसिद्धेश्वरमंडलैःप्रभुम् ३० तद्दर्शनध्वस्तसमस्तकिल्बिषःस्वस्थामलांतःकरणोऽभ्ययान्मुहुः
प्रवृद्धभक्त्याप्रणयाश्रुलोचनःप्रहृष्टरोमातमनादिपूरुषम् ३१ सउत्तमश्लोकपदाब्जविष्टरंप्रेमाश्रुलेशैरुपसेचयन्मुहुः ॥ प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमोनैवाशक
त्तंप्रसमीडितुंचिरम् ३२ ततःसमाधायमनोमनीषयाबभाषएतत्प्रतिलब्धवाग्रसः ॥ नियम्यसर्वेंद्रियबाह्यवर्तनंजगद्गुरुंसात्वतशास्त्रविग्रहम् ३३ ॥ चित्र
केतुरुवाच ॥ अजितजितःसममतिभिःसाधुभिर्भवान्जितात्मभिर्भवता ॥ विजितास्तेपिचभजतामकामानांयआत्मदोऽतिकरुणः ३४ तवविभवःखलु
भगवञ्जगदुत्पत्तिस्थितिलयादीनि ॥ विश्वसृजस्तेंशांशास्तत्रमृषास्पर्धंतिपृथगभिमत्या ३५

टित्रंकांचीगुणं कटिसूत्रंसारसनंकटित्रंकटिभूषणमित्यभिधानम् ३० अनस्यवायोरादिःकारणंपुरुषंपौरुषंयस्मिन्सतथातम् ३१ उत्तमश्लोकस्यशेषांतर्यामिणोहरेःपादपद्मयोर्विष्टरंपीठं उपरुद्धोऽखिला
नांवर्णानांशब्दोपलक्षणानांनिर्गमोद्गारंयस्यसः ३२ मनीषयाधृतिरूपयाप्रज्ञयाप्रतिलब्धः सम्यक्प्राप्तोवाग्रसोवचनवीर्ययेनसतथा सात्वतानांशास्ताविग्रहस्तत्त्वोपदेशविशेषोयस्यसतथातंसर्वेंद्रिया
णांबाह्येषुविषयेषुवर्तमानंव्यापारम् ३३ हेअजित अतिकरुणोयस्त्वमकामानांभजतांसाधूनामात्मदोयस्मादतस्तेसाधवोपिभवताविजिताः किंच जितमनस्कैःसमबुद्धिभिःसाधुभिर्भवानपिजितोवशी
कृतः चशब्देनियतत्वंसूचयाति ३४ तत्सत्त्वेप्रमाणमाह तवेति जगदुत्पत्त्यादीनितवविभवःस्वरूपलक्षणानिखलुयस्मात्तवस्तत्रतस्यामवस्थायांशास्त्रेणस्थितायां तेभिन्नांशाःविश्वसृजोहंजगदीश्वरो
जगत्स्रष्टेतिपृथक्जगदीश्वरत्वाभिमानेन मृषानिष्प्रयोजनंस्पर्धंतीतिव्यत्यासेनहरेर्माहात्म्यस्यानंतत्वंदर्शयति ३५

तववभिवइत्यादिनागुणानंत्यमुक्तमधुनाकालदेशानंत्येआह परमाण्विति त्वंत्रयविधुरःअणुमहन्मध्यपरिमाणरहितोपिस्वतः प्राकृतपरिमाणाभावात् परमाणुपरममहतोरादावंतेंतरेचवर्त्तितुंशी
लमस्यास्तीतिआद्यंतांतरवर्त्ती परमाणुलक्षणकालावयवस्यपरममहत्कालावयवस्यचमध्यकालावयवस्यचवर्त्ततेइति सत्त्वानामित्युपलक्षणं घटादीनामप्यादावुत्पत्तेःपूर्वमंतेप्रध्वंसादूर्ध्वंच यत्तेस्वरू
पंध्रुवंअव्यभिचारितदेवांतरकालेमध्येकालेपिवर्त्ततइतिशेषः ३६ यआंडकोशोदशगुणोत्तरैःसप्तभिःक्षित्यादिभिरावृतःसएषोंडकोटिभिःसहयत्रभगवतिअणुभ्योणुकल्पःसूक्ष्मात्सूक्ष्मतरोवर्त्तते तद्धरेःस्वरू
पमनंतमितिहेतुगर्भविशेषणं अपरिच्छिन्नत्वादुचितमितिभावः ३७ एवंस्वरूपमुक्त्वाऽन्वयव्यतिरेकाभ्यांतज्ज्ञानफलमाह विषयेति विषयतृषःशब्दादिविषयतृष्णावंतः अतएवनरपशवः विभूतीर्ब्र
ह्मादिशब्दवाच्याः परंतेषांपातारंज्ञानादिपूर्तिप्रदातारंतेभ्योप्युत्तमं तदनुप्राप्तिसमनंतरं किंचित्कालंफलानुभवानंतरंवा तद्वास्यांततःक्षीयतएवेतिश्रुतेः अराजकुलंपालकेनराज्ञाशून्योजनसमुदा
योधर्मविरुद्धानांराज्ञांकुलंवा ३८ कामधियःशब्दादिगुणविषयज्ञानाः अगुणमयेप्रकृतिगुणविकृतदेहादिशून्ये ज्ञानात्मनिराचिताःत्वद्विषयेनार्पिताःयदिस्युस्तर्हिपुनर्नारोहंतिनोत्पद्यंते करंभबीजानि
भर्जितधानाः गुणगणतोविषयसमूहादस्यजगतोद्वंद्वजालानिसुखदुःखादीनिभवंतीतिशेषः ३९ दुःखात्मकसंसारानिवृत्तिःकेनस्यादित्याशंक्यभागवतधर्मानुष्ठानेनतन्निवृत्तिःस्यादित्याशयवानाह

परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्त्तीत्रयविधुरः ॥ आदावंतेचसत्वानांयद्ध्रुवंतदेवांतरकालेपि ३६ क्षित्यादिभिरेषाकिलावृतःसप्तभिर्दशगुणोत्त
रैरांडकोशः ॥ यत्रभगवत्यणुभ्योऽणुकल्पःसहांडकोटिभिस्तदनंतम् ३७ विषयतृषोनरपशवोयेउपासतेविभूतीर्नपरंत्वाम् ॥ तेषामाशिषईशतदनुविन
श्यंतियथाऽराजकुलम् ३८ कामधियस्त्वयीशरचितानपुनरारोहंतियथाकरंभबीजानि ॥ ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगणतोस्यद्वंद्वजालानि ३९ जितमजि
ततदाभगवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यम् ॥ निष्किंचनायेमुनयआत्मारामायमुपासतेऽपवर्गाय ४० विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिच
योऽन्यत्र ॥ विषमधियारचितःसह्यशुद्धःक्षयिष्णुरधर्मबहुलः ४१ कःक्षेमोनिजपरयोःकियानर्थःस्वपरद्रुहाधर्मेण ॥ स्वद्रोहात्तवकोपःपरसंपीडयाचत
थाऽधर्मः ४२ नव्यभिचरतितवेक्षायथाह्यभितोभगवतोधर्मः ॥ स्थिरचरसत्वकदंबेष्वपृथग्धियोयमुपासतेत्वार्याः ४३

जितमिति हेअजितभवान्यदापवर्गायमुनयोयंधर्ममुपासतेतंभागवतधर्ममाह तदाभवतासंसारस्वरूपंजितं भागवतधर्मकथनेनभक्तानांसंसारजयोपायोदर्शितइत्यर्थः ४८ तद्धर्मज्ञानेनाकिंफलमितितत्राह।
विषमेति । यस्मिन्धर्मेज्ञातेनृणांत्वमहमित्यादिलक्षणाविषममतिःशास्त्रनिषिद्धबुद्धिर्नस्यात् । चकारादीश्वराधीनंसर्वं । तत्प्रेरितोहंकार्येषुप्रवृत्तोस्मीतिबुद्धिरित्यर्थः । येनधर्मेणयस्मिन्त्वयि
ज्ञातेवा । हरेरन्यत्रविषमधिया यथास्थितवस्तुविपरीतज्ञानेन रचितः अतःअहंममतादिप्रचुरइत्यर्थः ४१ तज्ज्ञानफलंतमएवेत्याह कइति ननुतर्हियागादिकर्मलक्षणधर्मेणपुरुषार्थःस्यादि ३१
तितत्राह निजेतिस्वस्यशरीरक्लेशस्यहेतुना परस्यसंज्ञपनलक्षणाहिंसाहेतुना । कुतोनास्तीतितत्राह स्वद्रोहादिति स्वविहितशरीरक्लेशंविनात्मद्रुहत्यादि द्रोहात्तवाज्ञालंघनलक्षणात् ४२ ननु
शिवादिविहितवत्त्वद्विहितस्यान्यथात्वेनत्वद्विहितलक्षणाज्ञाऽतिलंघनदोषनिमित्तकोपाभावोपपत्तेरतस्त्वत्प्रेक्षापिव्यभिचारिण्येवेतितत्राह नेति तत्रकोहेतुरितिपूर्वोक्तंस्मारयति यमिति पूर्वस्मा
द्विशिनष्टिच्यपृथगिति कुत्रेत्यतउक्तं स्थिरेति स्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुयथास्थितदर्शिनः तद्युक्तमित्याह आर्याइति तुनातारतम्यमन्ययोगव्यवच्छेदंचाह ४३

प्रारब्धवशादार्याअपिउपास्तिंकुर्वंति नफलोपलब्ध्या तस्मादिदमघटीयमानमर्चयंतीतितत्राह नहीति ४४ नेहसंसारतरणेसकृन्नामश्रवणमेवालंकिंपुनर्भवद्दर्शनमितियस्मादथतस्मात्त्वद्दर्शनेनाधुना
वयंपरिमृष्टाशयमलाअभूमेतिशेषः नारदवाक्यंचभगवदीक्षायाअव्यभिचरितत्वेलिंगमित्याह सुरऋषिणेति ४५ हेअनंत तावकेननारदेनसमस्तंविदितम् ज्ञातम् । भगवज्ज्ञानंअव्यभिचारीतियदुदितं
चतत्कथमन्यथाभवति । निगमयति तवेति जगदात्मनोजगदंतर्यामिणःपरमगुरोस्तवजनैश्चेष्टितंकियद्विज्ञाप्यंनकिमपीतिभावः विज्ञापनंहास्यहेतुरित्यत्रदृष्टांतमाह इहेतिइहज्योतिःषु प्रकृष्टप्रकाशस्य
सवितुः खोवितस्तिप्रदेशेएवद्योतःप्रकाशोयेषांतेतथातैः ४६ अस्माभिरिदमेवविज्ञाप्यमित्याह नमइति ४७ इदमपित्वदनुग्रहंविनानशक्यमित्याह यंवाइति श्वसप्राणइतिधातोःप्राणंतमनुप्राणंतीतिश्रुतिर्वै
शब्देनसूचिता चेकितानंजानंतमनुवृत्तयःतत्तद्धस्त्वनुगतज्ञानवंतः उच्चकंतिसम्यक्जानंति सर्षपायतिसर्षपवद्वर्ततेश्रीहरिविवक्षायांसहस्रशीर्षापुरुषइत्युपपत्तेः ४८ अनंतनामप्रवृत्तिनिमित्तक्रियाव
त्त्वादनंतः श्रीहरिः । हरिगुणांतकथनदर्शनासमर्थत्वादनंतइत्यर्थः ४९ नारदांगिरोभ्यांयन्ममशासनंतवव्याहृतंतत्करणेन याचममविद्याभ्यस्तातया यच्चममदर्शनंतस्माच्चसंसिद्धोसिप्राप्तापेक्षिता

नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः ॥ यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुल्कसकोपिविमुच्यतेसंसारात् ४४ अथभगवन्वयमधुनात्वदवलोकपरिमृ
ष्टाशयमलाः ॥ सुरऋषिणायदुदितंतावकेनकथमन्यथाभवति ४५ विदितमनंतसमस्तंतवजगदात्मनोजनैरिहाचरितम् ॥ विज्ञाप्यंपरमगुरोःकियदिहस
वितुरिवखद्योतैः ४६ नमस्तुभ्यंभगवतेसकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय ॥ दुरवसितात्मगतयेकुयोगिनांनमःपरमहंसाय ४७ यंवैश्वसंतमनुविश्वसृजः
श्वसंतिचेकितानमनुवृत्तयउच्चकंति ॥ भूमंडलंसर्षपायतियस्यमूर्ध्नितस्मैनमोभगवतेऽस्तुसहस्रमूर्ध्ने ४८ श्रीशुकउवाच ॥ संस्तुतोभगवानेवमनंतस्तम
भाषत ॥ विद्याधरपतिंप्रीतश्चित्रकेतुंकुरूद्वह ४९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यन्नारदांगिरोभ्यांतेव्याहृतंममशासनम् ॥ संसिद्धोऽसितयाराजन्विद्ययादर्शनाच्च
मे ॥ ५० ॥ अहंवैसर्वभूतानिभूतात्माभूतभावनः ॥ शब्दब्रह्मपरंब्रह्मममोभेशाश्वतीतनू ॥ ५१ ॥ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिसंततम् ॥
उभयंचमयाव्याप्तंमयिचैवोभयंकृतम् ५२

शेषपुरुषार्थोसीत्यर्थः ५० अधुनाऽहंपूर्वोक्तस्थिरीकरणार्थंकिंचिद्विशेषज्ञानायवाकिंचिदुपदिशामीत्यभिप्रेत्याह अहमिति सर्वभूतान्यहमित्यन्वयः वाइत्यनेनसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतिंसूचयति अभेदो
पदेशस्यकोभिप्रायइतितत्राह भूतात्मेति भूतानामंतःस्थित्वादानादिकर्तृत्वात्तद्व्यपदेशः हरिस्तुसर्वभूतानितदंतर्याम्यपेक्षयेतिस्मृतेः सत्ताप्रदत्वाच्चतद्व्यपदेशइतिभावेनाह भूतभावनइति भूतानिभा
वयतिसत्तागतानिकरोतीति अनेनाहमस्मीत्यादिश्रुतिगतानिपदान्यंतर्यामिणिमुख्यवृत्त्याप्रवर्ततइत्युक्तं तथाचोक्तं तिङ्पदानिचसर्वाणिसुप्पदानितथैवच तस्मिन्नेवप्रवर्ततेमुख्यवृत्त्याविशेषतइति
इदंचत्वयावश्यंज्ञातव्यमित्याह शब्देति वेदादिशब्दराशिलक्षणंशब्दब्रह्म सच्चिदानंदलक्षणंपरंब्रह्मेत्युभेद्वेअपिब्रह्मणी ममशाश्वतीतनूप्रतिमास्वरूपभेदेन यावद्ब्रह्मविष्ठितंतावतीवाक्इतिश्रुतेःएषनित्यो
व्ययःसूक्ष्मइतिपूर्वोक्तम् ५१ आत्मानंजीवंलोकेभुवनेअविततमव्याप्तंजानीहि लोकंचात्मनिजीवेवासनारूपेणमनसिसंततंनिर्व्यूढंविद्धि विपुलस्यलोकस्यात्मप्रदेशमंतरेणबाहुल्यायोगात् लोकआत्मेत्यु
भयंमयाब्रह्मरूपेणव्याप्तम् तर्हिजीवलोकयोराधारःकइतितत्राह मयीति उभयंममयिसमाश्रितमेव कुतःअहमेवोभयाधारइतिसमाधत्स्व ५२

ननुव्याप्तंह्यात्मानश्चेतनानिर्गुणाश्चेतिश्रुतेःलोकेविततमात्मानमित्यस्यप्रतीतार्थएवार्किंनस्यादित्याशंक्यदृष्टांतानुगुण्यात्कथ्यतइत्यभिप्रेत्याह यथेति यथासुषुप्तःसन्स्वप्नमनुभवन्पुरुषः विश्वंवास नारूपेणात्मनिस्फुरितं चशब्दाद्भिन्नंपश्यति स्वप्नेआत्मानमेकदेशस्थंमन्यते ननुव्याप्तं स्वप्नादुत्थितःप्रबुद्धोपिखट्वादिशयनंस्वंमन्यते श्रुतिगतिस्तुपरमात्मविषयत्वेनजीवाचिद्गुणाविषयत्वेनवाक ल्प्यते ५३ यथास्वप्नावस्थायांभगवत्कर्तृकत्वात्प्रामाणिकंमायामात्रंतुकार्त्स्न्येनानभिव्यक्तस्वरूपत्वादितिसूत्रात्तथाजाग्रत्प्रभृत्यवस्थाश्च अतःप्रबोधोस्मादित्यभिप्रेत्याह एवमिति यथास्वप्ना वस्थाप्रकृतिशब्दवाच्येश्वरेच्छानिर्मिता तथाजीवस्यसुखोपभोगस्यस्थानानिजागरणादीनिमायामात्राणिभगवदिच्छालक्षणप्रकृतिनिर्मितानिविज्ञाय तासामवस्थानांमध्येनिषण्णस्यजीवस्यसुखोप भोगस्यद्रष्टारंसाक्षिणं परंततोभिन्नं स्मरेदित्यन्वयः अनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतेः ५४ तद्द्रष्टारमित्यत्राजीवात्मनःपरमात्मासम्यग्विविच्यनप्रतीतइतितद्विवक्षार्थमाह येनेति येनप्रसुप्तः प्रस्वापंप्रापितःसन्पुरुषोजीवात्मा तदासुप्त्यवस्थायामात्मनःस्वापंइयंतंकालंकिंचनन्नावेदिषमितिस्वापशब्दोक्तमेवज्ञानंसुखमहमस्वाप्समित्यनुभूतंसुखंचसुखिनंस्वात्मानंचवेदनान्यात्किंचिद्वेद तमा त्मानंनिर्गुणं ब्रह्मज्ञानादिगुणपूर्णं मामेवेहीत्यन्वयः ५५ इतोपिजाग्रदाद्यवस्थानुभाविनोजीवाद्भिन्नंब्रह्मेत्याह उभयमिति जाग्रत्सुप्तिश्चेत्युभयंस्मरतोनुभवतःपुंसःजीवस्य प्रस्वापप्रतिबोधयो स्तत्तद्वस्तुपरिज्ञानलक्षणेजाग्रति यदन्वेतिअनुवर्तते स्वयमपिप्रतिबुद्धः सुप्तावस्वपनात्तत्तद्वस्त्वपरिज्ञानलक्षणसुप्तौयद्व्यतिरिक्तंस्यात् सर्वज्ञानसंभवात्प्रस्वापःस्वपनंस्वप्नइत्यभिधानात् अन्यथ

यथासुषुप्तःपुरुषोविश्वंपश्यतिचात्मनि ॥ आत्मानमेकदेशस्थंमन्यतेस्वप्नउत्थितः ५३ एवंजागरणादीनिजीवस्थानानिचात्मनः ॥ मायामात्राणिवि ज्ञायतद्द्रष्टारंपरंस्मरेत् ५४ येनप्रसुप्तःपुरुषःस्वापंवेदात्मनस्तदा ॥ सुखंचनिर्गुणंब्रह्मतमात्मानमवेहिमाम् ५५ उभयंस्मरतःपुंसःप्रस्वापप्रतिबोधयोः ॥ अन्वेतिव्यतिरिच्येततज्ज्ञानंब्रह्मतत्परम् ५६ यद्येषविस्मृतःपुंसोमद्भावोभिन्नआत्मनः ॥ ततःसंसारएकस्यदेहाद्देहोमृतेर्मृतिः ५७ लब्ध्वेहमानुषींयोनिंज्ञानविज्ञानसंभवाम् ॥ आत्मानंयोनबुद्ध्येतनक्वचित्क्षेममाप्नुयात् ५८

ज्ञानलक्षणप्रस्वापप्रदोक्तेस्वप्नेपियत्व्यतिरिक्तंवर्ततेतत्परं ब्रह्मविदाप्नोतिपरंइतिश्रुतेः ततस्वात्तज्ज्ञानंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः अनेनसुप्त्यवस्थानुभवीजीवोऽननुभूयसाहित्येनतिष्ठन्परमात्माततो भिन्नइतिज्ञातव्यं यद्वा जीवस्याज्ञानसंभवादस्यतदभावाज्जीवस्याल्पगुणत्वाज्जीवस्यपरिच्छिन्नत्वादस्यापरिच्छिन्नत्वात्तदेवज्ञानंतदेवब्रह्मतदेवपरं तदेवर्ततदुसत्यमाहुस्तदेवब्रह्मपरमंकवीनामिति श्रुतेः ५६ विपक्षेबाधकमाह यदीति यदिपुंसआत्मनोजीवात्भिन्न एषमद्भाव उक्तोममस्थितिप्रकारो विस्मृतस्तर्हि ततस्तयोःसयुजोःसख्योःजीवात्मपरमात्मनोःएकस्यसर्वभिन्नपरमात्मानं विस्मरतोजीवस्यसंसारःस्यात् किंलक्षणकइतितत्राह देहादिति देहयोगवियोगलक्षणोदेहाद्देहः तदुक्तं सर्वभिन्नंपरात्मानंविस्मरन्संसरेदिहेति सर्वभिन्नइतिविशेषणंविस्मृतस्तर्हितस्यजीवस्यमृते मृतिःनित्यदुःखात्मकंतमएवप्राप्यते एतदप्युक्तं अभिन्नंसंस्मरन्यातितमोनास्त्यत्रसंशयइति ५७ मद्भावःमदैक्यलक्षणः स्वस्मादभिन्नइत्यर्थागीकारो उत्तरश्लोकेनविरुध्यतइत्यभिप्रेत्याहल ब्ध्वेति ज्ञानविज्ञानयोःसंभवोयस्याःसातथातां इहजंबूदीपेतत्रापिभारतखंडे त्रिवर्णलक्षणांमानुषीं आत्मानंजीवात्मानंपरमात्मानंच निर्विशेषवादिनाज्ञानेसामान्यविशेषानंगीकारात् व्यावहा रिकस्याप्रामाणिकत्वाच्चेति ज्ञानंशास्त्रार्थविषयं विज्ञानंअनुभवजमित्ययंभेदोपिगतार्थइति ५८

ननुज्ञानेनमोक्षोमाभूद्यज्ञादिकर्मणास्यादिति तत्राह स्मृत्वेति ईहायांयज्ञादिकर्मकरणेपरितःक्लेशंस्मृत्वाततःकर्मणःफलविपर्ययंनिरातिशयसुखप्राप्तिंदुःखापरिहारंचपश्यन्ननीहायांसर्वकर्माणिहरौसंन्य
स्यज्ञानमार्गप्रवृत्तौ पश्यन्निरतिशयसुखप्राप्तिंदुःखपरिहारंतयोरमिश्रत्वंवाज्ञात्वा तन्निर्विद्यतत्ताहशंकर्मविरमेन्नकुर्यादित्यर्थः ५९ अग्निहोत्रादिक्रियाकरणयोग्यौदंपती ततःक्रियातःदुःखस्यअनिवृत्तिः
सुखस्यचाप्राप्तिः ६० कर्मविषयविद्याभासे इयंविद्येत्यभिमानिनाम् आत्मनोजीवस्यपरमात्मनश्चवैकुंठादिस्थानतयाव्याप्तिभूताप्रतिमभूतिमत्तयाविलक्षणांजाग्रदादिस्थानत्रयातीतांच ६१ मात्रा
भिःशब्दादिभिःस्वेनतेजसाविशुद्धबुद्धिसामर्थ्यातिशयेनैवंज्ञात्वा पुरुषोभवेन्मुक्तइतिशेषः ६२ उक्तज्ञानमन्ययोगाद्यवच्छिनत्ति एतावानेवेति किंतदित्यतउक्तम् यदिति परात्मनएकत्वस्यसाम्या
धिक्यराहित्यस्यदर्शनं ६३ तवयोग्यंचैतदेव नान्यदित्याह त्वमेतदिति ६४ चिरास्थितत्वेनपुनरपिप्रश्नःस्यादित्येतस्यहरेरंतर्धानमाह आश्वास्येति ६५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधे

स्मृत्वेहायांपरिक्लेशंततःफलविपर्ययम् ॥ नोभयंवाप्यनीहायांपश्यंस्तद्विरमेत्कविः ५९ सुखायदुःखमोक्षायकुर्वातेदंपतीक्रियाः ॥ ततोनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुः
खस्यचसुखस्यच ६० एवंविपर्ययंबुद्धानृणांविद्याभिमानिनाम् ॥ आत्मनश्चगतिंसूक्ष्मांस्थानत्रयविलक्षणाम् ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिर्विमुक्तःस्वे
नतेजसा ॥ ज्ञानविज्ञानसंतृप्तोमद्भक्तःपुरुषोभवेत् ६२ एतावानेवमनुजैर्योगनैपुण्यबुद्धिभिः ॥ स्वार्थःसर्वात्मनाज्ञेयोयत्परात्मैकदर्शनम् ६३ त्वमेतच्छ्रद्ध
याराजन्नप्रमत्तोवचोमम ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोधारयन्नाशुसिद्ध्यसि ६४ श्रीशुकउवाच ॥ आश्वास्यभगवानित्थंचित्रकेतुंजगद्गुरुः ॥ पश्यतस्तस्यवि
श्वात्माततश्चांतर्दधेहरिः ६५ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यतश्चांतर्हितोऽनंतस्तस्यैकृत्वादिशेनमः ॥ विद्याधरश्चि
त्रकेतुश्चचारगगनेचरः १ सलक्षंलक्षवर्षाणामव्याहतबलेंद्रियः ॥ स्तूयमानोमहायोगीमुनिभिःसिद्धचारणैः २ कुलाचलेंद्रद्रोणीषुनानासंकल्पसिद्धि
षु ॥ रेमेविद्याधरस्त्रीभिर्गाययन्हरिमीश्वरम् ३ एकदासविमानेनविष्णुदत्तेनभास्वता ॥ गिरिशंददृशेगच्छन्परीतंसिद्धचारणैः ४ आलिंग्यांकेकृतां
देवींबाहुनामुनिसंसदि ॥ उवाचदेव्याःशृण्वंत्यांजहासोच्चैस्तदंतिके ५ चित्रकेतुरुवाच ॥ एषलोकगुरुःसाक्षाद्धर्मवक्ताशरीरिणाम् ॥ आस्तेमुख्यःस
भायांवैमिथुनीभूयभार्यया ६ जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसतांपतिः ॥ अंकेकृत्यस्त्रियंचास्तेगतह्रीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृताश्चापिस्त्रियंरहसि
बिभ्रति ॥ अयंमहाव्रतधरोबिभर्तिसदसिस्त्रियम् ८ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्रहस्यागाधधीर्नृप ॥ तूष्णींबभूवसदसिसभ्याश्चतदनुव्रताः ९

विजयध्वजकृतटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ यथाशास्त्रार्थतत्त्वेनज्ञातःश्रीनारायणोमुक्तिंददाति नान्यथा यथाशास्त्रार्थतत्त्वंयोग्यानामेवज्ञातुंसुशकम् नायोग्यानाम् परोक्षप्रियाइवहिदेवाइतिश्रु
तेः दुरवगाहंशास्त्रार्थतत्त्वंहरेःप्रीतिजनकं तथाप्रतिपादनमित्ययंप्रकारःकथ्यतेस्मिन्नध्याये तत्रचित्रकेतोः रुद्राणीशापप्राप्तिप्रकारंवक्तुंतावदाह यतश्चेति १ २ कुलाचलेंद्रस्यद्रोणीषुनिम्नतटी
ष्वतएवस्त्रीणांपुरुषाणांचनानासंकल्पसिद्धिषु ३ ततश्चकिंप्रकृतेतत्राह एकदेति ४ दृष्ट्वापिकिमभूदत्राह उवाचेति ५ ६ ७ ८ इदंहीश्वरस्येश्वरत्वम् यदन्यैरसत्कारैःनिर्विकारत्वमभि
त्याशयेन गिरिशस्यक्षमाप्रकारंवक्ति भगवानपीति अगाधधीरन्यैरज्ञातेयत्ताबुद्धिः ९

ननुज्ञानेनमोक्षोमाभूद्यज्ञादिकर्मणास्यादिति तत्राह स्मृत्वेति ईहायांयज्ञादिकर्मकरणेपरितःक्लेशंस्मृत्वाततःकर्मणःफलविपर्ययंनिरतिशयसुखप्राप्तिंदुःखापरिहारंचपश्यन्ननीहायांसर्वकर्माणिहरौसंन्य
स्यज्ञानमार्गप्रवृत्तौ पश्यन्निरतिशयसुखप्राप्तिंदुःखपरिहारंतयोरमिश्रत्वंवाज्ञात्वा तन्निर्विद्यतत्ताहशंकर्मविरमेन्नकुर्यादित्यर्थः ५९ अग्निहोत्रादिक्रियाकरणयोग्यौदंपती ततःक्रियातःदुःखस्यअनिवृत्तिः
सुखस्यचाप्राप्तिः ६० कर्मविषयविद्याभासे इयंविद्येत्यभिमानिनाम् आत्मनोजीवस्यपरमात्मनश्चवैकुंठादिस्थानतयाव्याप्तिभूताप्रतिमभूतिमत्तयाविलक्षणांजाग्रदादिस्थानत्रयातीतांच ६१ मात्रा
भिःशब्दादिभिःस्वेनतेजसाविशुद्धबुद्धिसामर्थ्यातिशयेनैवंज्ञात्वा पुरुषोभवेन्मुक्तइतिशेषः ६२ उक्तज्ञानमन्ययोगाद्यवच्छिनत्ति एतावानेवेति किंतदित्यतउक्तम् यादिति परात्मनएकत्वस्यसाम्या
धिक्यराहित्यस्यदर्शनं ६३ तवयोग्यंचैतदेव नान्यदित्याह त्वमेतदिति ६४ चिरास्थितत्वेनपुनरपिप्रश्नःस्यादित्येतस्यहरेरंतर्धानमाह आश्वास्येति ६५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधे

स्मृत्वेहायांपरिक्लेशंततःफलविपर्ययम् ॥ नोभयंवाप्यनीहायांपश्यंस्तद्विरमेत्कविः ५९ सुखायदुःखमोक्षायकुर्वातेदंपतीक्रियाः ॥ ततोनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुः
खस्यचसुखस्यच ६० एवंविपर्ययंबुद्ध्वानृणांविद्याभिमानिनाम् ॥ आत्मनश्चगतिंसूक्ष्मांस्थानत्रयविलक्षणाम् ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिर्विमुक्तःस्वे
नतेजसा ॥ ज्ञानविज्ञानसंतृप्तोमद्भक्तःपुरुषोभवेत् ६२ एतावानेवमनुजैर्योगनैपुण्यबुद्धिभिः ॥ स्वार्थःसर्वात्मनाज्ञेयोयत्परात्मैकदर्शनम् ६३ त्वमेतच्छ्रद्ध
याराजन्नप्रमत्तोवचोमम ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोधारयन्नाशुसिद्ध्यसि ६४ श्रीशुकउवाच ॥ आश्वास्यभगवानित्थंचित्रकेतुंजगद्गुरुः ॥ पश्यतस्तस्यवि
श्वात्माततश्चांतर्दधेहरिः ६५ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यतश्चांतर्हितोऽनंतस्तस्यैकृत्वादिशेनमः ॥ विद्याधरश्चि
त्रकेतुश्चचारगगनेचरः १ सलक्षंलक्षवर्षाणामव्याहतबलेंद्रियः ॥ स्तूयमानोमहायोगीमुनिभिःसिद्धचारणैः २ कुलाचलेंद्रद्रोणीषुनानासंकल्पसिद्धि
षु ॥ रेमेविद्याधरस्त्रीभिर्गाययन्हरिमीश्वरम् ३ एकदासविमानेनविष्णुदत्तेनभास्वता ॥ गिरिशंददृशेगच्छन्परीतंसिद्धचारणैः ४ आलिंग्यांकीकृतां
देवींबाहुनामुनिसंसदि ॥ उवाचदेव्यांशृण्वंत्यांजहासोच्चैस्तदंतिके ५ चित्रकेतुरुवाच ॥ एषलोकगुरुःसाक्षाद्धर्मवक्ताशरीरिणाम् ॥ आस्तेमुख्यःस
भायांवैमिथुनीभूयभार्यया ६ जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसतांपतिः ॥ अंकीकृत्यस्त्रियंचास्तेगतह्रीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृताश्चापिस्त्रियंरहसि
बिभ्रति ॥ अयंमहाव्रतधरोबिभर्तिसदसिस्त्रियम् ८ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्रहस्यागाधधीर्नृप ॥ तूष्णींबभूवसदसिसभ्याश्चतदनुव्रताः ९

विजयध्वजकृतटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ यथाशास्त्रार्थतत्त्वेनज्ञातःश्रीनारायणोमुक्तिंददाति नान्यथा यथाशास्त्रार्थतत्त्वंयोग्यानामेवज्ञातुंसुशकम् नायोग्यानाम् परोक्षप्रियाइवहिदेवाइतिश्रु
तेः दुरवगाहंशास्त्रार्थतत्त्वंहरेःप्रीतिजनकं तथाप्रतिपादनमिस्ययंप्रकारःकथ्यतेस्मिन्नध्याये तत्रचित्रकेतोः रुद्राणीशापप्राप्तिप्रकारंवक्तुंतावदाह यतश्चेति १ २ कुलाचलेंद्रस्यद्रोणीषुनिम्नतटी
ष्वतएवस्त्रीणांपुरुषाणांचनानासंकल्पसिद्धिषु ३ ततश्चकिंप्रकृतेतत्राह एकदेति ४ दृष्ट्वापिकिमभूदत्राह उवाचेति ५ ६ ७ ८ इदंहीश्वरस्येश्वरत्वम् यदन्यैरसत्कारैःनिर्विकारत्वमि
त्याशयेन गिरिशस्यक्षमाप्रकारंवक्ति भगवानपीति अगाधधीरन्यैरज्ञातेयत्ताबुद्धिः ९

श्रीनिमित्ताऽसत्कारपरिहारःस्त्रियैवकार्यइतिपरमेश्वराभिसंधिंजानतीपार्वतीप्रतिवक्ति इतीति धृष्टायप्रगल्भाय निर्जितआत्माभिमानः आत्मदर्पोयेनसतथा आत्मविज्ञानंवायेनसतथातस्मै अभिमान
स्तुविज्ञानेप्रणयेदर्पहिंसयोरितियादवः १० ११ अयंशापयोग्यापराधइतिज्ञापयितुमित्यभिप्रेत्याह नवेदेति अतिवर्तिनमसंप्रज्ञातसमाधित्वेनवर्तमानं १२ अनिषेधेकारणमाह एषामिति
एषांब्रह्मादीनांपक्षेस्वावराणामिंद्रादीनामनुध्येयंपदाब्जयुग्मं कृद्योगेषष्ठीयंनित्यसंबंधद्योतनायवा तदवराणामित्याचार्यैर्व्याख्यातं अत्रकिमवलंब्योच्यतइतिचेन्न विष्णुब्रह्मप्राणवींद्रास्तद्दा
रानप्यृतेहरः ध्येयोहरेःपार्षदाद्यैर्ध्यायन्हरिचतुर्मुखौ प्राणमेषांतथादाराश्चस्वतंत्रतयाक्वचिदिति वचनबलाश्रयणात् नतुब्रह्मादीनामनुध्येयपदाब्जयुग्ममिति बहुप्रमाणविरोधात् अतएवास्माभिः
शास्त्रार्थोसौ परोक्षत्वेनदेवप्रियत्वाद्दुरवगाहइत्यभिहितं यस्मादयमपराधीततस्माद्दंड्यः १३ किंदंडमर्हतीतितत्राह नायमिति अनर्हत्वेकारणमाह संभावितात्मेति १४ तदर्थंकउपायइ
तितत्राह अतइति इहअमुत्रस्थितानां १५ शप्तस्यसद्भक्तस्यतदुपसत्तिप्रकारमाह एवमिति १६ पूर्वदिष्टंपूर्वजन्मनियतपुण्यपापलक्षणंकर्मदेवैर्मनुष्यायपत्प्रोक्तंविहितंतस्यमर्त्यस्यतत्कर्मह्येवसु

इत्येतद्वीर्यविदुषिब्रुवाणेबह्वशोभनम् ॥ रुषाहदेवीधृष्टायनिर्जितात्माभिमानिने १० पार्वत्युवाच ॥ अयंकिमधुनालोकेशास्तादंडधरःप्रभुः ॥ अस्मद्वि
धानांदुष्टानांनिर्लज्जानांनिषेधकृत् ११ नवेदधर्मंकिलपद्मयोनिर्नब्रह्मपुत्राभृगुनारदाद्याः ॥ नवैकुमारःकपिलोमनुश्चयेनोनिषेधंत्यतिवर्तिनंहरम् १२
एषामनुध्येयपदाब्जयुग्मंजगद्गुरुंमंगलमंगलंस्वयम् ॥ यःक्षत्रबंधुःपरिभूयसूरीन्प्रशास्तिधृष्टस्तदयंहिदंड्यः १३ नायमर्हतिवैकुंठपादमूलोपसर्पणम् ॥
संभावितात्मानिस्तब्धःसाधुभिःपर्युपासितम् १४ अतःपापीयसींयोनिमासुरींयाहिदुर्मते ॥ यथेहभूयोमहतांनकर्ताऽमुत्रकिल्बिषम् १५ श्रीशुकउवा
च ॥ एवंशप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्यसः ॥ प्रसादयामाससतींमूर्ध्नानम्रेणभारत १६ ॥ चित्रकेतुरुवाच ॥ प्रतिगृह्णामितेशापमात्मनोंजलिनांबिके ॥
देवैर्मर्त्याययत्प्रोक्तंपूर्वदिष्टंहितस्यतत् १७ संसारचक्रएतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितः ॥ भ्राम्यन्सुखंचदुःखंचभुंक्तेसर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपरश्चापिक
र्तास्यात्सुखदुःखयोः ॥ कर्तारंमन्यतेऽप्राज्ञआत्मानंपरमेवच १९ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशापःकोन्वनुग्रहः ॥ कःस्वर्गोनरकःकोवाकिंदुःखंसुखमेवच
२० एकःसृजतिभूतानिभगवानात्ममायया ॥ एषांबंधंचमोक्षंचसुखंदुःखंचनिष्कलः २१

खदुःखयोःकारणमितिशेषः १७ तदेवविशिनष्टि संसारइति सर्वत्रजन्मसु १८ ननु सुखदुःखोत्पत्तौ किंभोक्ता कारणमुतेतर इत्याशंक्ययद्भगवताक्लृप्तंतदेवनियतंकर्मकारणंज्ञानीमन्यते तत्राज्ञानीस्व
मन्यंवामन्यतइत्याह नैवेति आत्मास्वयं परःस्वस्मादितरः अंहरिंजानातीत्यज्ञःश्रीहरितत्त्वज्ञः परमात्मानमेवमन्यतइतिचयोजनाऽवगंतव्या यत्तद्भगवताक्लृप्तंतदेवनियतंभवेदितिवचनात् १९ यतएवं
श्रीहरिणाक्लृप्तमायातीत्यतःशापादिप्राप्तौदुःखादिकंनकार्यमित्याह गुणेति गुणप्रवाहेसंसारेशापादेःश्रीहरीच्छाधीनप्राचीनदुष्कृतसुकृतयोःकारणत्वात्स्वर्गस्यचानित्याल्पसुखत्वान्नरकस्यकिंचिद्दुःखत्वाक्ष
पणसंभवात् सुखादेश्चाल्पत्वादनित्यत्वाच्च तदुक्तं अस्तोन्येषांवरःशापोगुणदोषःप्रकर्तृता स्वतःप्राप्ताभेदकृतिर्वासनारूपिनोयथा विद्यमानस्यमनसिपुनःस्वप्नेपिदर्शनं भगवद्वशतायस्मात्सर्वेषांज्ञे
यमेवतादिति स्वतःस्वतंत्राद्धरेःप्राप्ताकरणोभेदकृतिर्दृश्यतइतिशेषः अनेनैतदुक्तंभवति मनसिविद्यमानस्यवासनारूपिणोवस्तुनःस्वप्नेयथादर्शनं तथापरादनित्यसुखादिदर्शनं स्यात् नचैततस
र्वंस्वाधीनंकिंतुहरीच्छाधीनमिति २० ननु हरीच्छादिनियतत्वंशापादेःकस्मात्कल्प्यतइतितत्राह एकइति कर्मादिसत्त्वापीशेच्छाधीनेतिसूचनायैकइति आत्ममाययेत्यनेनानन्यनियतइतिसूचितं २१

हरेःसमत्वंचस्वभक्तसेवानतिरेकेनफलदातृत्वंशत्रोरप्यपराधानतिरेकेणदंडकरणत्वं सेवायोग्यातिरेकेणस्वानामपिनदास्यति अपराधातिरेकेणनान्यस्यातःसमोहारीरितिवचनात् २२ यद्यपिविशेष
तोनुरागादिकंनास्ति तथापि तस्यहरेःशक्तेर्विसर्गोविशिष्टस्यभावएषांजीवानांसुखाद्यर्थेकल्पतइत्यन्वयः यद्यपिभगवानेवमुख्यकर्तातथापितेषांपूर्वकर्मणांशक्तीनांविविधसर्गःसमूहोयेषांशरीरिणामिति
वा २३ अथतस्मादीश्वराधीनत्वात् तर्हिकिमाकांक्षसीतितत्राह यदिति २४ २५ २६ हरेर्भृत्यभृत्यानांमाहात्म्यंदेहावियोगलक्षणावस्थाप्राप्तावप्यत्रासलक्षणं २७ अस्यैवनैतादृश
माहात्म्यं किंत्वन्येषामस्तीत्यभिप्रेत्याह नारायणेति कुतोनबिभ्यतीतितत्राह स्वर्गेति २८ द्वंद्वानीत्युक्तविवरणं सुखमित्यादि ईश्वरलीलयादेहसंयोगाद्द्वंद्वानिभवंतीतिशेषः २९ ननु देहसंबं
धाद्द्वंद्वादीनिसंत्वस्य श्वशृगालाद्याकारेणभेदःकिंकृतइतितत्राह अविवेककृतइति इहात्मनिजीवे श्वायंशृगालोयमित्याद्याकारनिमित्तव्यवहारभेदःपुंसोऽविवेकेनहरेःस्वस्यचस्वरूपविषयज्ञानाभा

नचास्यकश्चिद्दयितःप्रतीपोनज्ञातिबंधुर्नपरोनचस्वः ॥ समस्यसर्वत्रनिरंजनस्यकुतोनुरागःकुतएवरोषः २२ तथापितच्छक्तिविसर्गएषांसुखायदुःखाय
हिताहिताय ॥ बंधायमोक्षायचमृत्युजन्मनोःशरीरिणांसंसृतयेचकल्पते २३ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायभामिनि ॥ यन्मन्यसेह्यसाधूक्तंममतत्क्ष
म्यतांसति २४ बादरायणिरुवाच ॥ इतिप्रसाद्यगिरिशौचित्रकेतुररिंदम ॥ जगामस्वविमानेनपश्यतोःस्मयतोस्तयोः २५ ततस्तुभगवान्रुद्रोरुद्रा
णीमिदमब्रवीत् ॥ देवर्षिदैत्यसिद्धानांपार्षदानांचशृण्वताम् २६ ॥ देवदेवउवाच ॥ दृष्टवत्यसिसुश्रोणिहरेरद्भुतकर्मणः ॥ माहात्म्यंभृत्यभृत्यानांनि
स्पृहाणांमहात्मनाम् २७ नारायणपराःसर्वेनकुतश्चनबिभ्यति ॥ स्वर्गापवर्गनरकेष्वपितुल्यार्थदर्शिनः २८ देहिनांदेहसंयोगाद्द्वंद्वानीश्वरलीलया ॥
सुखंदुःखंमृतिर्जन्मशापोनुग्रहएवच २९ अविवेककृतःपुंसोह्यर्थभेदइहात्मनि ॥ गुणदोषविकल्पश्च भिदेवस्वप्नकल्पिता ३० वासुदेवेभगवतिभक्तिमुद्व
हतांनृणाम् ॥ ज्ञानविज्ञानवीर्याणांनहिकाश्चिद्व्यपाश्रयः ३१ नाहंविरिंचोनकुमारनारदौनब्रह्मपुत्रामुनयःसुरेशाः ॥ विदामयस्येहितमंशकांशकानत
त्स्वरूपंपृथगीशमानिनः ३२ नह्यस्यातिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोपिवा ॥ आत्मत्वात्सर्वभूतानांसर्वभूतप्रियोहरिः ३३ तस्यचायंमहाभागश्चित्रकेतुः
प्रियोऽनुगः ॥ सर्वत्रसमदृक्शांतोह्यहंचैवाच्युतप्रियः ३४ तस्मान्नविस्मयःकार्यःपुरुषेषुमहत्सुच ॥ महापुरुषभक्तेषुशांतेषुसमदर्शिषु ३५ ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ इतिश्रुत्वाभगवतःशिवस्योमाभिभाषितम् ॥ बभूवशांतधीराजन्देवीविगतविस्मया ३६ इतिभागवतोदेव्याःप्रतिशप्तुमलंक्षमः ॥ मूर्ध्नासं
जगृहेशापमेतावत्साधुलक्षणम् ३७

वेनकृतोयस्मात्तस्मादियमनर्थपरंपरा किंचात्मन्ययंगुणोस्त्ययंदोषोस्तीतिविकल्पश्चाविवेकेनकृतःकथमिवस्वप्नेकल्पितावासनोपादानकृतागजादिलक्षणाभिदेवअनित्यत्वादेवैतत्साम्यं ननुमि
थ्यात्वात् अन्यथार्थक्रियायोगइति ३० तर्हिअस्यानर्थस्यनिवृत्तौकिंसाधनमितितत्राह वासुदेवइति अन्यःकश्चिद्विशिष्टाश्रयोनास्तिभक्तिज्ञानेएवेतिशेषः ३१ देवदत्तज्ञानवदस्यज्ञानंनसुसाधन
मित्याह नाहमिति ३२ आत्मत्वात्स्वामित्वात् नहिसर्वभूतस्वामिनःस्वपरभेदकल्पनायुक्ता हेत्वंतरमाह सर्वभूतेति ३३ ३४ ३५ ३६ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायेत्यस्यार्थश्च
तुर्धासंभाव्यते शापोभिमतइतिकृत्वातन्मोक्षायप्रसादनंअनिष्टोप्यवर्जनीयत्वेनप्राप्तोभिमतइतिकृत्वावा तदभिभवशक्तइतिकृत्वेति आहोस्वित् प्रतिशापदानसमर्थइतिकृत्वेतिकोयमर्थोनेनांगीकृत

इतितत्राह प्रतिशप्तुमिति मूर्ध्नासंजगृहइत्यनेमद्वितीयोभिमतइतिज्ञायते प्रश्नयस्यसाधुलक्षणत्वात् अस्यचसाधुष्वेकत्वाच्चतुर्थपक्षस्योर्वरितत्वेनांगीकारो नभवति देवाएवतदन्येभ्यः शक्तानास्त्यत्रसंश
यइतिवचनात् अत्रयःकश्चिद्विशेषोस्तीतिमतं अशक्ताअपिशक्तानांशक्ताःशापादिषुस्फुटं तथाप्यशक्तैर्विहिताःशापाद्याःशक्तिमत्सुच अत्यल्पाअल्पकालाश्चनसम्यक्प्रभवंतिच यत्नेनापोहितुंशक्त्याउत्त
मैस्तुनसंशयःउत्तमेषुकृताःशापाःकर्तृणांज्ञानपुण्ययोःनिःशेषेणनिहंतारइत्यादि ३७ कुत्रास्यजन्माभूदत्राह जज्ञइति ३८ परमप्रमेयमुपसंहरति एतादिति वृत्रस्य यच्चरितंमांपरिपृच्छसि किंच सर्वं
एतत्सर्वं किंच तस्यासुरजातेरासुरवंशेजननस्ययत्कारणंचैतच्चकथितमितिशेषः ३९ फलमाह इतिहासमिति ४० शृंखलादिबंधमोक्षोपिबंधमोक्षःस्यात् नतुसंसारबंधमोक्षेणवैकुंठलोकप्राप्तिरस्मादव
गतेतिशंकित्वा कालविशेषेइतिकर्तव्येनसास्यादित्याह। यएतादिति ४१ इतिश्रीभा०षष्ठस्कंधेविज०टीकायांसप्तदशोध्यायः ॥१७॥ अस्मिन्नध्यायेपूर्वोक्तंसृष्टिशेषंनिरूपयति पृश्निरिति तुशब्दात्पूर्वस्मा

जज्ञेत्वष्टुर्दक्षिणाग्नौदानवींयोनिमाश्रितः ॥ वृत्रइत्यभिविख्यातोज्ञानविज्ञानसंयुतः ३८ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ वृत्रस्यासुरजातेश्च
कारणंभगवन्मतेः ३९ इतिहासमिमंपुण्यंचित्रकेतोर्महात्मनः ॥ माहात्म्यंविष्णुभक्तानांश्रुत्वाबंधाद्विमुच्यते ४० यएतत्प्रातरुत्थायश्रद्धयावाग्यतः
पठेत् ॥ इतिहासंहरिंस्मृत्वासयातिपरमांगतिम् ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पृश्निस्तुपत्नीसवितुःसा
वित्रींव्याहृतींत्रयीम् ॥ अग्निहोत्रंपशुंसोमंचातुर्मास्यंमहामखान् १ सिद्धिर्भगस्यभार्यांगमहिमानंविभुंप्रभुम् ॥ आशिषंचवरारोहांकन्यांप्रासूतसुव्रताम्
२ धातुःकुहूःसिनीवालीराकाचानुमतिस्तथा ॥ सायंदर्शमथप्रातःपूर्णमासमनुक्रमात् ३ अग्नीन्पुरीष्यानाधत्तक्रियायांसमनंतरः ॥ चर्षणीवरुणस्यासीद्य
स्यांजातोभृगुःपुनः ४ वाल्मीकिश्चमहायोगीवल्मीकादभवत्किल ॥ अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चमित्रावरुणयोर्ऋषी ५ रेतःसिषिचतुःकुंभेउर्वश्याःसन्निधौद्रुतम्
रेवत्यांमित्रउत्सर्गमरिष्टंपिप्पलंव्यधात् ६ पौलोम्यामिंद्रआधत्तत्रीन्पुत्रानितिनःश्रुतम् ॥ जयंतमृषभंतातततृतीयंमीढुषंप्रभुः ७ उरुक्रमस्यदेवस्यमाया
वामनरूपिणः ॥ कीर्तौपत्न्यांबृहच्छ्लोकास्तस्यासन्सौभगादयः ८ तत्कर्मगुणवीर्याणिकश्यपस्यमहात्मनः ॥ पश्चाद्वक्ष्यामहेऽदित्यांयथैवाववतारह ९
अथकश्यपदायादान्दैतेयान्कीर्तयामिते ॥ यत्रभागवतःश्रीमान्प्रह्लादोबलिरेवच ॥ १० ॥ दितेर्द्वावेवदायादौदैत्यदानववंदितौ ॥ हिरण्य
कशिपुर्नामहिरण्याक्षश्चकीर्तितौ ११

त्फलविशेषमाह सावित्रीगायत्र्यभिमानिनीत्युत्तरत्राप्येवमनुसंधेयं १ २ चंद्रेदृष्टेसिनीवालीचंद्रेनष्टकलेकुहूः धातुःक्रियानामभार्याः याःकुहूसिनीवाल्याद्याः ताअधत्त ३ समनंतरोविधाताच क्रियायां
भार्यायांपुरीषाख्यानग्नीनाधत्त वरुणनाम्नःसूर्यस्यवारुणीनामभार्या पूर्वंब्रह्मणोजातत्वात्पुनरित्युक्तं ४ वाल्मीकिश्चवरुणवीर्याद्वल्मीकादभूत् ब्रह्मजोवासिष्ठश्चपुलस्त्यजोऽगस्त्यश्चद्वौऋषीपुनर्मित्राव
रुणयोर्जातौ ५ तयोर्जनिप्रकारमाह रेतइति उर्वश्यादर्शनात्तत्सन्निधौद्रुतंस्कन्नंरेतस्तदनंतरंमित्रावरुणौकुंभेसिषिचतुः तस्मादुभावपिकुंभसंभवावितिप्रसिद्धिः ६ ७ ८ महात्मनःकश्यपस्यपत्न्याम ३४
दित्यांयथाऽसावुरुक्रमोववतार तत्कर्मादीनिपश्चादष्टमस्कंधेवक्ष्यामइत्यन्वयः ९ अथमंगलमस्तु ननुदैत्यवंशवर्णनंकिमर्थंक्रियतेवत्कथनस्यश्रेयःसाधनत्वानुपयोगित्वादितितत्राह यत्रेति यत्रादितिसं
तानेप्रह्लादबलिचरितकीर्तनश्रवणाभ्यांश्रेयःसाधनत्वसंभवादित्यर्थः १० ११

१२ विप्रचितःविप्रचितेःसकाशाद्राहुंसुतम् १३ १४ १५ तस्यविरोचनस्य १६ ततोबलेस्तस्यानुभावःपश्चादष्टमस्कंधे अनुभावमितिपाठेभिधास्यतेवदिष्यति व्यासइतिशेषः अयंजनइति
वा १७ यस्यबाणस्यपार्श्वे १८ सात्मतांसमानजातितांसोदरत्वम् १९ साधुपुण्यम् २० २१ तद्वचःवन्निभृतेनतस्मिन्स्निग्धेन सत्रायणःसत्रेप्रधानः सर्वदर्शनःसर्वज्ञः २२ पक्षपाततया
कर्मकरःपार्ष्णिग्राहस्तेनशोकसमदीप्तेन २३ अक्लिन्नहृदयंअनार्द्रहृदयं स्वपेनिद्रांकुर्यां २४ वाशब्दोपिशब्दार्थः ईशाभिहितस्यईशोहंराजाहमित्यादिशब्दवाच्यस्यापियस्यदेहस्यांतेमर
णोत्तरकाले कृमिविड्भस्मसंज्ञाभवेचिरकालावस्थानेकृमिरितिसंज्ञा श्वादिभिर्भक्षितेविट्संज्ञा वन्हिदाहेभस्मसंज्ञा तत्कृतेतस्यदेहस्यार्थेभूतध्रुक्सर्वप्राणिहिंसकःस्वार्थंस्वप्रयोजनंकिंवेद नकिमपिवे

हिरण्यकशिपोर्भार्याकयाधुर्नामदानवी ॥ जंभस्यतनयादत्तासुषुवेचतुरःसुतान् १२ संह्लादंप्रागनुह्लादंप्रह्लादंह्लादमेवच ॥ तत्स्वसासिंहिकानामराहुंविप्र
चितोग्रहीत् १३ शिरोऽहरद्यस्यहरिश्चक्रेणपिबतोऽमृतम् ॥ संह्लादस्यमतिर्भार्यासूतपंचजनंततः १४ ह्लादस्यधमनिर्भार्यासूतवातापिमिल्वलम् ॥
योऽगस्त्यायाप्यतिथयेपेचेवातापिमिल्वलः १५ अनुह्लादस्यसूर्म्यायांबाष्कलोमहिषस्तथा ॥ विरोचनस्तुप्राह्लादिर्बलिस्तस्याभवत्किल १६
बाणज्येष्ठंपुत्रशतमशनायांततोभवत् ॥ तस्यानुभावःसुश्लोक्यःपश्चादेवाभिधास्यते १७ बाणस्त्वाराध्यगिरिशंलेभेतद्गणमुख्यताम् ॥ यत्पार्श्वेभगवा
नास्तेअद्यापिपुरपालकः १८ मरुतश्चदितेःपुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः ॥ तआसन्नप्रजाःसर्वेनीताइंद्रेणसात्मताम् १९ ॥ राजोवाच ॥ कथंतआसुरं
भावमपोह्योत्पत्तिकंगुरो ॥ इंद्रेणप्रापिताःसात्म्यंकिंनुसाधुकृतंहितैः २० इमेश्रद्दधतेविद्वन्नृषयोहिमयासह ॥ परिज्ञानायभगवंस्तन्नोव्याख्यातुमर्ह
सि २१ ॥ सूतउवाच ॥ तद्विष्णुरातस्यसबादरायणिर्वचोनिशम्याहृतमर्थवन्मुनिः ॥ सभाजयंस्तन्निभृतेनचेतसाजगादसत्रायणसर्वदर्शनः २२
श्रीशुकउवाच ॥ हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना ॥ मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयत् २३ कदानुभ्रातृहंतारमिंद्रियाराममुल्बणम् ॥
अक्लिन्नहृदयंपापंघातयित्वास्वपेसुखम् २४ कृमिविड्भस्मसंज्ञांतेयस्येशाभिहितस्यवा ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः २५ आशासान
स्यतस्येदंध्रुवमुन्नद्धचेतसः ॥ मदशोषणमिंद्रस्यभूयाद्येनसुतोहिमे २६ इतिभावेनसाभर्तुराचचारासकृत्प्रियम् ॥ शुश्रूषयानुरागेणप्रश्रयेणदमेनच २७
भक्त्यापरमयाराजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः ॥ मनोजग्राहभावज्ञासुस्मितापांगवीक्षणैः २८ एवंस्त्रियाजडीभूतोविद्वानपिविदग्धया ॥ बाढमित्याहविवशो
नतच्चित्रंहियोषिति २९ विलोक्यैकांतभूतानिभूतान्यादौप्रजापतिः ॥ स्त्रियंचक्रेस्वदेहार्धंययापुंसांमतिर्हृता ३० एवंशुश्रूषितस्तातभगवान्कश्यपः
स्त्रिया ॥ प्रहस्यपरमप्रीतोदितिमाहाभिनंद्यच ३१

देत्यन्वयः यःस्वार्थंकुरुतेसवेदकिं ज्ञानवान्किं नभवतीत्यर्थइतिवा । कुतइतितत्राह निरयइति निर्गतंअयमिष्टप्रदंदैवंयस्मात्सतथाताहशोभवतीतियतस्तस्माद्यतःस्वरूपाज्ञानाद्वा भूतद्रोहाद्वा २५
इदंजगत्ध्रुवमित्याशासानस्यवांछतःउद्धतबुद्धेरिंद्रस्यमदशोषणंयेनसुतेनस्यात्ससुतोमेस्यात् २६ इतिभावेनाभिप्रायेण २७ २८ २९ जगदादौप्रजापतिर्ब्रह्मा भूतान्येकांतभूतानि परस्परस्नेहर
हितानि केवलंमृत्युभूतानि विलोक्य मिथःस्नेहबंधार्थंस्वशरीरार्धांस्त्रियंचक्रेससर्जेत्यन्वयः ३० ३१

भर्तरिस्त्रीणामर्थेसुप्रीतेसतिकिंकामः पुरुषार्थोऽगमःप्राप्तुमशक्यइत्यन्वयः ३२ ननु तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेरविगानेनसर्वजनस्यपरमेष्टदेवताश्रीधरइतियतःकथंपतिरेवनारीणामिष्टदेवतेतिविशेष्योच्यतइतित
त्राह मानसइति वासुदेवः मानसःसर्वभूतानांमानसोमनसिस्थितःसन्मनसापूज्यः कोवासुदेवइतितत्राह श्रियइति ३३ एतदेवविशदयति सइति वासुदेवएवनामरूपाभ्यांविधित्वेनकल्पितैर्देवतालिंगै
 र्देवताविग्रहैःविशेषतः सन्निहितत्वेनस्त्रीभिः पुंभिश्चेज्यते तत्रस्त्रीभिः पतिसन्निहितत्वेनपूज्यतेतदर्थंपतिरूपधृगिति पुरुषैस्तुदेवतालिंगनामरूपत्वेनेति लिंगंलक्षणंविग्रहश्चोच्यते ३४ यस्मात्पतावा
हितईशस्तस्मात्पतिपूजनेनभगवानेवपूजितःस्यादित्युपसंहरति तस्मादिति पतिंपतिस्थम् ३५ इदृग्भावेनपतिस्थितःपरमात्मामह्यंप्रसीदत्वितिबुद्ध्या ३६ अमृत्युमनश्वरम् ३७ ३८ ३९

कश्यपउवाच ॥ वरंवरयवामोरुप्रीतस्तेहमनिंदिते ॥ स्त्रीणांभर्तरिसुप्रीतेकःकामइहचागमः ३२ पतिरेवहिनारीणांदैवतंपरमंस्मृतम् ॥ मानसःसर्वभू
तानांवासुदेवःश्रियःपतिः ३३ सएवदेवतालिंगैर्नामरूपविकल्पितैः ॥ इज्यतेभगवान्पुंभिःस्त्रीभिश्चपतिरूपधृक् ३४ तस्मात्पतिव्रतानार्यःश्रेयस्कामाः
सुमध्यमे ॥ यजंतेऽनन्यभावेनपतिमात्मानमीश्वरम् ३५ योहंत्वयार्चितोभद्रेईदृग्भावेनभक्तितः ॥ किंतेसंपादयेकाममसतीनांसुदुर्लभम् ३६ दितिरु
वाच ॥ वरदोसियदिब्रह्मन्पुत्रमिंद्रहणंवृणे ॥ अमृत्युंमृतपुत्राहंयेनमेघातितौसुतौ ३७ निशम्यतद्वचोविप्रोविमनाःपर्यतप्यत ॥ अहोअधर्मःसुमहान
द्यमेसमुपस्थितः ३८ अहोअर्थेंद्रियारामोयोषिन्मय्येहमायया ॥ गृहीतचेताःकृपणःपतिष्येनरकेध्रुवम् ३९ कोतिक्रमोनुवर्तंत्याःस्वभावमिहयो
षितः ॥ धिङ्मांबताबुधंस्वार्थेयदहंत्वजितेंद्रियः ४० शरच्चंद्रोपमंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् ॥ हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितम् ४१ नहिकश्चित्प्रि
यःस्त्रीणामंजसास्वाशिषात्मनाम् ॥ पतिंपुत्रंभ्रातरंवाघ्नंत्यर्थेघातयंतिहि ४२ प्रतिश्रुतंददामीतिवचस्तन्नमृषाभवेत् ॥ वधंनार्हतिचेंद्रोपितत्रेदमुपकल्प
ये ४३ इतिसंचिंत्यभगवान्मारीचःकुरुनंदन ॥ उवाचकिंचित्कुपितआत्मानंचविगर्हयन् ४४ कश्यपउवाच ॥ पुत्रस्तेभविताभद्रेइंद्रहादेवबांधवः ॥
संवत्सरंव्रतमिदंयद्यंजोधारयिष्यसि ४५ दितिरुवाच ॥ धारयिष्येव्रतंब्रह्मन्ब्रूहिकार्याणियानिमे ॥ यानिचेहनिषिद्धानिनव्रतंघ्नंतियान्युत ४६ कश्य
पउवाच ॥ नहिंस्यात्सर्वभूतानिनशपेन्नानृतंवदेत् ॥ नछिंद्यान्नखरोमाणिनस्पृशेद्यदमंगलम् ४७ नाप्सुस्नायान्नकुप्येतनसंभाषेतदुर्जनैः ॥ नवसीताधौत
वासःस्रजंवाविधृतांक्वचित् ४८ नोच्छिष्टंचंडिकान्नंचसामिषंवृषलाहृतम् ॥ भुंजीतोदक्ययादृष्टंपिबेन्नांजलिनात्वपः ४९ नोच्छिष्टास्पृष्टसलिलासंध्य
योर्मुक्तमूर्धजा ॥ अनर्चितासंयतवाक्नासंवीताबहिश्चरेत् ५० नाधौतपादाप्रयतानार्द्रपान्नाप्युदक्शिराः॥ शयीतनापराङ्नान्यैर्ननग्नानचसंध्ययोः ५१

स्वभावंगुप्तचौर्यभावमनुवर्तमानायाअतिक्रमीऽन्यायः स्वभावंसौशील्यमनुवर्तंत्याइतिवा ४० ४१ स्वार्थेआशीःषुआत्मायासांतास्तथातासांस्वाशिषमिच्छंतीनामित्यर्थः ४२ ४३ ४४ देवानांबंधुभूतः
४५ ४६ ४७ अधौतवासःअनिर्णिक्तवस्त्रं नवसीत नाच्छादयेत् विधृतामन्योपभुक्ताम् ४८ चंडिकान्नंसप्तमातृभ्योर्पितमन्नं पिपीलिकामूषिकाभोज्यं उदक्ययारजस्वलया ४९ अनर्चितालंकाररहि
ताअसंवीताप्रावरणादिरहिता ५० अपराक्पश्चिमशिरानशयीत ५१

प्रातराशात्प्रातःकालभोजनात्पूर्वं ५२ वरवतीःभर्तृसहिताःपतिमभ्यर्च्योपतिष्ठेतस्तुतिंकुर्यात्पातिस्थितंपरमात्मानंकोष्ठगतंहृदिगतंध्यायेत् स्वबाह्यांतरगतंवा नाम्नापुंसवनम् ५३ ५४ ५५ मातृ
ष्वसुःमातुरादित्याःस्वसुर्दित्याः ५६ ५७ ५८ ५९ ६० योगमाययायोगसामर्थ्येन ६१ ६२ जिघांसासि हंतुमिच्छसि ६३ माभैष्ट भयंमाकुरुध्वं कौशिकइंद्रः मरुतांगणानाह ६४ ६५ सा
म्यतांसमानरूपतांहरिःश्रीनारायणोदित्याकिंचिदूनंसंवत्सरमर्चितोयदतःसाम्यतांयातीतिकिमुकुतःपूरुषःसकृत्सपूज्यसाम्यतांयातितस्मात् ६६ इंद्रेणसजूःसह अश्विभ्यामुषसासजूरित्यादौदृष्ट

धौतवासाःशुचिर्नित्यंसर्वमंगलसंयुता ॥ पूजयेत्प्रातराशात्प्राक्गोविप्रान्श्रियमच्युतम् ५२ स्त्रियोवरवतीश्चार्चेत्स्रग्गंधबलिमंडलैः ॥ पतिंचार्च्यो
पतिष्ठेतध्यायेत्कोष्ठगतंचतम् ५३ संवत्सरंपुंसवनंव्रतमेतदविप्लुतम् ॥ धारयिष्यसिचेत्तुभ्यंशक्रहाभविता सुतः ५४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बाढमित्यभ्यु
पेत्याथदितीराजन्महामनाः ॥ कश्यपाद्गर्भमाधत्तव्रतंचांजोदधारसा ५५ मातृष्वसुरभिप्रायमिंद्रआज्ञायमानद ॥ शुश्रूषणेनाश्रमस्थांदितिंपर्यचरत्क
विः ५६ नित्यंवनात्सुमनसःफलमूलसमित्कुशान् ॥ पत्रांकुरमृदापश्चकालेकालउपाहरत् ५७ एवंतस्यांव्रतस्थायांव्रतच्छिद्रंहरिर्नृप ॥ प्रेप्सुःपर्यचर
ज्जिह्मोमृगहेवमृगाकृतिः ५८ नाध्यगच्छद्व्रतच्छिद्रंतत्परोथमहीपते ॥ चिंतांतीव्रांगतःशक्रःकेनमेस्याच्छिवंत्विह ५९ एकदासातुसंध्यायामुच्छिष्टाव्रत
कर्शिता ॥ अस्पृष्टवार्यधौतांघ्रिःसुष्वापविधिमोहिता ६० लब्ध्वातदंतरंशक्रोनिद्रोपहृतचेतसः ॥ दितेःप्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ६१ चकर्तस
प्तधागर्भंवज्रेणकनकप्रभम् ॥ रुदंतंसप्तधैकैकंमारोदीरितितान्पुनः ६२ तेतमूचुःपाट्यमानाःसर्वेप्रांजलयोनृप ॥ नोजिघांससिकिंविद्रभ्रातरोम
रुतस्तव ६३ माभैष्टभ्रातरोमह्यंयूयमित्याहकौशिकः ॥ अनन्यभावान्पार्षदानात्मनोमरुतांगणान् ६४ नममारदितेर्गर्भःश्रीनिवासानुकंपया ॥
बहुधाकुलिशक्षुण्णोद्रौण्यस्त्रेणयथाभवान् ६५ सकृदिष्ट्वादिपुरुषंपुरुषोयातिसाम्यताम् ॥ संवत्सरंकिंचिदूनंदित्यायद्धरिरर्चितः ६६ सजूरिंद्रेणपंचाशद्दे
वास्तेमरुतोभवन् ॥ व्यपोह्यमातृदोषंतेहरिणासोमपाःकृताः ६७ दितिरुत्थायददृशेकुमाराननलप्रभान् ॥ इंद्रेणसहितान्देवीपर्यतुष्यदनिंदिता ॥
६८ अथेंद्रमाहताताहमादित्यानांभयावहम् ॥ अपत्यमिच्छंत्यचरंव्रतमेतत्सुदुष्करम् ६९ एकःसंकल्पितःपुत्रःसप्तसप्ताभवन्कथम् ॥ यदितेविदितंपु
त्रसत्यंकथयमामृषा ७० ॥ इंद्रउवाच ॥ अंबतेहंव्यवसितमुपधार्यागतोंतिकम् ॥ लब्ध्वातरोच्छिद्रंदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ७१ कृतोमेसप्तधाग
र्भआसन्सप्तकुमारकाः ॥ तेपिचैकैकशोवृक्णाःसप्तधानापिमम्रिरे ७२ ततस्तत्परमाश्चर्यंवीक्ष्याध्यवसितंमया ॥ महापुरुषपूजायाःसिद्धिःकार्यानुषंगि
णी ७३ आराधनंभगवतईहमानानिराशिषः ॥ येतुनेच्छंत्यपिवरंतेस्वार्थकुशलाःस्मृताः ७४

त्वात् हरिणेंद्रेणसोमपाःसोमंपिबंतः ६७ पर्यतुष्यत्सचेतनत्वात् ६८ आदित्यानांअदितिपुत्राणाम् ६९ ७० ७१ ७२ कार्यानुषंगिणीकार्यानुकूल्यंसंगमयंतीति ७३ फलकामक्रियायोगभावे
न्येवंविधासिद्धिरभूत् किमु निराशीस्त्वेनेतिभावेनाह आराधनमिति ७४

गुणस्पर्शविषयसुखम् ७५ ७६ ७७ ७८ ॥ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ७ ॥ अत्रनिष्कामत्वेनक्रियमाणंपुंसवनंनामव्रतंश्रीनारायणानुग्रहजनकम् ज्ञानजनकत्वेनपुरुषार्थसाधनंभवतीत्यभिप्रायेणप्रश्नोत्तरपूर्वकमेतद्व्रतंनिरूप्यते पुंसवनस्य विधानम् १ मार्गशिरेधनुर्मासिशुक्लपक्षे सार्वकामिकंमोक्षादिसर्वपुरुषार्थसाधनम् आदितःशुक्लपक्षमारभ्य आदितोमरुतांजन्मेतिवा २ शुक्लेअंबरेच ३ ४ ५ ६ ७ प्रभवौजनकौ ८ दशवारंदशसंख्यातदूर्ध्वंयथाशक्ति तावतीसत्रैथापेक्षिता ९ १० सर्वयज्ञःसर्वांतर्यामी इयंलक्ष्मीःइज्यां

आराध्यात्मप्रदंदेवमात्मानंजगदीश्वरम् ॥ कोवृणीतगुणस्पर्शंबुधःस्यान्नरकेपियत् ७५ तदिदंममदौर्जन्यंबालिशस्यमहीयसि ॥ क्षंतुमर्हसिमातस्त्वंदिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ७६ श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्तयाभ्यनुज्ञातःशुद्धभावेनतुष्टया ॥ मरुद्भिःसहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ७७ एवंतेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ मंगलंमरुतांजन्मकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ७८ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ राजोवाच ॥ व्रतंपुंसवनंब्रह्मन्भवतायदुदीरितम् ॥ तस्यवेदितुमिच्छामियेनविष्णुःप्रसीदति १ श्रीशुकउवाच ॥ शुक्लेमार्गशिरेपक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया ॥ आरभेतव्रतमिदंसार्वकामिकमादितः २ निशम्यमरुतांजन्मब्राह्मणाननुमंत्र्यच ॥ स्नात्वाशुक्लदतीशुक्लेवसीतालंकृतांबरे ३ पूजयेत्प्रातराशात्प्राक्भगवंतंश्रियासह ॥ नमस्तेनिरपेक्षायपूर्णकामनमोस्तुते ॥ महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ४ यतस्त्वंकृपयाभूत्यातेजसामहतौजसा ॥ तुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोसिभगवान्विभुः ५ विष्णुपत्निमहामायेमहापुरुषलक्षणे ॥ प्रीयेथामेमहाभागेलोकमातर्नमोस्तुते ६ ओंनमोभगवतेमहापुरुषायमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसहमहाविभूतिभिर्बलिमुपाहरानीति ॥ अनेनाहरहर्मंत्रेणविष्णोरासनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषणगंधपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारांश्चसमाहितउपाहरेत् ७ हविःशेषंतुजुहुयादनलेद्वादशाहुतीः ॥ ओंनमोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूतिपतयेस्वाहेति श्रियंविष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ ॥ भक्त्यासंपूजयेन्नित्यंयदीच्छेत्सर्वसंपदः ८ प्रणमेद्दंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेणचेतसा ॥ दशवारंजपेन्मंत्रंततःस्तोत्रमुदीरयेत् ९ युवांतुविश्वस्यविभूजगतःकारणंपरम् ॥ इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्मामायाशक्तिर्दुरत्यया १० तस्याअधीश्वरःसाक्षात्त्वमेकःपुरुषःपरः ॥ त्वंसर्वयज्ञइज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान् ११ गुणव्यक्तिरियंदेवीव्यंजकोगुणभुग्भवान् ॥ त्वंहिसर्वशरीरात्माश्रीःशरीरेंद्रियाशया १२ नामरूपेभगवतीप्रत्ययस्त्वमपाश्रयः ॥ यथायुवांत्रिलोकस्यवरदौपरमेष्ठिनौ ॥ तथेमउत्तमश्लोकसंतुसत्यामहाशिषः १३ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनिवासंश्रियासह ॥ तन्निःसार्योपहरणंदत्त्वाचमनमर्चयेत् १४

तर्यामिणी क्रियांतर्यामिणीअंतर्यामीतुयज्ञादेर्विष्णुरिज्यादिनारमा तत्तच्छब्दैस्ततोवाच्यैर्नतुसर्वस्वरूपतः अंतर्यामीश्रियश्चापिविष्णुरेवनसंशयः नांतर्यामीकश्चिदस्तिविष्णोःक्वापिकुतश्चनेतिवचनात् फलभुक्यज्ञफलभोक्तरियजमानेस्थित्वातत्फलस्यभोजकः ११ सत्वादिगुणानांव्यक्तेःकारणंफलव्यंजकःगुणभोक्तरिजीवेस्थित्वातद्भोजकः शरीरेंद्रियाणामभिमानिदेवता १२ नामरूपयोर्गुणहेतुत्वात् श्रियश्चगुणाभिमानित्वान्नामरूपेश्रीरित्युच्यते प्रत्ययोनिश्चयज्ञानम् त्वत्प्रसादजनकत्वम् १३ उपहरणंनैवेद्यम् निःसार्यमोचयित्वा १४

स्तुवानास्तुतिंकुर्वाणा यज्ञोच्छिष्टंपूजाशेषं महापुरुषोविष्णुरस्मिन्सन्निहितइतिबुद्ध्या १५ पतिःस्वयंपदिपत्न्यांप्रेमशीलस्तर्हिपत्न्यैपत्यर्थेउच्चावचानिसर्वकर्माणिपतिर्बिभृयात्तर्हिसत्पत्नीकृतंन
स्यादितिशंकामाभूत् उभयोर्दंपत्योरेकतरेणकृतमिदंपत्न्याकृतंभवति १६ रजोदर्शनादिनानर्हायांपत्न्यांकथमेतदनुष्ठानमंतरितंघटतइतितत्राह पत्न्यामिति १७ १८ १९ द्वादशमासान्
तदात्मकंहायनं संवत्सरोवत्सरोब्दोहायनोस्त्रीशरत्समाइत्यभिधानात् वर्षंनीत्वा कार्तिकेमासिचरमेऽहनिअवसानदिवसे २० पूर्ववत्पूर्वोक्तार्चनविधिना २१ पयःशृतेनक्षीरपक्वेनपाकयज्ञ
विधानेनस्मार्तसूत्रोक्तविधिना होममंत्रस्तूक्तएव २२ द्वादशात्मवित्केशवादिद्वादशमूर्तिलक्षणवेत्ता ब्राह्मणान्द्वादशतत्प्रीतयेभोजयेदित्यर्थः सोदपात्रानुदपात्रसहितान् इडान्वितान्भूमिसहिता
न्तिलान्भूमितिलसहितगुडशब्दवाच्यैःपायसाद्यधिकान्नैर्युक्तानितिवा २३ २४ शोभनंप्रजास्त्वंयेनसतथा २५ जीवपतिंआयुष्मंतंपतिंग्रहान्गृहाणि शोभनंसौभाग्यंयेनसततथातं एतच्च

ततःस्तुवानास्तोत्रेणभक्तिप्रह्वेणचेतसा ॥ यज्ञोच्छिष्टमवघ्रायपुनरभ्यर्चयेद्धरिम् ॥ पतिंचपरयाभक्त्यामहापुरुषचेतसा १५ प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत्प्रेमशी
लःस्वयंपतिः ॥ बिभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्याउच्चावचानिच ॥ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि १६ पत्न्यांकुर्यादनर्हायांपतिरेवसमाहितः ॥ विष्णो
र्व्रतमिदंबिभ्रन्नविहन्यात्कथंचन १७ विप्रान्स्त्रियोवरवतीःस्रग्गंधबलिमंडनैः ॥ अर्चेदहरहर्भक्त्यादेवंनियममास्थिता १८ उद्वास्यदेवंस्वेधाम्नितन्नि
वेदितमग्रतः ॥ अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थंसर्वकामाप्तयेतथा १९ एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनम् ॥ नीत्वाचोपरमेत्साध्वीकार्तिकेचरमेहनि २० श्वो
भूतेपउपस्पृश्यकृष्णमभ्यर्च्यपूर्ववत् ॥ पयःशृतेनजुहुयाच्चरुणासहसर्पिषा २१ पाकयज्ञविधानेनद्वादशैवाहुतीःपतिः २२ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यास्वन्नाद्यै
र्द्वादशात्मवित् ॥ तेभ्योदद्यात्तिलान्राजन्सोदपात्रानिडान्वितान् २३ आशिषःशिरसादायद्विजैःप्रीतैःसमीरिताः ॥ प्रणम्यशिरसाभक्त्याभुंजीततदनुज्ञ
या २४ आचार्यमग्रतःकृत्वावाग्यतःसुसमाहितः ॥ दद्यात्पत्न्यैचरोःशेषंसुप्रजास्त्वंसुसौभगम् २५ एतच्चरित्वाविधिवद्व्रतंविभोरभीप्सितार्थंलभतेपुमा
निह ॥ स्त्रीर्वातदास्थायलभेतसौभगंश्रियंप्रजांजीवपतिंयशोगृहान् २६ कन्यापिविंदेतसमग्रलक्षणंपतिंत्ववीराहतकिल्बिषागतिम् ॥ मृतप्रजाजीवसुता
न्धनेश्वरीसुदुर्भगासुभगारूपमग्र्यम् २७ विंदेद्विरूपाविरुजोविमुच्यतेयआमयावींद्रियदेहकल्पा ॥ एतत्पठन्नभ्युदयेचकर्मण्यनंततृप्तिःपितृदेवतानाम्
२८ तुष्टाःप्रयच्छंतिसमस्तकामान्होमावसानेहुतभुक्श्रीहरिश्च ॥ राजन्महन्मरुतांजन्मपुण्यंदितेर्व्रतंचाभिहितंमहत्ते २९ ॥ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुरा
णेअष्टादशसाहस्र्यांपारमहंस्यांसंहितायांषष्ठस्कंधेपुंसवनव्रतवर्णनंनामएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

रुशेषविशेषणम् २६ कन्यासमग्रलक्षणंपतिंविंदेतअवीरापतिरहिता । मृतप्रजातुजीवत्सुतान्विंदेत २७ विरूपादृष्टिविरुद्धरूपा अग्र्यंरूपंविंदेत इंद्रियदेहशक्तिरहितवायासाविरुजोविविधरोगान्मुच्यते
अभ्युदयेकर्मणिमंगलकर्मणिपितृदेवतानांअनंततृप्तिमुपैतीतिशेषः २८ २९ भक्तिप्रह्वश्रीवासकृतगतिसमुक्षितःसुरराशिमिमंक्षितश्रीब्रह्मप्राणेशप्रमुखविबुधमुकुटतटीघट्टितपदपीठकंवंदे । लक्ष्मीकांतंघनर
ससंविस्तारुचसरोरुहलोचनंसत्यज्ञानानंदाकारंमुदितसुजनसमुद्रायंमर्दितासुरसंपदम् १ शब्दशक्त्यनुसारेणविजयध्वजभिक्षुणा पदरत्नावलीभातिषष्ठस्कंधगताकृता २ इतिश्रीमन्महेंद्रपूज्यस्यपा
दशिष्यस्यविजयध्वजतीर्थस्यकृतौपद०श्रीभागवतेवि०टीकायांषष्ठस्कंधेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ अनुकूलंयदाविष्टमभूत्नारायणस्यह प्रसादतोलब्धमिदंतदापुण्यदमस्तुमे ॥ १ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते षष्ठः स्कंधः समाप्तः ॥